

АПСНЫТЭИ АХЭЫНТҚАРРАТЭ УНИВЕРСИТЕТ
Ақсуа бызшәа акафедра №1

Е. Ш. Ғаниа

ИАХЪАТЭИ АҚСУА БЫЗШӘА

Алексика

АжәахырҒиаара

(алекциатә курс)

Ақәа – 2022 ш.

ББК 81.2=602я73
УДК 413=946.113(07)
Т 26

Атцаарадырратә редактор – афилологиятә
тцаарадыррақәа рдоктор, ААУ апрофессор **Зизариа О. П.**

Арецензиякаҭаџ – афилологиятә тцаарадыррақәа
рдоктор, ААУ апрофессор **Саманба Л. Х.**

Е. Ш. Таниа

Т 26 Иахьатәи ацсуа бызшәа Алексика. Ажәахырҕеиаара
(алекциатә курс). Аҕәа – 2022. 132 д.

Артцагатә хархәага, аматәар «Иахьатәи ацсуа бызшәа»
иазку, ацсуа бызшәа акафедра №1 аҕны ишьақәыргәҕәу
апрограмма иақәшәоит. Автор акыр шықәса дзыпхьо
аматәар азы ҕышәала иеиқәыршәу алекциатә курс ауп.
Афилологиятә факультет астудентцәа ирызкуп. Рхы иа-
дырхәар рылшоит аспирантцәа, артцаџцәа, ацсуа лекси-
кология знапы алаку, иазхьацшуа зегьы.

©Е. Ш. Таниа, 2022

АТЦАКЫ

Аилыркаага нтцамта	4
Алекция 1 Алексикология бызшәадырратә көшак аҳасабала	5
Алекция 2 Ажәа алексикатә цакы	12
Алекция 3 Абызшәа асистематә еилазаара.....	21
Алекция 4 Иахьатәи ацсуа бызшәа активтәи апассивтәи лексика	31
Алекция 5 Ацсуа бызшәа алексика аилазаашьа	39
Алекция 6 Зхархәара тбаауи ицкуи алексика	48
Алекция 7 Алексика астильтә еихшара	57
Алекция 8 Ацсуа бызшәа афразеология.....	65
Алекция 9 Ацсуа лексикография	78
Акурстә усумтақәа ртематика	87
Апышәара инькәырцшу азтцарақәа	87
Ахала усура алитература (арефератқәа ирызку)	88

АИЛЫРКААГА НТЦАМТА

Ауафытэыфса ихшыф хэыщрақәа злааирцшуа ажәәқәа ишьақәдыргылоит дызлацәажәо ибызшәа. Арт ажәәқәа зегыы аайдкыланы, абызшәа ажәартә еилазаара, мамзаргыы алексика еибыртоит.

Алекциатә курс рызкуп иреихазоу атцарайурта афилологиатә факультет астудентцәа. Қәкыс иамоуп, иахьатәи ацсуа бызшәа ақәшақәа: алексика, афразеология, ажәахырәиааратә система ирызку атеориатә дыррақәа нартбааны астудентцәа рызнагара, рышьақәыргәғәара, аморфематәи ажәахырәиааратәи анализ ақатцашья, аихшашья деилыркаара, алексикатә нормақәа дырцара.

Артцагатә хархәага, Ацснытәи ахәынтқарратә университет афилологиатә факультет ацсуа бызшәа акафедра №1 ақны, иахьатәи ацсуа бызшәазы иеикәыршәоу апрограмма иақәшәоит. Лекцияцыпхьаза, атеориатә хәта анафс, иаагоуп аилыркаага жәар, азтцарақәа, адтца, алитература. Алитература хада, иацу алитература, азшьеи апышәареи рзы азтцарақәа, инықәырцшу акурстә усумтақәа ртематика арбоуп.

Атеориатә хәта агәынкылара мариахаратәы, бызшәа цқьала иеикәыршәоуп. Ацсуа бызшәа алексикатә системафы, ихадоу абызшәатә ак аҳасабала ажәа иааннакыло атыц, иахьатәи ацсуа бызшәа ахылтцшьтра, ахархәара, астильқәа, зхархәара тбаауи ицкуи ажәар, ажәарқәа ирыхцәажәоуп.

Алекциатә курс аикәыршәараан ахархәара рытан абызшәадырфәцәа: Арстаа Ш. К., Виноградов В. В., Габуниа З. М., Гәыблиа Р. К., Земскаиа Е. А., Зизариа О. П., Касланзиа В. А., Концъариа В. Х., Кәарчиа В. Е., Лекант П. А., Розенталь Д. Е., Саманба Л. Х., Хьециа А. Ць., Цьонуа Б. Г., Чкадуа Л. П. ухәа рытцарадырратә усумтақәа.

Алекция №1

Алексикология бызшәадырратә кәшак ахасабала

Аплан

1. Ацсуа литературатә бызшәа закәу, афункциакәа.
2. Алексикология закәу, иатцо, хасабтәкәас иамоу.
3. Ажәа бызшәатә акны атцакы, аказшьа хадакәа.

1. Ауафы дахьиз, дахьаазаз, дызланхо амилат рбызшәа шьтикаауеит иара ихатәымзаргы. Иани иаби рбызшәоуп хатәыс ицхьазоугы. Иахьатәи ацсуа бызшәа – ацсуа жәлар рхатәы милат бызшәоуп, амилат культура иаформоуп, тоурыхла ишьакәгылаз ацсуа жәлар рбызшәа еиднакылоит. Ацсуа милат бызшәа иреихазоу аформоуп ацсуа литературатә бызшәа. Иара иамоуп егырт абызшәа ахархәашьакәа иреипшызымтәуа ахатәы чыдаракәа:

- 1) азеипш-уаажәларратә хархәара тбаауп;
- 2) хымпада изықәныкәатәу акоуп;
- 3) иеиуеипшым анапаккәа, иара урт рфы ахархәара змоу ажәахәа астилькәа еиднакылоит.

Иахьатәи ацсуа бызшәа – асахьаркыратә литература, атцаарадырра, акыпцхь, арадио, ателехәапшра, атеатр, ашкол, ахәынтқарратә усбартакәа ухәа амилат ркультура- ратә цстазаара знапы алаку, изырфеиауа ауаа изладырфеиауа абызшәоуп.

Алитературатә бызшәа ажәар иашьклацшны игәылыршәоуп, аус адулоуп, ажәакәа рцаки, рхархәашьакәеи, рхәашьеи, рфышьеи, аграмматикатә формақәа рышьакәгылашьеи иеицшьакәыргылоу аормақәа ирықәныкәоит.

Алитературатә бызшәа ачыдарақәа:

- 1) алитературатә бызшәа иамоуп иалацәажәо, иалаҫуа, зегы иеицырзеипшны рхы иадырхәо, иаарласны зезыымпсахуа, ишьақәыргылоу анормақәа;
- 2) алитературатә бызшәа афонетикатә еилазаара абызшәа афонологиатә структура иашьашәаланы иҕацтоуп;
- 3) норма хасабла ишьақәыргылоуп алитературатә бызшәа ажәар аилазаара;
- 4) алитературатә бызшәа иеиднакыло ажәақәа рморфологиатә еилазаара инормаркны, аунификация рзуны иҕоуп;
- 5) алитературатә бызшәа иамоуп иара убас ахатәы синтаксистә нормақәа;
- 6) иамоуп ахатәы стильтә чыдарақәа [1, 5].

Абызшәа иамоуп аформақәа ҫба – ҕырхәалатәи, ҫыралатәи.

ҕырхәалатәи ажәахәа ауаҫы дуаҫны дшьақәгылейижьтеи хархәара змоу формоуп. ҫыралатәи – анаҫ ишьақәгылаз, ауаҫы идыррақәа, ицышәа иааиуа абицарақәа ирзынижьюа, хара иҕоу азәы дыррак аказы иимтар ада цсыхәа имоуа даныҕкала ицәыртыз формоуп.

ҕырхәалатәи ажәахәа иазчыдароуп:

- 1) ҕазыҕатцарада, аҕагылазаашья иақәшәо ахәара;
- 2) знык ишхәоу еипштцәҕья даҕазнык иеиҕахәаахазом;
- 3) лассы-лассы аҕеиҕанакуеит;
- 4) еиҳарак ахәоу мариакәа рыла ишьақәгылоуп;
- 5) иеилоу инеиҕтыху ахәоуқәа мацны иалоуп;
- 6) ацәанырра атцоуп;
- 7) ацәажәаҫ ииҳәо дшазыҕоу аныцшуеит;
- 8) аинтонация, анапырхахара, аҕацшылареиҕақра ухәа рыла ацсы ахоуп;
- 9) ҫыралатәи аформицш абызшәа асинтаксистә хәаақәа ирҕагзазам;

10)лымхатафрала ихадхкылоит.

Фыралатэи уацхьоит, ула иабоит, кырза ахытцырғыи ишантцоу иаанхоит, лассы-лассы аус адулара, ахархэара алшоит.

2. Алексика (абырзен бызшэафынтэ *lexsikos* – ажэа иаднакыло, иадхэалоу, иатцанакуа) – абызшэа иалоу ажэақэа зегыи реидкыла ауп мамзарғыи абызшэа ажэартэ еилазаара.

Алексикология (абырзен бызшэафынтэ *lexsikos* – ажэа иаднакыло, иадхэалоу, *logos* – атцара) – алексика иазку тцарадырроуп, абызшэа ажэартэ еилазаара, уи астильқэа реихшара атцоит. Ифоуп атоурыхтэ лексикология, ажэартэ еилазаара ашыақэгылашыа, афеиашыа зцо, ажэа ахылтцшытра, атцакы, ахархэара, стильла иахьаднакыло иашыклацшуа. Ифоуп ахцэажэаратэ лексикология – ажэа атцакы, ажэартэ еилазаашыа айбыташыа, иаку алексика-семантикатэ системафыи иеиуеицшым ажэа ахккэа реизыкказаашыа азтцарақэа атцоит.

Алексикология иаднакылоит зтцакы ажэыиз, зхархэара тшэахаз ажэақэагыи: атоурыхтэқэеи (аисторизмқэа) иажэыизи (архаизмқэа).

Ажэа атцакы аганахьала иатцоит: асемантика (*senantikos* – атцакы азырбо), асемасиология (*semasia* – атцакы, *logos* – атцара).

Ажэақэа рхархэашыа еицшым, амилат зегыи еицеицшны рхы иадырхэо рыдагыи ифоуп азанаат, адиалект, ажаргон ажэақэагыи.

Алексикологияхь иатцанакуеит:

- 1) афразеология (абырзен бызшэафынтэ *phraseos* – ажэахэахьа, ахэамта, *logos* – атцара) – изуеиқэымтхо иеидхэалоу ажэа еилагыақэа;
- 2) алексикография (абырзен бызшэафынтэ *lexsikos* – ажэар, *grapо* – афра) – ажэарқэа тызтцауа ақэаша.

3. **Ажәа** – ажәахәаґы зхы иакәйтны ахархәара зауа, атцакы змоу шытыбжык ма ашытыбжыкәа реизак ауп. Иара иамоуп аформеи атцаки. Ажәа аформа – шытыбжык-леи (ахәараґы) нбанлеи (антцараґы) арбароуп, уи ада иара уахауам, иубом. Ажәа атцакы – ауаґы ихшыґ аґы инанаго, иахәо, иеилнаркаауа ауп. Иара атцакы каларак, цәыртцрак, еилкаарак анарбоит, иаднахәалоит, иаагозар:

- 1) *аґслы* – азырчра иамоу, ахәыпшқа зкәу ашәарах;
- 2) *аґхәхә* – ақлыб цыаца;
- 3) *арасыц* – раса цырак;
- 4) *асыґса* – ашыхақәа ирґыбганы илеиуа асы;
- 5) *асыґтәхәа* – аси афыртын баапси еиланы;
- 6) *ачамскәыл* – амґтәы мхатцә ду ухәа.

Ажәа афункциа хада ахызтцара, ахызхәара ауп (аноминативтә функция – алатын бызшәаґынтә *noten* – ахыз, ахызтцара, ахызхәара), аматәарқәа, аизыкәзаашыақәа, ацәыртцрақәа, акаларақәа, аказшыақәа ухәа зегыи анарбоит. Ианарбоит иара убас ула иабо, зышытыбжы уахауа, зґама уныруа аматәарқәа рыдаґы аилкаарақәа. **Аилкаара** – ари ауаґы аматәарқәа еидкыланы, рказшыа хадақәа ирґырцшны иауа ахшыґзцара ауп.

Ажәақәа зегыи ирылшом еилкаарак арбара, иаагозар ацхыраагзатә ажәахәа хәтақәа: ашытынгыла, ахәтач, аидхәалага, абжыткыақәа.

Абжыткыақәа иеиуеипшым ацәаныррақәа аадырцшеит, аха урт рыхыз адырбазом.

Аматәарқәа ахыз рыто икәша-мыкәша икоу адунеи дашьклапшеит ауаґы. Иара изы ихадароу хәа иипцхязо, ипстазаара еикәзырхоны иибо, зда цсыхәа имам зегыи ихшыґ аґы атыц рзалихуеит, игәникылоит. Аматәар ахыз анаито иара иамоу аказшыақәа рахытә, ихадароу хәа акы алкааны, иаха инагзаны, игәылтәааны иазырбо хәа иипцхязо ажәа азицшаауеит.

Ажээрџиара, ажџаптџара, ажџамаптџахра иамоуп иара ахатџы закџанкџа. Ишабалакџы ажџа џыц узаптџом, абы-зшаџаџы иаднакылом, избанзар уи иамоуп ахатџы шыаџџылашыа, ахатџы лексикатџа система, азакџанкџа. Знык ахыз зырџаз амаџџар аџаптџахыргџы, ахатџабзиара хазхарџы, даџакала иеитакхарџы, апџхыа иарџаз ахыз аназынхџы џыкоуп.

Амаџџаркџа, аџџыртџракџа ахыз рыџо, ауаџы адунеи иџадиџџалоит, дахџџакны иџыџкаитџоит, ихдырра азџауеит, аџеитанакуеит, адунеи дымшџа-дмырџа дуаџны дыкџџа-ратџы иџыџкаитџоит.

Амаџџар ахыз атџахар кџалоит иамоу аџазшыа џыда адаџы, аура, атџаара, апџшра, ауаџы изыманшџаалахаз, илапџш, аџы иааиз излеибарку ахџџакџа уџџа рхарџџарала.

Ажџа аџазшыаџа:

- 1) иарбанзаалак ажџа фонетикатџа акуп, афонемакџа рыла иеибыџоуп;
- 2) иарбанзаалак ажџа иамоуп иалкаау атџакы;
- 3) ажџа аџормеи атџаки узеиџџымџхо иеидџџалоуп: ажџа ухаџы иузааџом иџџамкџа, иумаџакџа ма ианџџамкџа, еилкаашыаџы амам иеиџааиуа ашыџыб-жыџџа џаки рыманы иџамзар;
- 4) ажџа аџормеи атџаки абызшџаџы ишыаџџыргџџџоуп, ашыџыбжыџџа реиџааира апџсахра, аитныпџсахлара залшаџом, ажџаџыпџхыаза иара иахатџџу ашыџыбжы-ныџџора амоуп, дасу ихатџџаџаџарала ажџа иаџџџну фонетикатџа џџа дзалакыысџом;
- 5) ажџа иеиылымшџџо акуп, ажџак аџныџџџа даџа ажџак узаџџыларџылом;
- 6) ажџаџа ажџаџџа хџџала ишоуп;
- 7) ажџаџа хианы абызшџџа иалоуп, есены џыц иизом;
- 8) ажџаџа абызшџџа ныџџызџо зџџы иеиџырзеипџшуп;

- 9) ажәәқәа аки-аки еицшьхоит, иеицылоит:
- 10) ажәәқәа реицылара ажәәхәәфы ажәеицаaira шыақәнаргылоит, ажәеицаairaқәа – ахәоу;
- 11) ажәа ажәәхәа иаламкәа ахала тцакы змоу акны иказар алшоит;
- 12) ажәа аказшьа хада – матәарк, еилкаарак, цәыртцрак ахьз атароуп.

Азџаарақәа

1. Ацсуа бызшәа закәузеи?
2. Алитературатә бызшәа чыдарақәас иамоузеи?
3. Алексика закәузеи?
4. Алексикология иатцозеи, ҳасабтәқәас иамоузеи?
5. Ажәа чыдарақәас иамоузеи?

Аилыркаага жәар

1. Алексика (абырзен бызшәақынтә *lexikos* – ажәатә, ажәартә) – абызшәа ажәартә еилазаара.
2. Алексикология (абырзен бызшәақынтә *lexis* – ажәа, *logos* – атцара) – алексика тызцаауа атцаарадырра ақәша.
3. Аноминативтә тцакы (алатын бызшәақынтә *nomination* – ахьзхәара, ахьзцара) – ахьзхәаратә тцакы.
4. Асемантика (ажәытә бырзен бызшәақынтә *semasia* – атцакы, *logos* – атцара) – ажәа алексикатә тцакқәа, ахкқәа зтцә абызшәадырра ақәша.

Адџа

Ажәәқәа: *азáҕьа, азазаҳәарá, азáрқьақьа, азáрхәыма, азáрџәи, зáҳкәажә, азгәадáр, азúтү, азúқәа, зúуоу* ртцакқәа ажәар ақынтә рантцара.

Алитература

1. Ацсуа литературатә бызшәа аграмматика. Ақәа, 2002.
2. Ацсуа грамматика 1. Ақәа, 2014.
3. Ацсуа бызшәа ажәар. Ақәа, I ат., 1986.
4. Ацсуа бызшәа ажәар. Ақәа, II ат., 1987.
5. Концъариа В. Х. Ацсуа-абаза алексика иазку аочерк-кәа. Қарт, 1976.
6. Саманба Л. Х. Ацсуа бызшәа алексикология. Ақәа, 2008.

Алитература иацу

1. Современный русский литературный язык. М., 2001.
2. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка. М., 1988.
3. Крысин Л. П. Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография. М., 2009.

Алекция №2

Ажәа алексикатә тцакы

Аплан

1. Ажәа алексикатә тцакы.
2. Алексикатә тцакы ахкқәа.
3. Атцакеитарсра ахкқәа: аметафора, аметонимиа, асинекдоха.

1. Ажәа иамоуп: ашьтыбжътә цәа, аморфологиатә структура, атцакы. **Ажәа алексикатә тцакы** захьзу ажәахәатә шьтыбжькәа реицаaira ауафы ихафы иаарго аилкаара ауп. Ажәақәа реихарак аматәарқәа, урт рказшьақәа, рхыпцхьазара, имоапырго арфеиара адырбоит, рыхьз рхәоит ахьзхәаратә (аноминативтә) функция наргзоит. Дара ирныпцшуа, иаку аграмматикатәи асинтаксистәи тцакқәа, афункциақәа рыбзоурала арт зхала икоу ажәақәа реыршоит хьызкәақәаны, кәазшьарбақәаны, цхьазарахьзқәаны, кәатцарбақәаны, цынгылақәаны, иаагозар ахәоу –*Амзырха тәаңшуеит* аҕны: ажәа *амзырха* ианарбоит иалкаау матәарк, лексикатә тцакыс иамоу афонқәа, ахыбрақәа ирытцаркуа адгьыл, агәарц ауп, зеицш хьызкоуп, иаднакылоит аматәар акласс, ианыпцшуеит азатцә хьыпцхьазара; ажәа *тәаңшуеит*, иаанагоит алапш акы азырхара, ақәкра, ажәахәаф уажәы инаигзо арфеиара анарбоит, кәатцарбоуп, азатцә хьыпцхьазара, ауафытәыфса икласс, уажәтәи аамтә иатәуп.

Ахьзхәаратә функция наргзаом ахьызцынхәрақәеи ацхьыраагзатә ажәахәа хәтақәеи. Ахьызцынхәрақәа хьықәкыла атцакы роуеит ажәахәафы, аха иеицтәару аматәарқәа ирзеицш хьзны изыкалазом, ауафы ихдыррафы иалкаау матәарк цәырыргазом. Ацхьыраагзатә ажәахәа хәтақәа

хьызхәала аматәар адырбазом, ажәакәа рыбжьара аграмматикатә еизыкәзаашьақәа аадырпшуеит.

Ажәа алексикатә тцакы, ахкқәа, аҕиара, аҕеитакрақәа атцоит **алексикатә семантика** (асемасиология).

Ажәакәа иадырбоит аматәарқәа рхата, ауаҕытәыҕоса урт дшырзыкәоу, уи адаггы ила иамбо, зфҕы имахауа, згъама изымбо, аха зхатәы хьзы змоу аилкаарақәаггы шыақәдыргылоит. Аилкаара – ауаҕы икәша-мыкәша икәоу адунеи айбыташыа, аматәарқәа, ақаларақәа, ацәыртцрақәа ухәа рзеипш кәзшыақәеи рхатә чыдарақәеи ихдырраҕы рарбашыа ауп. Аилкаара ауаҕы ихдырраҕы ишыақәгылоит, иаггышыақәхоит ажәакәа рыбзоурала.

Ауаҕытәыҕоса ихәыцрашыақәыргылараҕы ажәа мыруга хаданы икәзцо ажәеи аилкаареи реимадароуп. Ажәа аилкаара анамырбозтггы абызшәа зышыақәгылазомызт. Абызшәа иалоу ажәакәа зеггы еилкаарак ахьз адырбазом, уи рылшазом ахәтачәа, аидхәалагақәа, ашытынгылақәа, абжьыткыақәа, ахьызцынхәрақәа, ахатәы хьзқәа. Ахатәы хьзқәа, иаагозар: Алдамыр, Расидац, Шарытхәа ма ажәлақәа Емхаа, Емырхәба, Чаабал ауаҕы ихдырраҕы азәы хатала абри затәык иоуми хәа далкааны дадырбазом, зеггы иеицырдыруа, иаразнак рхаҕы иааиуа, иналкаау жәлар рхатарнак, шәкәыҕык, тоурыхтцааҕык иакәымзар, иаххәап Лакоба, Арзынба, Гәлиа, Инал-ица реипш икәоу, урт ихатәзатәыку еилкаарақәоуп, зызбахә хәоу иаразнак деилкаахоит амилац рыҕнуткә ма антәытггы, иара убас иалкаау атыц хьзқәаггы.

2. Ажәа алексикатә тцакқәа шоит хкыла. Аматәар ахьзцара кәзшыас иамоу иаҕырцшны икәоуп: атцакы иаша, атцакы хада; атцакы еитарс, аиагаратә тцакы.

Атцак иаша – аматәар закәу, изызку, хькәкыс, кәзшыас иамоу ишиашоу арбароуп:

- 1) *аңсыз* – азы иҫоу, зцәа акан ақәу, ашьа хьшәашәа злоу, лымхартала зыпсың лазга-фазго, абғақәартәра змоу ацстәы;
- 2) *ақәыцьма* – алақәа ирыжәлантәу агыгшәыг;
- 3) *ағлам* – зыкапан 400 кг иназо, акан зқәым, зцәа еи-задоу, азымтцаа иҫоу аңсыз;
- 4) *асыс* – ғың ииз ауаса хәчы;
- 5) *абат* – акамбашь цшқа;
- 6) *афыртын* – аңша гъеиџ.

Ацакы еитарс аматәар иафырцшуп, аказшьа ма аңшра ауафы игәаланаршәо даеа матәарк ахь аиагара иазкуп:

- 1) *аңсыз* ацакы еитарс: иеилтәраа-еилтәраауа, иеилшьқьраауа иҫоу, иццаку ауафы; азы иацәымшәо, ибзиазааны изсо;
- 2) *ақәыцьма* – дымшәа-дмырха зхахәатәы ылзхуа, дцыхза иҫоу ауафы цьбара;
- 3) *ағлам* – ауафы гәгәа, ауафы нарха зфыда, изланы иҫоу;
- 4) *асыс* – злеишәа бзиоу, зхәа-зуы уамшьуа, атынч;
- 5) *абат* – зказшьа бзиоу ауафы тынч; *афыртын* – акы иазнымкыло ауафы.

Аматәар ахьз аиур калоит аңшара-асахьа, аформа, аура, атбаара, даеа матәарк излеицшым ма излеицшуп аказшьақәа рыла. Аңштәы, агьама, аффы, хархәарас, қәкыс иамоу, изызку иафырцшны ухәа цәа рымам ахьз шыатас иазышьталар зылшо аказшьақәа.

Аңшрей асахьей рнафс ауафы аматәар аказшьақәа иара ишиньрыз, ишидикылаз аирбоит иалихыз, иапитцаз ажәала. Ажәак амацарала акәымкәа ажәеицааиралагыы ахьз анышьақәгыло ыҫоуп. Ускан хархәара рыҫоуп иаҳа иалукааша, улапш итцашәаша, иаҳа имарианы, ирласны ухшыџ афьы аматәар аазгаша аказшьақәа алкааны.

Амзызкратә (амотивтә) тцакы иаҕырцшны ишоит: зтцакы хырҕеиаам (амзыз тцакы змам, имотивдоу), зтцакы хырҕеиаау (имзызрку, имотивтәу): иаагозар, ажәа *ахы* мзыздоуп (мотивдоуп), *ахтырҕа* – мзызркуп (мотивтәуп).

Реибыташья зеицшроу ала атцаккәа шоит зых иақәитуй иақәитыми хәа. Зых иақәитым шоит ѳбаны:

- 1) фразеологиатә тцакыла иеидхәалоу, иузеицрымхуа, тцакык азырбо: *ахахә аиқәжәара, аѳ ајалара, агәахы акылјәара*;
- 2) синтаксистә тцакыла иеидхәалоу – ажәа атцак чыда анаанахәо, хархәарас иамоу атекст аҕоуп иахьудыруа: анышә – *Шәиламцәажәан, анышә, уахьггы акггы изеиҕымкааит* – ак иацсам, зылшара, зеилкаара маҷу иарбароуп тцакыс иаҕоу; ақәйд – *Башоуп, ақәйд, акггы изымјеит* – здырра лақәу, зылтцшәа маҷу изкны; асыс – *Ибжы гар хәа умшәан, асыс!* – итынчу, аҕеиэхәа зыбжы тызымго изы.

3. Иарбан маҕәарзаалак хкы рацәала ихадаратәуи ихадаратәми ақазшьақәа амоуп. Ауаѳы изымдыруа, иимбац аматәар анипыхьашәалак, иара итәала иаха ихадоу хәа иицхьазо, ахьз аазхәахьоу қазшьак аликаауеит, ихггы иаирхәоит аматәар ҕыц ахьз атараан, азыпшаараан. Аматәар ахьз архауеит иара мацара затцәык иаанарцшуа хаталатәи ақазшьақәа рыла. Арт ақазшьақәа роуп ишьақәзыргыло изларбоу ажәа атцакггы.

Ажәа анцәыртцтәқьо, абызшәа ианаланагало аамтазытцәқьа акратцанакуеит иазчыдоу хаталатәи ақазшьахада, нас ишнеи-шнеиуа уи зеицшхоит, иареицш иқоу аматәарқәа зеггы иеицырзеицшхоит, иеицыртәхоит. Ақазшьа хадақәа инарываргыланы, аматәар цәырзго ихадам қазшьак қаларггы қалоит, иаггышьақәгылоит атцакырацәа змоу ажәақәаггы.

Матәарк аҫақы даға матәарк ашқа аигаһыа иағырҫшы аҫақыраҫәара (аполисемиа абырзен бызшәақынтә *polysémos* – аҫақыраҫәара) ахкқәа хҫа ыҫоуп: аметафора, аметонимиа, асинеқдоха.

Аметафора (абырзен бызшәақынтә *metaphora* – аиагара, аитарсра) – амаҫәарқәа ирзеипшу аҫазшыақәа ирғырҫшуп, иаагозар:

- 1) ҫшрала: *ауафы имашьхәылї* – *ашьха амашьхәылї*;
- 2) ҫштәыла: *абырлаш хәыдхайҫа* – *абырлаш хаҫыц*;
- 3) иеипҫшыншьалоу амаҫәарқәа рыла: *ацә айыхәа – аеїҫәа айыхәа*;
- 4) ахәшьараҫарала: *ами лаша* – *ауафы лаша*;
- 5) ныррас иҫартҫо ала: *айх лашьца* – *алақҫа лашьца*.

Иҫоуп амаҫәарқәа еизааигәазтәуа, иеиуеипҫшым аҫазшыақәа:

- 1) *аҫа амҫа* – *ауафы амҫа* (иеидызкыло аҫазшыа – аҫамла);
- 2) *ацәа кьакьа* – *ауаф кьакьа* (иеидызкыло аҫазшыа – аҫәғәара, аилаҫалара).

Аметафораан, зыҫсы ҫам амаҫәар аҫазшыа, ахатабзиара зыҫсы ҫоу ахь ианиагахо маҫым:

- 1) *ахьы напқәа*;
- 2) *амкәыба хы*;
- 3) *ахахә гәы*.

Имаҫым, зыҫсы ҫоу амаҫәар ацәафа, зыҫсы ҫам ахь ианиагоугьы:

- 1) *амра гәыбзыг*;
- 2) *азыҫца ахәытхәытбжьы*;
- 3) *амза цәыркьа-цәырас*.

Ажәа аҫхәатәи аҫақы, амаҫәарқәа рҫазшыақәа рыла, метафорала аҫеанеитанакуа:

- 1) *азьыш: аҫахмада зыш* – *ашьха зыш*;

- 2) *ашла: ахцэы шла – аңта шла;*
- 3) *аиқэара: айх еиқэара – ахэыцра еиқэара – ашьха еиқэара.*

Ижоуп исахьаркуи исахьаркыми аметафора:

- 1) *исахьарку аметафора: атыңға еикэаңха//еиқэаңхаа, ахиара шэтыш, атаца бырфын;*
- 2) *исахьаркым: анышь аңынца, адэығба айыхэа, аус ахы.*

Ижоуп еихарак апоезиафэы зхархэара тбаау:

- 1) *хаталатэи автортэ метафора сахьаркы: ацэанырра зхыееа, абла мацэыс, агэы ашэахэабжь;*
- 2) *исахьаркым аметафора ажэахэа хкыс иахьупымло ыкам, ахархэара тбаауп, иаагозар атцарадыррафэы: ажэа ашьата, абла агэы, ашьтыбжь дагэа.*

Исахьарку аметафора уи еиха ицэанырратэуп, аусу-ратэ, аусеилыргаратэ жэахэа иаднакылазом.

Хаталатэи автортэ метафора ажэа азказацэа иапыр-цоит, асахьаркыратэ литература иазеипшуп.

Аметонимиа (абырзен бызшэафкынтэ *metonymia* – аитахьзтцара) – иеизырхоу аматэаркэа ак ахьз даеак ашка ианиагахо, иаагозар:

- 1) *аматэар злыху ахьз иара ианахыло: Аицлабра иа-лахэыз ахы аразни ааргеит;*
- 2) *атыц ахьз ауаа ианырхыло: Акласс гылт; Аудиториа зырфэуеит; Ақыта ааит;*
- 3) *ачысмацэа ахьз иану ма ицоу ахь ианиасуа: Уайцаа ыжэ! Учанах ыф! Аңатхь ижэит.*

Асинекдоха (абырзен бызшэафкынтэ *synecdoche* – айзышэара) – аметонимиа иахкуп, аматэар азеипш казшьа, азеипш хьзы хаталатэи, хэтаклатэи ахь аиагара, мамзаргы хэтаклатэи азеипш ахь аиасра. Асинекдоха аматэар аказшьак алнакаауеит, хэтак ахьз ахэоит иара аматэар зегы ахатыпан, насгы иалкаахоит иаха ауафэы илафэы

иааиуа, иаҫа иҫадароу, иманшәалоу. Ахархәара тбаауп алитературатә рҫеиамтәкәа рҫы, ацәажәараҫы, ажәахәараҫы, иаагозар:

- 1) *ахәштәара, акәакь, ахьб* – аоны атәкала;
- 2) *ахы* – ауафы ицәеижь ахәта, *ахы* – зыхшыҫ бзиоу, икәыҫоу;
- 3) *арҫьажәа* – ауафы ицәеижь ахәта, *арҫьажәа* – узыкәгәыҫуа ауафы, афыза бзиа;
- 4) *аңайәкьала* – зпәтә дуны икәакьаза икоу, *пайәкьала* – ахатәы хьзы ахәтыпан: *Пайәкьала дшәыртәеи, уара*;
- 5) *аңайәкьацә* – ирхәны, атцыхәа кьацәза икьдтцоу апәтә, *(а)ңайәкьацә* – ахатәы хьзы ахәтыпан: *Пайәкьацә уаишь хәа иаишәхәи!*

Азйәарақәа

1. Ажәа алексикатә тәкы захьзузеи?
2. Алексикатә тәкы ахкқәас икоу арбақәану?
3. Изахьзузеи аилкаара?
4. Иарбан ажәақәоу еилкаарак арбара злымшо?
5. Излеипшымзеи атәк иашеи атәкы еитәрси, амотивтә тәкы змоуи измами, зых иақәитуйи иақәитыми?
6. Атәкы аиагара ахкқәас икақәоузеи?

Аилыркаага жәар

1. Аметафора (абырзен бызшәақьынтә *metaphora* – аиагара, аитәрсра) – амаәтарқәа ирзеипшу аказшьақәа ирҫырцшу.
2. Аметонимиа (абырзен бызшәақьынтә *metonymia* – аитәхьзтара) – иеизырхоу амаәтарқәа ак ахьз даеак ашка аиагара.

3. Аполисемиа (абырзен бызшәаҕынтә *polysémos*) – аҕақыраҕара.
4. Асинеҕдоха (абырзен бызшәаҕынтә *synecdoche* – айышәара) – амаҕаар азеипш ҕазшыа, азеипш хызы хаҕалатәи, хәҕаклатәи ахь аиагара, мамзаргы хәҕаклатәи азеипш ахь аиасра.

Адҕа

1. Аметафора аҕырпштәқәа хәба ранҕара.
2. Аметонимиа аҕырпштәқәа хәба ранҕара.
3. Асинеҕдоха аҕырпштәқәа хәба ранҕара.
4. Ажәар аҕынтә аҕақы иашеи аҕақы еиҕарси азырбо ажәақәа жәба иреитҕамкәа ианҕатәуп.
5. Аҕақы еиҕарс змоу ажәақәа быжьба ахәоуқәа ирылаҕатәуп.

Алитература

1. Аҕсуа литературатә бызшәа аграмматика. Аҕәа, 2002.
2. Аҕсуа бызшәа ажәар. Аҕәа, I ат., 1986.
3. Аҕсуа бызшәа ажәар. Аҕәа, II ат., 1987.
4. Конҕьяриа В. Х. Аҕсуа-абаза алексика иазку аочеркқәа. Қарт, 1976.
5. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка. М., 1988.
6. Крысин Л. П. Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография. М., 2009.
7. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. М., 2003.
8. Саманба Л. Х. Лексикология абхазского языка. Сухум, 2008.

9. Саманба Л. Х. Лексические и лексико-грамматические омонимы абхазского языка. Сухум, 2012.

Алитература иацу

1. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. М., 2009.
2. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слов // Лексикология и фразеология. М., 1977.
3. Современный русский литературный язык. М., 2001.

Алекция №3

Абызшәа асистематә еилазаара

Аплан

1. Апарадигматикеи асинтагматикеи алексикаґы.
2. Асемасиологиеи аономасиологиеи. Алексикатә категория. Асемасиологиатә лексикатә категориакәа.

1. Ацсуа бызшәа алексика, абызшәакәа зегы реицш, иеицшы, иеидхәалоу абызшәатә акқәа рыла ишыакәгылоуп. Азеицш ахызтаратә (аноминативтә) система иалам ажәа абызшәаґы ахала изыкалазом. Ирныцшуа аказшыакәа рыла ажәакәа гәыцла реидыркылоит. Абызшәадырра иалнаршоит урт рлексика-семантикатәи рграмматикатәи казшыакәа рыла дара ажәахәа хәтақәаны реидкылара.

Абызшәа алексикатә системаґы ажәакәа ргәыцқәа алыркаауеит:

- 1) ирзеицшуи иеиґагылои рказшыакәа рыла;
- 2) издыкыло ажәахырґеиааратә хкала;
- 3) астиль ала;
- 4) ажәахәаґы ахархәарала ухәа.

Ажәакәа ргәыцқәа рыґоныцқа ас еицш икоу, зеицш казшыала иеидхәалоу асистематә еизыказаашыакәа апарадигматә (абырзен бызшәакынтә *paradigma* – аґырцшы, ақәырцшы) еизыказаашыа рыхьзуп.

Ажәакәа парадигмала реибаркыра шыаґас иазышьтоуп иарбан бызшәазаалак алексикатә система. Иара хәтала аеашоит:

- 1) антонимқәа – зтаққәа еиґагыло, иеицааиуа ажәакәа;
- 2) асинонимқәа – зтаққәа еицшу ажәакәа;

3) ажәәхәә хәтәкәә – лексика-грамматикатә тцакыла иеикәшәә ажәәкәә рыла.

Ажәәкәә рсистематә еизыкәзаашьәкәә ирыхкуп дара-дара реишьәшәәлара. **Аишьәшәәлара** – ажәәкәә рграмматикатә кәзшьәкәә, рлексикатә чыдаракәә, рмәтәартә тцәкәә ухәә рыла реидхәәлара ауп, иаагозар: ажәә *ацыр* ахархәәра аиур алшоит ажәәкәә: *ахәә, акама, ахәәызба* ирыцны, аха хәәшьә амам: *ацыр еимаа, ацыр цкы, ацыр хчы*, избанзар тцакыла иеишьәшәәлазам, аха ари ажәә иамоуп алексикатә чыдара, иалшоит зтцакы еитарсу ажәәкәә рышьәкәәыргылары: *ацыр ханыц, ацыр напы, ацыр һаца*.

Ажәәкәә реишьәшәәларала иеибытоу асистематә еимадара асинтагматикатә (абырзен бызшәәкынтә *syntagma* – иеидхәәлоу акы) ахызуп. Асинтагматикатә еимадаракәә ажәәхәә ма аконтекст зейпшроу иафырцшыны реиитаркуеит.

2. Асемантика иамоуп иеихьцшу, ихеибартәәауа *ә-кәшәк* – асемасиологиеи аономасиологиеи. **Асемасиология** (абырзен бызшәәкынтә *semasia* – атцакы, *logos* – атцара) – ажәәкәә ртцәккәә тызтәәауа асемантика акәшоуп. Иатцоит:

- 1) афразеологиеи алексикеи рструктура-семантикатә шьәкәәгылашьә;
- 2) ажәәкәәеи афразеологизмкәәеи рыхккәә;
- 3) асемантикатә еимадаракәә (апарадигмакәә);
- 4) алексикеи афразеологиеи тоурыхла рышьәкәәгылары;
- 5) ажәәхәәәфы афразеологизмкәәеи ажәәкәәеи рхархәәшьәкәә ухәә.

Аономасиология – (абырзен бызшәәкынтә *onomasia* – ахыз арбара, *logos* – атцара) алексикатәи афразеологиатәи аккәә ахызрытара иазку асемантика акәшоуп. Иатцоит:

- 1) иалкаау еилкаарак, җакык ахыз азыпшаара: абара иазку ацәеижьхәта – *абла*, ала агәы иахарпоу ацәа – *алацәа*;
- 2) ишыақәгылахьоу хьзык аҗакырацәа змоу ажәаны ахархәара: *ағлам*: 1. аңсыз; 2. ауафы гәгәа, изланы иҗоу ауафы нарха;
- 3) зеипш җакыла иеидхәалоу ажәақәа ргәып аидкыларә: *аҗыс – ажәҗыс, абағыр, адырганҗыхәа, ардәына, ачынча* ухәа (аҗарақәа рыхьзқәа);
- 4) иалкаау җакык иеиднакыло аиқәыршәаратә еимадарақәа: *афатә* – ихаау, иашоу, итцәытцәу, ицқьоу, иҗыцқатцароу, ихьшәашәоу, ицоу, ишу, ипцоу ухәа.

Алексика-семантикатә гәып шыақәзыргыло – ихадаратәу, ишыататәу семантикатә хәҗак иатәу ажәақәа роуп. Асемантикатә хәҗа иеиднакылоит аматәарқәа ркласс, рказшыақәа, рырҗиара, реизыҗазаашыақәа иеидызкыло адыргақәа, урт абызшәадырраҗы агиперсемақәа хәа ирышьтоуп, иаагозар алексика-семантикатә гәып «ауафытәыцса ицәаматәа» асемантикатә хәҗа хадақәа шыақәдыргылоит абарт агиперсемақәа:

- 1) хыхьтәи ацәаматәа – *ахылҗа, ахәдакәырша, апалта; ашәтцаматәа – аиқәа, аҗкы, акьаҗ*;
- 2) аҗкатәи матәа – *анармеиқәа, ахарҗ*;
- 3) ашыатцаматәа – *амагә, аимаа, атаптапқәа//ачаҗ-чаҗқәа*.

Ажәа атоурыхтә җиараҗы, аҗакы хада инаваргыланы, иаанахәар алшоит иҗыцу, ихырҗиаау аҗакгы. Ажәа аҗакы аиушыақәа еиуеипшым: уи җалоит аметафореи аметонимиеи ирыбзоураны, аматәарқәа пшрала ма җазшыала реипшыншьалара иахҗьаны. Асемантикатә еимадара зынза ианызлак ма ианеипҗьалак, идыру, ишыақәгылахьоу ажәала даҗа матәарк, еилкаарак ахыз атахар

калоит. Ари ахкы ишыақәнаргылоит ажәа ҕыцқәа – аомонимқәа.

Аомонимқәа (абырзен бызшәақынтә *homos* – иеицшу, *опута* – ахьз) хәа ирышытоуп тцакыла иеиқәымшәо, аха хәашьалеи ҕышыалеи иеицшу ажәақәа. Алексикологияҕы иҕоуп аомоним хкқәа ҕба: иназоуи иназами.

Иназоу аомонимқәа грамматикатә класск иатәууп, формала иеиқәшәоит:

- 1) *ахәажә* – афатә, *ахәажә* – ациаа;
- 2) *аракәа* – апқәақәа, *аракәа* – ациаақәа рыхтәыр катә;
- 3) *акан* – ацәа иақәпцоу ақәапқәа, *акан* – азҕыдара, агәыцқьара;
- 4) *акәаза* – иеиужьны, итбааны инашьту адгьыл, *акәаза* – ибеиоу, ибарақьату;
- 5) *айдыҕа* – адгьыл анхиоу, ианымазеиу, *айдыҕа* – ажәла ацашәқәа ылганы алатцара ианазхиоу;
- 6) *ахәы* – аҳарақыра, *ахәы* – афатә.

Иназам мамзаргы хәтаклатәи аомонимқәа жәәхәа хәтак иаднакылоит, аха рграмматикатә формақәа нагзаны иеиқәшәом:

- 1) *айкар* – акы ахьынтәо ахәаа, *айкар* – шыала иеизааи-гәазоу ауаа;
- 2) *айды* – алабытцә, *айды* – ҕ-напык иеитцыхны ирытцар-куа аура ашәага;
- 3) *аецәа* – аеы иахырхыз ацәа, *аецәа* – аеыуаа.

Арт ажәақәа реиҕырцшра ианарбоит хьцхьазаратә формала инагзаны ишеиқәымшәо:

- 1) *айкар* – ахьызкә, азатцәи арацәеи хьцхьазарақәа, *айкар* – ахьызкә, азатцә хьцхьазара;
- 2) *айды* – ахьызкә, азатцәи арацәеи хьцхьазара, *айды* – ахьызкә, азатцә хьцхьазара;
- 3) *аецәа* – ахьызкә, азатцәи арацәеи хьцхьазарақәа, *аецәа* – ахьызкә, арацәа хьцхьазара.

Алексикатә омонимқәа ирыларфашьатәым лексикологияхь иаднамкыло егьырт аомоним хкқәа:

- 1) аграфикатә омонимқәа;
- 2) аморфологиатә омонимқәа.

Арт лексикология ақәшаҕы ирыхцәажәоит аомонимқәеи дарей реиҕырцшразы.

Аграфикатә омонимқәа – ақәыгәғәара абзоурала хәашьала иеипшым, ығралала иаку ажәақәа роуп:

- 1) *аїѡá* – агәата, аонытқатәи адунеи, *аїѡа* – тақатәи алу;
- 2) *ачақәá* – амҕтәы чысмаҕтәа, *ачáқәа* – ирацәаны иеиқәыжбу акы;
- 3) *áтәара* – ақәнагара, *атәара* – азтра;
- 4) *ахáйа* – ауаҕы, *ахайá* – ирхартцо: *ахтырҕа*, *ахылҕа*.

Аграфикатә омонимқәа аомографқәа хәагьы ирышьтоуп.

Аморфологиатә омонимқәа – иеиуеипшым ажәахәа хәтақәа ирыднакыло, грамматикатә формақәак рыла аиқәшәара зныцшуа ажәақәа роуп. Аморфологиатә омонимқәа аомоформақәа хәагьы ирышьтоуп:

- 1) *áза* – анацәхыци анацәкьыси ирыбжъазо аура, *áза* – имшәыц;
- 2) *ағá* – ажәа атара, азыразхара, *ағá* – аҕыцқалара;
- 3) *аїан* – ауаҕы сса, *аїан* – тақаза;
- 4) *аишәá* – шәыгала апштәы аитакра, *аишәá* – ахтәасаара;
- 5) *ауы́ра* – ибжъам аҕы, *ауы́ра* – аихатәы ма амҕтәы жьахәа ду.

Алексикаҕы асистематә еизықазашьақәа адырбоит иара убас асинонимқәа. Асинонимқәа – иадырбо атаққәа реизааигәарала зееидызкыло ажәақәа роуп. Ас еипшикоу аизықазашьақәа абызшәа иалоу ажәақәа зегьы

ирныцшзом, иаагозар: ахатэы хьзқәа, амилатқәа рыхьз, ақытақәа, ақалақықәа рыхьзқәа ухәа.

Алексикатэ синонимқәа (абырзен бызшәақынтэ *synonymas* – иеихьзылоу) – тцакыла иеизаигәоу, иеипшу еилкаарак, матәарк хаз ажәаны иадырбоит. Асинонимқәа ртцакқәа ирныцшуеит ачыдарақәа, астильтэ еивгарақәа: иаагозар:

- 1) *абырг* – зықәрахь инеихьоу, пату зқәу, акразхьтцуа ауафы каса;
- 2) *алыгажә* – иажәзахьоу ахатца;
- 3) *айлаҳәыстә* – неихаркәа змам аҭаҭамада;
- 4) *атҭаҭамада* – ажәрахь зықәра неиз ауафы.

Ртцакқәеи рстильтэ еивгарақәеи рыла асинонимқәа хцаны ирыхәапшуеит:

- 1) аидеографиатәқәа (абырзен бызшәақынтэ *idea* – аилкаара, *grapho* – антцамтә) мамзаргыы асемантикатәқәа;
- 2) астильтәқәа – ацәажәаратэ, ашәкәытэ;
- 3) ахәшьара-цәанырратәқәа (аекспрессивтәқәа) – зтцакы ацәанырра, ахәшьара натцшьны иацу.

Ас еипш иҕоу ахкқәа абызшәаҕы рышьақәгылара иеиуеипшым амзызқәа ирыхкьоит. Урт ируакуп, ауафы аматәарқәеи ақаларақәеи рқазшьа чыдарақәа дрышьклацшыны, иаҭа интқааны иаазырцшып зигәахәуа ажәа ҕыцк ахьырзицшаауа, ишьақәгылахьоу инарываргыланы даеа хьзы ҕыцк ахьрито:

- 1) *авҕиаа, ажәарах;*
- 2) *акәара, арғәзара, арқәымшәышәра;*
- 3) *ацәшьтә, ацәшьхәа, ашьхәатҕи, ацәағәастә;*
- 4) *анапақьа, анымәа;*
- 5) *аебыга, ачаала, архыга.*

Асинонимқәа шыақәгылоит иара убас ажәа бызшәак ахьынтә даҭеа бызшәак аланагаларала, амаҭсахрала: *ана-ша* – *акьынтыр*, *ажыга* – *алапатка*, *ахышә* – *аҭенцьыр*, *аїдәыцдыра* – *асызбал*.

Цакыла еизааигәоу ажәақәа абызшәа иалалоит ахәшьа-ра-цәанырратә ажәа гәыцқәа маҭәарк, рҭеиарак, каларак еиуеицшыым ахьзқәа анарто:

- 1) *абафдан* – *аашьяф* – *аҳазыр*;
- 2) *абзамыкә* – *агаза* – *ага* – *агмыг* – *агымты* – *алыг* – *арныг*;
- 3) *абзарзы* – *арехәаҭхьыз*;
- 4) *агәақ* – *аразкыда* – *арыцха*;
- 5) *араз* – *ақьиа* – *ақалал*;
- 6) *адыр* – *акәыш*;
- 7) *акылхәа* – *аду* – *аїдызы*.

Асинонимтә цәахәа шыақәдыргылоит афразеологиатә еицааирақәагы:

- 1) *ахьз каиҭеит* – *ахьз игеит*;
- 2) *игәы ҧыжәжәоит* – *игәы еиқәыжәжәоит* – *игәы еиқәччоит*;
- 3) *игәы цәырқьеит* – *игәы ндырхеит* – *игәы иасит* – *игәы кылыржәеит*;
- 4) *ихшыф ҧыруеит* – *ихшыф ласуп*.

Астиль лазырқәуа ажәак фынтә-хынтә аиҭеитахәара ахатыцан, асинонимқәа ажәахәа еиҭыркаауеит, ахшыфз-цара нткааны аарцшра иацхраауеит.

Асинонимтә цәахәа шыақәзыргыло ажәақәа рхыцхьазара фба-хца ажәа акыр инареихазар калоит.

Зцакы еиҭагыло ажәақәа антонимқәа (абырзен бызшәақынтә *anti* – аҭагыла, *onima* – ахьз) рыхьзуп. Антонимтә еизықәзаашья рыбжьалоит ажәақәа цакыла иеишьашәалоу, азеицш семантикатәи аграмматикатәи еи-

зыҕазаашыа змоу, иаххэап, жэахэа хэтак иатэызар: *аиҕа* – *аиҕа*, *агэеилга* – *агэлымыф*, *ашы* – *ахышэашэа*.

Антонимқэа иадырбар алшоит:

- 1) агыама: *аша* – *ахаа* – *аҕдыҕды*, *аҕаа* – *амҕаа*, *азла* – *ацахыа*;
- 2) ахатабзиара: *абзиа* – *ацэгыа*, *аҕица* – *аҕааста*, *ахэцэгыа* – *ахэмариа*;
- 3) ахырхарта: *хыхь* – *ҕаҕа*, *уахь* – *арахь*, *алада* – *афата*;
- 4) аҕазшыа: *агдыбзыг* – *амеыг*, *аегдарҕа* – *амкыкы*, *анаала* – *ацэатчы*;
- 5) аамта: *шыымтан* – *шыыбжыон*, *иацы* – *иахыа*, *еынла* – *уахынла*;
- 6) ақэпшылара: *ааигэа* – *хара*, *алада* – *афата*, *мрагылара* – *мраташэара*;
- 7) ашэара-зара: *ау* – *акыае*, *алаҕа* – *ахарак*, *алас* – *ахыанта*;
- 8) аҕыҕхара, атазара: *аду* – *ахэчы*, *атшэа* – *атбаа*, *ана* – *ашэпа*;
- 9) ацэанырра: *абзиабара* – *ацэымҕра*, *агдырҕыара* – *алахыеиқэҕара*, *агэаахэара* – *агэынгара*;
- 10) ацэафатэ ҕазшыақэа: *аҕдыш* – *агаза*, *аилымга* – *аҕыбца*, *ахарам* – *ахалал*;
- 11) ақэра: *ажэра* – *аҕара*, *аиҕабы* – *аиҕыбы*, *абырг* – *ақдыҕиш*;
- 12) ацштэы: *аҕаҕиш* – *афажь*, *ашкэакэа* – *аиқэаҕэа*, *ацэаҕиш* – *ацэеиқэара*;
- 13) ацсабара цэырттрақэа: *асы* – *ақэа*, *ахыта* – *ашоура*, *адыд* – *амацэыс*;
- 14) азеицш ҕаларақэа: *аиааира* – *аҕахара*, *аусура* – *амшгара*, *аицэхара* – *аинаалара*.

Азҕаарақэа

1. Ажэа апарадигматэ еизыҕазаашыа закэузеи?
2. Асемасиология закэузеи, иатцоzeи?

3. Асиноним закәузеи?
4. Антоним закәузеи? Антонимқәеи ацакырацәа змоу ажәақәеи злеипшымзеи?
5. Аомоним закәузеи?

Аильркаага жәар

1. Аишьашәалара – ажәақәа рграмматикатә кәзшьақәа, рлексикатә чыдарақәа, рматәартә тцәкәа ухәа рыла реидхәалара.
2. Асинтагматика (абырзен бызшәақынтә *syntagma* – иеидхәалоу акы) – ажәақәа реишьашәаларала иеи-бытәу асистематә еимадара.
3. Асемасиология (абырзен бызшәақынтә *semasia* – ацакы, *logos* – ацара) – ажәақәа рцаккәа тызтцауа асемантика ақәша.
4. Аономасиология (абырзен бызшәақынтә *onoma* – ахьз, *logos* – ацара) – алексикатәи афразеологиатәи аккәа ахьзрытара иазку асемантика ақәша.
5. Аомонимқәа (абырзен бызшәақынтә *homos* – иеипшу, *онута* – ахьз) – тцакыла иеиқәымшәо, аха хәашәалеи шышьалеи иеипшу ажәақәа.
6. Асинонимқәа – иадырбо ацаккәа реизааигәарала зееидызкыло ажәақәа роуп.
7. Антонимқәа (абырзен бызшәақынтә *anti* – аҫагыла, *онита* – ахьз) зцакы еиҫагыло ажәақәа.

Адҫа

1. Синонимтә цәахәак иеиднакыло ажәақәа жәаба иреитцамкәа ранцара.
2. Сахьаркыратә рҫиамтак ахьынтә антонимқәа жәаба иреитцамкәа ранцара.
3. Аомонимқәа жәаба иреитцамкәа ранцара.

Алитература

1. Амц-цха В. А., Гэыблиа-цха Р. К. Ацсуа бызшәа. Аҕәа, 1984.
2. Ацсуа бызшәа ажәар. Аҕәа, ат. I, 1986.
3. Ацсуа бызшәа ажәар. Аҕәа, ат. II, 1987.
4. Касланзиа В.А. Ацсуа-аурыс фразеологиатә жәар. Аҕәа, 1995.
5. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. М., 2003.
6. Саманба Л. Х. Ацсуа бызшәа аомонимқәа ржәар. Аҕәа, 1987.
7. Саманба Л. Х. Хәашьяла иеипшу ажәақәа реила-заашья. Аҕәа, 2001.
8. Саманба Л. Х. О границах полисемии и омонимии. Сухум, 2002.
9. Саманба Л. Х. Лексикология абхазского языка. Сухум, 2008.
10. Саманба Л. Х. Лексические и лексико-грамматические омонимы абхазского языка. Сухум, 2012.
11. Тәаниа Е.Ш. Адгьылқәаарыхра иадхәалоу алексика ацсуа бызшәаҕы. Аҕәа, 2013 ш.

Алитература иацу

1. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика. М., 2009.
2. Современный русский литературный язык. М., 2001.

Алекция №4

Иахьатэи ацсуа бызшэа активтэи апассивтэи лексика

Аплан

1. Абызшэа ажэар активтэи апассивтэи еилазаара.
2. Абызшэа иаднакыло ажэа ҕыцкэа. Анеологизм.

1. Иарбан бызшэазаалак изнысуа аҕиара амѡаҕы иахтысуеит иеиуеипшым аеиитакракэа. Ауаѡытэыѡса ипстазаара аеитанакыцхьаза аеитанакуеит, ихаѡаауеит дызлаѡаажэо ибызшэаҕы.

Ацсуа бызшэа бызшэак аҕасабала аҕиара ианалагоз аамѡакэа рлексика ашыақэыргылара даараза иуадаѡуп, ианзалымшоҕы ыкоуп. Ажэа ажэаны, ахатэ жэартэ ѡакы аманы ианыкалаз, абызшэа ажэартэ еилазаара ианахѡтакхаз иарбан шэышықэсоу, аамѡоу нѡкааны, ишыақэыргѡҕэаны аҕэара уадаѡуп.

Абызшэа – зхатэ закэанқэа змоу, урт азакэанқэа инарықэыршэаны зееитазкуа, иара ныкэызго амилат рыцстазаараҕы имѡапысуа ахтысқэа, аитакракэа аазырпшуа, ауаѡы имилаѡ хаҕера шыақэзыргыло, деибаркны дызмоу маѡахэуп. Ажэлар ркультура, рыцстазаара, имѡапырго аусхккэа ажэала ианарбоит, ажэлар рыбазашья атѡаараан ицхыраагза дуззоуп, ауаѡытэыѡса иааикэыршаны икоу идунеи зегы иара ианыпшуеит. Иароуп ашэышықэсақэа, азкышықэсақэа рзы амилат ирыхтыргахыоу, изнысыз аѡоурыхтэ мѡа, рыцстазаара азырбо.

Абызшэа абзоурала ауаѡы икэша-мыкэша икоу амаѡэаркэа реиѡдырааразы ахьзкэа ритѡит, ипстазааратэ пышэа ишыѡанеиуа абиѡара ирзынижыуеит, иалаиаазоит, иалеиҕикаауеит, дуаѡызтэуаҕы иароуп.

Абызшәаҕы ииуеит ажәа ҕыцқәа, иажәыз рхархәара маҕхоит, ашышьыҕхәа ииазаауа иалагоит. Рхы иадмырхәо ианыҕалалак, маҕ-маҕ абызшәа иаңызуеит, ауаагы ирхаштуа иалагоит. Ари ҕнак ала иҕало ак акөым, ашышьышьышьыҕхәа акыр шықәса имҕаңысуеит.

Амилат иахъеи-уахеи излацәажәо абызшәа зегы иеи-цырзеицшу, иеицырдыруа ажәлар рзеицш бызшәа ауп. Ажәлар ртоурых, ркультура изтагылоу аамта иақәшәо аҕеитанакуеит, абызшәагы уи аныцшуеит. Ацсуа бызшәа ажәартә еилазаара ианарбоит ацсуааи егырт амилатқәеи реитанеиааира, реизааигәара, реиҕцаара. Иеиуеицшым аамтақәа рзы абызшәа иаланагалеит иеиуеицшым ажәақәа. Ирацәоуп абызшәа иара иахатәушәа, иалымкбуа, иманшәалан иаднакылаз, даҕеа бызшәак ахьтә иамапса-ху маҕәрк ма еилкаарак азырбо ажәақәа. Нхартаҕыцла иеизааигәоу амилатқәа рбызшәақәа хәарада иеиныруеит, амапсахрақәа рацәахоит.

Иарбан цсабаратә цәыртцразаалак, маҕәр хкызаалак, ҕаларазаалак ауаҕы ихаҕы иааигартәы еицш ихшыҕ аҕы иаанхоит. Ихшыҕ аҕы ишыақәгылаз амаҕәр азы имоу аилкаароуп шытыбжбыла, ажәала иаирбогы. Шаҕа амаҕәр дақәшәан ахьз аиҕогы, имоу адыррақәа ахьынзаҳараку анарбоит.

Ажәлар рзеицш бызшәа ажәар еихшоуп ҕ-гәыцкны: актив жәар, апассив жәар. **Актив жәар** иаднакылоит иахъа-уаха, есымша ахархәара змоу ажәақәа. Урт абызшәаҕы иажәзом, рхархәара тшәахазом. **Апассив жәар** иаднакылоит иажәыз ажәақәа ма ҕыц иаланагалаз, амилат ирхымтәац.

Апассив ажәақәа хазы ишоит: иажәыз ажәақәа, ажәа ҕыцқәа хәа. Иажәыз ажәақәа абызшәа зынза иалзаауеит, дара иадырбо аилкаарақәа хархәара ахьрымам иахъьаны, иаагозар:

- 1) *аамста* – ахратәра аан амал зымпытдакыз ауафы;
- 2) *атауад* – ахра зымпытдакыз рхатарнак;
- 3) *аззеи* – ажәйтәан, еихарак тауади-аамстеи, рыхшаа-ра аазара изыртоз ацхәыс;
- 4) *абзыцаашьа* – аазаџәа рыхшара ираазо дшизыкџоу;
- 5) *ақьаранць/ахәуџы* – ахәура итџоу ауаџы, аматџоџы;
- 6) *ахәңха* – анхаџы ииаазоз аамста ма атауад ихшара;
- 7) *ахтынра* – ах инхарта;
- 8) *ахтыңхәыс* – ахтны аматџоџхәыс;
- 9) *ағьжәџ* – азын зтааџәа зызгытџымгоз, зыпсы злоу итынхак иахь изманы ицоз ауаџы нанамга;
- 10) *акәагә* – ахратәраан игычны иааргоз ауаџы.

Ас еипш икџоу ажәәкәа, иадырбо атоурых аамта аиазаара иахкьаны, абызшәа иалзаауеит. Урт атцаарадырраџы атоурых ажәәкәа, мамзаргыы аисторизмкәа рыхъзуп.

Атоурых ажәәкәа абызшәаџы ауаажәларра рыпстазаара, ртоурых иадхәалоуп, имџаџысуа аитакракәа ирыхыцшуп. Аамтак азы актив жәар иаднакылозар, рхархәара тбаазар, ишнеи-шнеиуа аамтеитакра иаражәуеит. Икџоуп атоурых ажәәкәа, актив жәар иазынханы ахархәара зауагы, амилат зегы иеицеипшны рхы иадмырхәозаргыы, иаагозар:

- 1) *абгәра* – ацәыз зауз изгаз хәа зыгәра изымго аныха ма ажыра данаитџо;
- 2) *абзџыца* – зәапыц гәгәџоу, зажәа нагоу аинраалаџ;
- 3) *абзалаңш* – зыпсы тџоу ауаџпсы илапш цырхагамхарц, ма изцырхагахаз иалыргаразы атәхәара;
- 4) *адгьылчы* – ахәычы адгьыл ипырхагамхарц данадырныхәало, аныкәара ицәуадаџымхарц, дкахаргыы агыларра изымариахарц, цырхага иморуц;
- 5) *аданыкәа* – атаца аџната џыц аџы цсык лхьымпшразы лныхәара;

- 6) *ажьáхара* – аҗаца аонатаҗы дымшхразы данадыр-ныхәало;
- 7) *акьíгара* – акҗафраматҗа ахьыкартцо апацха аҗапшы;
- 8) *ақарá* – сышиашоу хәа ажәа атара;
- 9) *аны́хәа* – аныхәагатәқәа казтцо ауаҗы;
- 10) *аны́хәагатә* – ахәычы хымз анихытцлак дыхьчазарц имҗаҗырго аныхәара;
- 11) *аңсы́лаңи* – ипсхьоу илапш ахәчы ипцырхагамхарц итәхәара; *áтхәа* – алапш ма даҗаакы зпцырхагаз ауаҗы иалыргаразы ирхәо ажәаформа;
- 12) *аҗатхьá* – Хазшаз дызихәаз иирбарц азы, настгы ианибалак инаигзо хәа ауаҗы ихы иадитцо, рбаҗк ма цьмак шишыа ала ажәа атара, еихарак агәабзиара иадхәалоуп, агәыргъарагы;
- 13) *ахны́рхәы* – аныхәара ианаамтоу ауаҗы ианизыка-мтцо, изыкастцара хәа Анцәа дихәаны, ацәеи апа-ра җырпи ақьяфын цқья иагәылахәаны, амшшыара аены иақәыршәаны, алапш рацәак иахьақәымшәо иоахаракны кәакык аҗы ихышыа;
- 14) *ахҗы́хра* – ахара зыдтцоу шыта хара рыдым хәа аны-хацааҗ ианиныхәо;
- 15) *ахры́цқьара* – хара зсыдым хәа акы здыркылаз дан-кәуа;
- 16) *ахьы́қәара* – ахара здыркылаз ишихарам хәа даҗазәы данихықәаауа.

Апассив гәып ахь иаднакылоит **архаизмқәагы** (ажәытә бырзен бызшәакинтә *archaios* – ажәытәтәи). Арт ажәақәа абызшәа аҗиара амҗаҗы иахьатәи абызшәа иа-цәтәымым ажәа-синонимқәа дырхаит, убри ауп атоурых ажәақәеи дарей еипшызымтәуагы:

- 1) *аҗ* – *акырцх*;
- 2) *абáць* // *агәымры́къ* – *ашәахтә*;

- 3) *ажьаура* – *ахшараиура*;
- 4) *ажьырца* – *ажьиртафы*;
- 5) *ахалка* – *ачта*.

Эттакқаа зынза иажэыз ажэакқаа алексикатэ архаизмқәа рыхьзуп:

- 1) *ажэцэеимаа* – арахэ рцэа иалхны, напыла изахны ахацэа ирышьартцоз;
- 2) *ахэмыцбар* – аиқәа нкылагас исны икарцоз ахырха;
- 3) *ацбар* – мыцхэы идуцэам амфэты саан;
- 4) *ачыламс* – ажэйтэан апсрақәа рфы ахацэа рхы изласуаз аа кьакьа;
- 5) *ачангалаз* – ажэйтэан абаафы рхы иадырхэоз абзарбзан;
- 6) *ачакба* – идуу, амаа змоу амфэты чысматэа;
- 7) *ашукайт* – аныцэ ма ақэны рахэыц иалхны ирсуаз аба цьацья ухэа.

Дара ахархэара роур алшоит асахьаркыратэ литературафы тоурыхтэ аамтак аарпшразы, иара убас ичыдоу атцаарадырра-тоурыхтэ литературафы.

2. Ажэа фыцқәа – анеологизмқәа (абырзен бызшэакынтэ *нео* – *афыц*, *logos* – ажэа) хэа ирышьтоуп абызшэафы ицэыртца ажэа фыцқәа. Урт иаразнак абызшэа актив жэар иахэтакхазом. Иеицеипшны рхы иадырхэо, жэлар рзеипш бызшэа ианалатцэалакгы, афыцра рцэызуеит, иаагозар: *азыргара*, *адырратара*, *амшеикэшара* реипш икақәоу.

Ианраамтаз, афыц ажэакқаа ирхыцхьазалан: *амазаныкага*, *акосмос*, *ацэыргақәаца*, *афыханца* ухэа реипш икоу ажэакқаа. Асовет аамта иаднакылоз ажэакқаа анеологизмқәа ишырхыцхьазалаз, атоурых аамта аеицакра иабзоураны, иажэыз ажэакэахеит, иаагозар:

- 1) *абригада* – аарыхратэ дтцк еицыназгзо ауаа ргэыц ду;

- 2) *асовет* – асовет хэынтқарра амчра иатцанакуа;
- 3) *акомҕар* – зегьеидгылоутэи акоммунисттэ ғар;
- 4) *аколнхара* – ақытанхамға усқға рынагзаразы ацбан-хацға реидгыла;
- 5) *аколнхафы* – аколнхара иалаз ауафы;
- 6) *ацьамиш* – аколнхацға рцбабаапса аихшьалага.

Анеологизмқға: даға бызшэак ақынтэ иамапсахзыр калоит: *абонус, аинтернет, амобил еимадара, афаил*. Иалшоит, ажэахырҕааратэ хкқға рхархэарала, абызшэағы ишьақэгылахыоу ажэа ма ашьата ирхылҕаар:

- 1) *ашдыраазара* – ашэыр зғало атциақға раазара;
- 2) *ашдыраазартға* – ашэыртцлақға ахыраазо атыц;
- 3) *ашдыраазафы* – ашэыр бахча заазо, иахылпшуа ауафы;
- 4) *ашдыраашьтра* – ашэыр ғафра бзиа адкылары;
- 5) *ашдырбахча* – ашэыртцлақға ахьеитахау абахча;
- 6) *ашдыреингалара* – ашэыр ахэынтқаррахь алагалара;
- 7) *ашдыреингалартға* – ашэыр ахырыдыркыло атыц;
- 8) *ашдыреингалафы* – ашэыр ахэынтқаррахь алагаларазы издызкыло ауафы;

Ғыц еилкаарак, ғыц матэарк ахыз атарала ишьақэгылаз азеипш бызшэатэ неологизмқға инарываргыланы, абызшэа иалоуп автор-хатаратэ неологизмқғаагы, шэкэыооык иалеигалаз, иаагозар: *аңстэы цэыбзахэу* (Д. Гэлиа); *алҕсаа хьшэашэа* (М.Лабахэуа); *ашахабз калам* (М. Ахашба); *абамба чрышь, ашьшьыга сыс* (Патеипца); *ацэхар камчы, цхашдырашэуп, мрыкырашэуп* (М.Ахашба) [Концьяриа 1984, 82-83].

Азцарақға

1. Иажэыз ажэа закэузеи, изражэуа амзызқға арбақэану?

2. Атоурых ажәақәа закәузеи?
3. Ажәа ғыцқәа закәузеи?
4. Автор-хатаратә неологизмқәа чыдарақәас ирымоузеи?

Аильркаага жәар

1. Аисторизмқәа – иадырбо атоурых аамта аиазаара иахъаны, абызшәа иалзаауа ажәақәа.
2. Архаизмқәа (ажәытә бырзен бызшәақынтә *archaios* – ажәытәтәи) – иажәыз ажәақәа.
3. Анеологизмқәа (абырзен бызшәақынтә *neo* – *ағыц*, *logos* – ажәа) – ажәа ғыцқәа.
4. Ашахабз калам – ахазыртра шкәакәа.
5. Абамба чрышь – абамба бзиаза, зхатабзиара ҳараку.
6. Ашышьыга сус – ацхын алагамтаз ииз асус.
7. Цхашәырашәуп – уахынлеипш лашьцоуп.
8. Мрыкырашәуп – амра иашәызшәа икоуп.

Адџа

1. Атоурых ажәақәа жәаба рантара.
2. Иажәыз ажәақәа жәаба рантара.
3. Ажәа ғыцқәа жәаба рантара.
4. Ажәақәа: *аамста, атауад, аззеи, абзыцаашьа, ақьаранць // ахәуфы, ахәңха, ахтынра, ахтыңхәыс* ртцакқәа ажәарқәа рқынтә рантара.

Алитература

1. Ацсуа литературатә бызшәа аграмматика. Ақәа, 2002.
2. Ацсуа бызшәа ажәар. Ақәа, I ат. 1986.
3. Ацсуа бызшәа ажәар. Ақәа, II ат., 1987.
4. Камкиа Ш. Т. Ажәақәа рдуinei. Ақәа, 2001.

5. Саманба Л. Х. Лексикология абхазского языка. Сухум, 2008.
6. Хеция А. Л. Неологизмы в абхазском языке. Тбилиси, 1988.
7. Шьякрыл К. С. Ацсуа бызшәа бзыцтәи адиалект ажәар. Аҟәа, 2014.

Алитература иацү

1. Современный русский язык. М., 2001.
2. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. М., 2003.

Алекция №5

Ацсуа бызшәа алексика аилазаашья

Аплан

1. Абызшәа ажәартә еилазаара ашыақәгылашья.
2. Иамацсаху ажәақәа абызшәа раднакылашья.
3. Акалька.

1. Абызшәа ажәартә еилазаара иааицмырҕьазакәа, еихымсыҕрада иҕеиауеит, ихатәаауеит. Иҕеиауеит иара абызшәа аонытҕка ишыақәгыло ахьзқәеи иеиуеицшым абызшәақәа рахьтә иаланагалази рыла. Уи абызшәа аҕеиара знысыз атоурыхтә мҕа иалтцшәоуп. Ишыатарку алексика аонытҕка ижәйтәзоу, абызшәа атоурых атцаараҕы акразтазкуа ацсуа-адыга бызшәақәа иртынхаз, иеицырзеицшу ахәта, абызшәа-шыаҕа хәа изышытоу иазыннажьыз ауп.

Иеигәыцхәу абызшәақәа тоурыхла иеиҕырпшны рытцаараан, атцак ду амоуп иеицырзеицшу алексикатә акқәа рыцшаара, урт реизааигәара, реишыашәалара ашыақәыргылары. Уи алыршахоит:

- 1) абызшәа ахатәы мҕа, ахала иарҕеиаз, иахатәу, ишыатарку алексикала;
- 2) ацсуа-адыга бызшәақәа иеицырзеицшу абызшәа-шыаҕақынтә иаауа ала;
- 3) иеиуеицшым абызшәақәа рҕынтә иаланагалаз ажәақәа ралкаарала.

Ажәлар рыцстазаараҕы имҕаацысуа атоурыхтә хтысқәа, аитакрақәа абызшәа ианымцшыр залшом. Абызшәа иахьатәи ашыақәгылашья адагьы, ииазаахьоу, аамта иарзыз, ахархәара змам аформақәагьы ьҕоуп. Тоурыхла абызшәа знысыз амҕа ашыклацшра залшом, аамта иарзыз

ма иацнатцаз тымтцаакэа. Ажэа аетимология камтцакэа иара ахылтцшьтра, иахэа иамоу атцакы нагзаны ашьақэыргылары залыршахом.

Абызшэақэа зегы аайдкыланы, ацсуа бызшэагы нарылатцаны, тоурыхла изхылфеиааз абызшэа ианакэзаалак иацэыхарахоит.

Абызшэа ажэар зегь реиқа иаарту, зегы реиқа анырра змоу, уи ныкэызго ажэлар ртоурыхтэ хтысқэа неилымхкэа изныпшуа аоуп. Ус шакэугы, ажэар ахэтак – ихадоу ажэар хэта афонд – икало ацсахрақэа аерыланарзуам, ауаа рынхашэа, рынцышэа, рыбзашэа, рнаплакы, рзанаат ухэа ианарбо зегы еикэнархоит, имырзкэа иаанагоит.

Иарбанзаалак абызшэа иамоуп иара иахатэу, ишьатарку, зымехак тбауу ахэта. Даеа бызшэақэак рахынтэ иалалаз, иамапсаху ахэта еиқа имачуп. Арт ахэтақэа: ишьатаркуи иамапсахуи шыақэгылоуп, акырза зхытцуа, ижэытэзоу ажэақэеи еиқа ифеыцуи рыла. Абызшэақэа тоурыхла рыттцаараан, реифеырпшраан азеипш лексикатэ акқэа ралкаара акырза атцанакуеит. Ацсуа-адыга бызшэақэа рфеы, ажэартэ акзаара абызшэақэа шытыбжыылеи морфологиялеи реишьашэаларагы иабзоуроуп.

Атцарауаа ишазгэартэ ала, ижэытэзоу ахэта ацсуа-адыга бызшэақэа ирзеипшуп. Урт рахь ирцхэзоит анхашэа-чашэа иадхэалоу ажэақэа: *алайара, аарыхра, атагалара, абйара, архра, ацэмапэа, аеага, ахэжэага, абаха* ухэа.

Иеигэыцхэу абызшэақэа зегы реипш, ацсуа-адыга бызшэақэа ирымоуп ирзеипшу ачыдарақэа, дара еизааигэазтэуа, настгы егырт абызшэақэа ирылазмырфашыо. Дара ирызчыдаказшыоуп иеилоу ажэақэа шыата рацэала рышьақэгылары. Бызшэақэак рфеы еилоу ажэақэа, акомполитқэа хэа изышьтоу, акы-фба шыата рыла имарианы

ишьақәгылозар, арт абызшәақәа ркны шытак инаркны хәба-фба шыата ркынза иеилалар калоит.

Арт абызшәақәа рҕы иеицеипшны икоуп егырт кавказтәи абызшәақәа рҕы иуцымло азеипш рбага апрефикс **а**-. Ари апрефикс ахархәашья абызшәақәа иахьатәи рҕагылазаашьяҕы иеипшым. Иахьатәи абаза бызшәаҕы иалкаау матәарк арбаразгы иамоуп ахархәара, уи аматәар азеипш тҕагы анамоу префиксда иарбахоит: *лу – алу, а – лу лагайт – алу лагоит, бгъы – абгъы, бгъы гIвакIва – абгъы шақәа*.

Адыга бызшәақәа рҕы апрефикс **а**- аморфологиатә функция ацәызхьейт, аха еикәханы иахьыкоу ажәақәа ыкоуп, амилат ахьз аҕы – а – дьгә – аедыгь. Иара ажәа *а – дьгә* иахьылтҕыз ажәақәа зегы рҕы икоуп: *а-дыгэщI – аедыгь дгыл*. Акабарда-черкьес бызшәақәа рҕы апрефикс **а**- еикәхейт ажьрацәра азырбо ажәақәа рҕы: *а-дә – аб, а-нә – ан, а-дәш – аб ила ауа, а-дәкзүэш – аб иашья, а-дәшхуэ – абду, а- дәшыпху – аб иашья, а-нәш – ан лыла ауа, а-нәшхуэ – анду, а- нәшыпху – ан лашья* [11, 31].

Анхара-нтцыра иадхәалоу ажәақәа, лассы зееитазымкуа, иаха ашьақәхара змоу лексикоуп абызшәаҕы. Абызшәа иацәызуейт арт ажәақәа, иадырбо аматәар ахархәара амамзар, иажәызар, иара зыцсахуа аҕыц цәыртцар. Апсуа-адыга бызшәақәа иеицырзеипшны ирымоуп, иаагозар:

- 1) ациаақәа рыхьзқәа: *ахьыз – хуыгу, фыгу, хуы, фы* (акабарда); *анаша – наша* (абаза) – *нацгә, наш* (акабарда) – *нашә* (аублаа); *аңхәаса – хIуаса* (абаза) – *пхгәуылз* (адыга) – *пхгәуылз* (акабарда) – *пкхгә* (аублаа); *ачыркәа – чIыркIва* (абаза) – *чIгырыкIв(ә) – шIэрыкIвэ, чIгышгIы* (адыга);
- 2) апстәқәа рыхьзқәа: *ацә – чуы* (абаза) – *вы* (акабарда) – *цуы* (адыга) – *чуы* (аублаа) ухәа.

2. Ацсуа-адыга бызшәақәа рҕны иуцылоит даеа бызшәак аҕнытә иаланагалаз ажәақәагғы. Ирацәоуп абызшәа афонетикеи аграмматикатә чыдарақәеи ирҕырцшны зейцсахыз. Иаланагалаз ажәа абызшәа иашьатарку ажәақәа излареипшым, изларылудыраауа ачыдарақәа амоуп.

Ихадаратәу ажәартә фонд, аграмматикатә формақәа, ашьтыбжтә еилазаара ишьақәдыргәғәоит нхытцкавказтәи абызшәақәа реизааигәара, рхылтцшьтра акзаара. Иеигәыцхәу, хылтцшьтрак иатәу абызшәақәа тоурыхла еиҕырцшны рытцаара хықәкыс иамоу, иеицырзеипшу абызшәатә элементқәа рыцшаара мацара акәым, дара ирзеипшым, хаз-хазы рбызшәақәа ишьақәдыргылаз афондгыи атцаароуп. Уи ауп иагышьақәзыргәғәоггы арт абызшәақәа шхазхазу, даеа милатк ишыртәу, аха аигәыцхәра шрыбжьоу.

Ажәацсахра бызшәак амацара алкааны иахтысзом, абызшәақәа зеггы иеицырзеипшуп. Иаланагалаз алексика иарбан бызшәазаалак ажәартә еилазаара иахәтакуп, изланагалаз абызшәаҕы иахтысуеит аитакрақәа, афонетикатә ҕыцсахрақәа. Иҕоуп рацәак ҕеитакра знымцшуагы, ишиашоу иалагалахоггы. Ажәацсахра зыхкьо амзызқәа еипшым, амилат ирымбац, ирзымдыруа, дара рзын итәыму аматәар ахыз анататәу ма иара иамоу ахатәи хызы изланагалаз абызшәа ашьтыбжтә еицааира ианациәтәымзоу, ианаднамкыло ыҕоуп.

XIX ашәышықәсазы рееитаркуа иалагеит аэкономика, анхарахкқәа. Адгылқәаарыхшьа аеацсахит, ақәаарыхга маруга ҕыцқәа цәыртцит, дара азырбо ажәақәаггы ишиашоу абызшәа иаднакылеит: *атрактор*, *акультиватор*, *алапатка* ухәа. Иларто иалагеит аутратых хкқәа: *акартош*, *аканушта*, *амарков*, *анамидор*, *анараса*, *асоиа* ухәа. Урт рхатақәа рыхызқәаггы ацсшәа иалалон. Иеиуеипшым

аарыхра иадхэалоу ажэакэа: *апарник, агектар, амелиорация, асацьан, атона, аучастка, аңут, аплантация, адестын ухэа* абызшэа иаднакыло иалагеит. Ацитрус культуракэа дара атциаакэа рхатакэаггы ирфэло ашэырггы рыхьз акуп: *алимон, агреинфрут, афехо, ацитрус, амандарина*.

Иаланагалаз ажэакэа рлексикатэ еилазаара еицеипшым. Икоуп аурыс бызшэа иахатэу ажэакэа, икоуп егырт абызшэакэа ркны иупылоггы, аинтернационал ажэакэа хэа изышьтоуггы: анемец бызшэакынтэи иаауа ажэа *kartoffel – акартош*, аиталиан бызшэакынтэи – *romi dorro – анамидор, limon – алимон*, афранцуз бызшэакынтэи – *mandarine – амандарин*.

Ажэапсахра мѳапысуан зны фырхэала, анаѳс ѳырала. Фырахэлэтэи амапсахракэа еиха ижэытэуп, еиха заа абызшэа иаланагалакэаз роуп. Дара ирыхтысит еиуеипшым афонетикатэ фыпсахракэа изланагалаз апсуа бызшэа анормакэа ирыкэныкэаны. Фырала иаланагалаз ажэакэа, урт фонетикала рацэак фееитакра рыхтымсит, ишаланাগалаз иаанхаз рацэоуп, иахынтэаланагалаз абызшэа афонетикатэ хафра еикэдырхеит.

Ажэахырфеиаара гэгэала афартбааит. Атцакы еитагаракэа, ажэеилатцара инарываргыланы, асуффикстэ жэахырфеиаара абзоурала абызшэа ажэартэ еилазаара хатэауан. Ажэытэ пстазаара иадхэалаз анхарахккэа азырбоз алексика ахархэара мачхо, аамта иаго иалагеит. Апстазаара аеетанакуа, азанаат фыцкэа, аусура хккэа рацэахо ианыкала, ишьатарку алексика шьатас измаз атерминологиа фыц феиауа, ишьакэгыло иалагеит: *абачкакаѳа, ауалыркакаѳа, ахапшьакакаѳа, аарыхѳы, анхаѳы* ухэа.

Ажэа апсахраан, абызшэа-хытцхырта ашьтыбжькэа изланагало абызшэа ашьтыбжькэа рыла ипсаххоит. Иеипшу ашьтыбжькэа фонетикала ианеицэыхароуггы ыкоуп.

Абжыыка шытыбжыы *ы* ацсуа бызшәеи аурыс бызшәеи рҕы фонетикала ихаз-хазуп. Аурыс бызшәаҕы абжыыка шытыбжыы *ы* иарку бжыыкоуп, абз иааннакыло атыц ала ишьтахьтәиуп.

Иалкаауп абас еипш иҕоу ашьтыбжъеитакрақәа, иаа-гозар: абжыыка *и* ажәа ашьатақәа рҕы ацсуа бжыыка *ы*: *аршыын, адестын, ақьафыр*; абжыыка *о* абжыыка *а* ашқа аиасра: *алапатка, амарков, асалдат*; абжыыка *е* ацсахра *а* ала: *асацъан, афицар*; ацыбжыыка шыата *т* абжышәара: *аверс, аучаска ухәа*.

Абызшәа алексика ахәтақәа зегы иеицеипшны ихатәаауам ипсаху ажәақәа рыла. Ихадароу, ишьатарку абызшәатә фонд аламала аеиитанакуам.

Ацсуа бызшәа ажәартә еилазаара иалалеит: ашәара-зара азырбо ажәақәа: *аметр, асантиметр, алитр, агектар, аграмм, акила//акило, акилограмм, атон, ацентнер*; аурыс бызшәаҕынтә, аха ацсуа фонетика иацәтәымымкәа: *апараса, апарник* реипш иҕақәоу.

Ажәацсахқәа хыцхъазара рацәала абызшәа иалалоит еихаразак аурыс бызшәаҕынтә. Ажәақәа термин ҳасабла абызшәа иалало иалагеит афрей ацхъарей аҕиара рауа ианалага. Афырей акыпцхы роуп атерминологиатә система ашьақәгылара, алитературатә бызшәа аҕиара, аиашафыра, аорфографиатә цкарақәа ртышәынтәалара ухәа зыбзоуроу.

3. Амаҕар ахъз ишиашоу амацсахра анаҕсгы, ацсуа бызшәа акырза ихадыртәааит **акалькақәа** хәа изышьтоу ажәақәаҕы (акалька - афранцуз бызшәаҕынтә *calque* – *ахылаа, ақәтых* – иахынтәаауа абызшәатә ак аиҕыр-тәашьа иақәыршәоу ажәа). Акалькақатцара абзоурала абызшәа иалалоит иеилоу ажәақәа, атерминқәа рацәазаны. Абызшәа ахатә жәар ала ишьақәгылоит акалькақәа,

аматээр атцакы арбаны, инанагзо афункциакэа азгэатаны, иахьынтэалало абызшэакны хьзыс иамоу иафырпшны ажэа ғыц азыпшаахоит, абызшэа иалагалахоит – уи алексикатэ калька ахьзуп. Арахь иаднакылоит еихарак ааглыхра иадхэалоу ажэакэа: *ажэлакаңсага, арцытгагалага, ақытанхамџа, акашэаарыхра, амхаарыхџы, анышэџара, атэеизгага, аутратыхлаџага, ашэырдыкылара, ашэыреингалартга.*

Абызшэа хадыртэаауеит иара убас акалькабжакэа, ажэа ахэтак шиашоу иалагалоу, егыи ахэтга иара иахатэу аелементкэа рхархэарала ишьақэгылоу, иаагозар, апсуеи аурыси еилатцаны: *асилосңкага – асилос-ңкага, асилосџаахыртга – асилос-џаахыртга;*

Апсуа бызшэа иархаит имачымкэа аинтернационал ажэакэа рхархэарала иеилоу ажэа ғыцкэа, акалькабжакэа. Урт рыхэтак атэым ажэала ишьақэгылоуп, егыи ахэтга апсышэала: *ацитрусаазара, ацитрусаазаџ, ацитрусыртга, ацитрустгагалара, амандаринартга, амандаринағыхра, алимонғыхра, асилосңкага, асилосџаахыртга.*

Азџаарақэа

1. Ажэапсахра амџақэас иамоузеи?
2. Ажэапсахра амзызқэа арбақэану?
3. Иамапсаху ажэа ашьтыбжьеитакшьақэас икақэоузеи?
4. Акалькабжа закэузеи?

Аилыркаага жэар

1. Абызшэа-шьата – иеигэыцхэу абызшэакэа рахьынтэ иаха ижэытэзатэиу, хьтцхыртас ирымоухэа ипхьазоу, атоурых-еифырпшратэ метод ала ишьақэыргылоу.
2. Акалька (афранцуз бызшэакынтэ *calque – ахџылаа, ақэтых*) – иахьынтэаауа абызшэатэ ак аифыртэашья иақэыршэоу ажэа.

3. Акалькабжа – ажәа ахәтәк шиашоу иалагалоу, егыи ахәта иара иахатәу аелементқәа рхархәарала ишыақәгылоу.

Адҕа

1. Ацсуа-адыга бызшәақәа иеицырзеипшу ажәақәа жәаба иреитцәмкәа ранцара.
2. Аурыс бызшәахьынтә ацсуа бызшәа иаднакылаз ажәақәа жәаба иреитцәмкәа ранцара.
3. Атырқәа, араб ажәақәа ацсуа бызшәа иалалаз хәба-хәба иреитцәмкәа ранцара.

Алитература

1. Амичба С. А. Лексика абхазского и абазинского языков. Сухуми, 1984.
2. Гублия Р. К. Об абхазских лексических заимствованиях в картвельских языках. Сухум, 2002.
3. Гублия Р. К. Абхазо-адыгские этимологии. Сухум, 2004.
4. Джонуа Б. Г. Заимствованная лексика абхазского языка. Сухум, 2002.
5. Дзидзария О. П. Историко-этимологический анализ отраслевой лексики абхазо-адыгских языков. Сухум, 2005.
6. Зизария О. П. Азанааттә лексика. Ақәа, 2013.
7. Кварчия В. Е. Животноводческая (пастушеская) лексика в абхазском языке. Сухум, 1981.
8. Кварчия В. Е. Из этнической истории абхазского (апсуа/абаза) народа, или о языке и истории абхазов и абазин. Сухум, 2015.
9. Конджария В. Х. Из истории развития абхазского литературного языка. Сухуми, 1984.

10. Шакрыл К. С. Некоторые лексические и звуковые соответствия в абхазо-адыгских языках. Сухуми, 1968.
11. Шакрыл К. С. Очерки по абхазско-адыгским языкам. Сухуми, 1971.
12. Шагилов А. К. Материальные и структурные общности абхазо-адыгских языков. М., 1982.
13. Шагилов А. К. Заимствованная лексика абхазо-адыгских языков. М., 1989.
14. Таниа Е. Ш. Адгьылкэаарыхра иадхэалоу алексика апсуа бызшэафы. Ажэа, 2013.

Алитература иацу

1. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. т.1 М.-Л., 1958; т.II Л., 1973; т.III Л., 1979.
2. Абдоков А. И. Фонетические и лексические параллели абхазо-адыгских языков. Нальчик, 1973.
3. Климов Г. А. Абхазо-адыгские этимологии 1 (исконный фонд). Этимология 1965. М., 1967 - ААЭ1.
4. Шагилов А. К. Этимологический словарь адыгских (черкесских) языков, А-Н, II-1. М., 1977.

Алекция №6

Зхархэара тбаауи ицкуи алексика

Аплан

1. Адиалект лексика.
2. Азанаат лексика.
3. Ажаргон лексика.

1. Абызшэа ажэар еилазаара ахадаратэ фонд амилат дасу рнапы злакызаалакгы, иахьынхозаалакгы иеицеи-цшны иалацэажэоит. Арахь иаднакылоит абзазара, аполитика, аекономика, акультура ухэа азырбо ажэақэа. Дара хазы азеицш жэар аонытцка иеиуеицшым атематикатэ гэыцқэа шыақэдыргылоит. Зхархэара цку ажэақэа: за-наатк иеиднакыло, тыцк акны иеидынхало, уск знапы иеицалаку ауаа роуп иззеицшу.

Ас еицш икоу ажэақэа ғырхэалахэатэи ажэахэафеоуп еиға ахархэара ахьрымоу, нас асахьаркыратэ литература-феы, афырхатца ихаҕсахьа нткааны агэылыршэаразы.

Абызшэафеы икоуп иеиланхо ауаа рымацара рхы иадырхэо ажэақэа. Урт **адиалект ажэақэа** (абырзен бызшэакынтэ *dialektos* – аҕцэажэашья, ацэажэашья) рыхьзуп. Адиалект ажэала ицэажэоит алитературатэ бызшэа ахэаақэа иртагзам ажэахэафеы. Иарбан бызшэазаалак аҕы, адиалект формақэа ыкоуп хэа ицхьазоуп, ҕцэажэашьяк иадымхаргы иеиқэханы ианыкоу.

Ацсуа бызшэа иамоуп адиалектқэа оба: бзыцтэи, абжьыуатэи. Бызшэақэак рҕы ишыкоу еицш, изеилибамкаауа акынза икам. Ус ианыкало, абызшэа хазны ашыақэгылара амџа ианылоит, даҕаа бызшэа ғыцк ииуеит. Ацсуа алитературатэ бызшэа шыатас иазышытоуп, ажэлар иеицеицшны излацэажэо, излеилибакаауа, адиалектгы

иеицышыақәдыргыло амилат рбызшәа. Аҕыра аҕиара ианалагоз аамтақәа рзы, бзыптәи адиалект иазчыдароу ишәышәуа-ишышуа ацыбжьыкақәа, амилат зеггы рыфнытцка ахархәара ахьрымамыз иахкьаны, алфавит иалган. Анбанҕыра шыақәыргылан иеицырзеицшу ажәахәатә шытыбжьқәа рыла.

Диалектк аҕы мацара ахәархәара змоу ажәа **адиалектизм** ахьзуп. Алитератураҕы адиалектизмқәа ахархәара рытахойт афырхатә ихаҕсахьа нтқааны, игәылыршәаны аарпшразы. Адиалект азеипш милат бызшәа излеипшым ахатә чыдарақәа амоуп. Икоуп:

- 1) атәым ажәа-синонимқәа – атәым бызшәақәа рыхынтә адиалектк хаз-хазы ирыдыркылаз ажәақәа:
бз. *агәлафка* (аурыс), *абжь. ақьныста*(агыруа);
акьырка(аурыс), *ацыркант* (ақыртуа);
асапат (атырқәа), *абарқәам* (агыруа) ухәа [1, 29];
- 2) алексикатә диалект ажәақәа – адиалект зтәу, иалацәажәо рыда азәггы ихы иаимырхәо, дара ирымоуп ажәа-синонимқәа:
бз. абгарымй, абжь. азыркәи;
бз. аиладь, абжь. ачамықәа;
бз. ашьыхә, абжь. акәылмитә;
бз. акәыцқа, абжь. аңчатла;
бз. ахпыпын, абжь. аңиңаңа;
бз. акарпыжә, абжь. ахабырзақь;
бз. ахәа, абжь. аашьышь;
бз. ағаац, абжь. ацьякьал;
- 3) афонетикатәқәа – адиалект аҕы ашьтыбжьейтәкра зауа ажәақәа, рхатәы вариантқәа диалектк афнытцкаггы ирымазар алшойт:
бз. аңхәа, абжь. абхәа;
бз. аптра, абжь. абтра;

бз. амагана, абжь. абагана;
бз. ашихэїџ, абжь. аңшихэїџ;
бз. айїџмыць, абжь. амыїџмыць;
бз. ачыркэа//айчыркэа//афыркэа, абжь. ачыркэа;
бз. ацџдыреи//ачџдыреи//ачџареи, абжь. аңи;

4) аморфологиатэқәа – алитерауратэ бызшәа иазчыда-
рам аформацсахрақәа:

бз. ацәағдарстҕа, абжь. ацәағдәастҕа;
бз. апараса, абжь. апраса;
бз. атәырпсара, абжь. атәғдырҕсара;
бз. аххәарїџ, абжь. аххәаїџ;
бз. амҕа// акәамҕа.

2. **Азанаат лексика** иеиднакылоит занаатк знапы алаку ауаа рзанаатырбага ажәақәа. Дара амилат зеггы ирылатцәаны иҕкамзарггы алшоит, еихарак ақытанхамоа иадхәалоу: адггылқәаарыхра, ажыра, арахәаазара, ашәарацара, апсызкра, ауастара ухәа азырбо ажәақәа, иааго-
зар:

1) адггылқәаарыхра:

áзнашәа (аңхьатәи арашәара),
анапáкья (нымоак ашы),
áцәахәа (ажәытә цәматәа),
акалакәыт (амфелых тәатәага);

2) ациаазара:

áгьа (ажәла),
аїдәыгьа (зпашәқәа ылзгахьоу арыц, алатцатә),
аїдәáраса//адәыкрын (адәқәа рфы зхала изхәуа,
аффы хаа зхылтцүа акакач),
ахфара́х (ахфиаа);

3) арахәаазара:

áбзныжә (шқәсык зхытцүа азыс),
асы́срцәа (цсататәс ақатцаразы чыдала ираазо асыс),
ахәрасы́с (хымз зхытцүа асыс),

ахәраша (арахә ахықәдырхәуаз азы ахәырта этәу иртоз ашәахтә);

4) ацсызкра:

ағлам (акан зқәым, зцәә еизадоу, азы мтцаа итоу ацсыз),

акалмáх (аиқәатцәеи ақацшыи акәацқәа пытха-пытха изықәцсоу ацсыз жәла),

ақәырт (ацсыз кәтағь),

амлагәыр (зжыи пшқоу, ицәацшыу ацсыз жәла хыркы);

5) ауастара:

ағалáршә // алáртқа (аоны ахыб хыхь иақәыртцо ағәытцәры),

агәымжьáйцә (атқага),

аклайәы (амґыи тәымығь),

айәымкá (зпынтца кьақьоу, итцару, аиха иалху ауастага маґәахәы).

Ас еицш икоу ажәақәа хазы азанаат жәарқәа ркны иеидыркылоит.

Азанаат лексика иалапхьазоуп атермингьы. **Атермин** (алатын бызшәақьинтә *terminus* – ахәаа) – ақазара, ацарадырра, атцарадырра, анапакқәа ухәа ркны, абызшәа ажәахырґеиаратә маґәахәқәа рхархәарала, азанаатзқазәа еиқәшахатны иазырзбо, иазалырхуа ажәа, ма ажәеицааира ауп, иаагозар абызшәадырраґы: *ашьагәыт*, *аңынгыла*, *ашьата*, *абжьыкабжа*, *азхәаа*, *азхәа*, *азырха* иара убас ажәахәа хәтақәа рыхьзқәа ухәа.

Икоуп абызшәа иаднакыло, амилатқәа ирзеицшу жәларбжьаратәи атерминқәагьы, иаагозар:

1) *абанкет* (англыз *banquette*, афранцуз *banquette*, аиспан *banqueta*, анемец *das Bankett*, аурыс *банект*);

2) *авагон* (англыз *wagon*, афранцуз *wagon*, аиспан *vagon*, анемец *der Wagen*, аурыс *вагон*);

- 3) *авариа* (англыз *wreck*, афранцуз *avarie*, аиспан *averia*, анемец *der Havarie*, аурыс *авария*);
- 4) *атерминал* (англыз *terminal*, афранцуз *terminal*, аиспан *terminal*, анемец *das Terminal*, аурыс *терминал*);
- 5) *аклассификация* (англыз *classification*, афранцуз *classification*, аиспан *clasificacion*, анемец *die Klassifizierung*, аурыс *классификация*);
- 6) *аметодика* (англыз *methods*, афранцуз *methode*, аиспан *methodologia*, анемец *die Methodik*, аурыс *методика*);
- 7) *аморфологиа* (англыз *morphology*, афранцуз *morphology*, аиспан *morfologia*, анемец *die Morphologie*, аурыс *морфологиа*);
- 8) *асистема* (англыз *system*, афранц. *systeme*, аиспан *sistema*, анемец *das System*, аурыс *система*);
- 9) *аструктура* (англыз *struktura*, афранц. *struktura*, аиспан *estructura*, анемец *die Struktur*, аурыс *структура*).

3. Азанаат лексикеи адиалект лексикеи иреипшым али-тературатә бызшәәҫы ишьәкәгылахьоу ажәәкәа рхатыңан уск знапы еицалаку, тцарак иеиццоу ухәа социалтә гәыпк иаднакыло ауаа рхы иадырхәо ажәа чыдакәа. Ас еипш иҫоу алексика адырбоит атерминкәа ҫба: ажаргон (афранцуз бызшәәкынтә *jargon*), асленг(англыз бызшәәкынтә *slang*).

Асленг – абызшәа иалоу ажәәкәа атцак чыда рытаны, термин хасабла ахархәара роуеит, еихарак аҫар рыҫнытцка, насгьы иара ажаргон еипш иалкаау гәыпк иатәзам, хархәара азталакгьы дҫалоит. Иеиуеипшым ауаажәлар-ратә еилазаара рхы иадырхәоит, иаагозар акомпитуер сленг:

- 1) *асиа* // *аска* (хатала аицәажәара алзыршо апрограма),
- 2) *ава* (асахья, аватар),

- 3) *анлі́м* (лимит змам атариф),
- 4) *дэдла́ин* (аҕҕара антцара),
- 5) *дизла́ик* (ахэшьяра баапсы атара),
- 6) *ла́ик* (ахэшьяра бзиа атара),
- 7) *фэ́ик* (ииашам, итцабыргым, ацаршеи) реипш икақоу.

Ажаргон алитературатэ бызшэа иалхуп, аха иеитарсуп, насгы иара функциас иамоу, ажэа атцакеитарсра абзоура-ла, иалкаау социалтэ гэыпк ауафы дшаднакыло арбароуп. Ажаргон аауеит афенияа рбызшэакынтэ хэа ипхьазоуп. Афения хэа ирышьтан Урыстэыла ахэаахэтцэа, акрыти-цэа, зытитэ зманы ахаблақэа, ақалақьқэа ирылсуаз. Урт крытира ианцоз, идырхаз ацара, иртиуаз аматэарқэа ласы-лассы ирықэланы иахьрымырхуаз иахкьаны, абызшэа маза рызбеит, насгы уи абицарала иеимардон.

Ишнеи-шнеиуаз, ари абызшэа амехак тбаахеит, иара зцэыртцэахуаз архэцэа ркынзагы иназеит, иргэацханы иагышьтыркааит. Урт рыдагы рхы иадырхэо иалагеит ақэылацэа, зхымцапгашья, зцэафа ееем ауаа, агычцэа. Абахтақэа рфы иарала ицэажэо иалагеит, уантэи ицэыртцит ажаргон авариант – афения, мамзаргы агычра жаргон. Иара ианарбоит, иалкаау социалтэ гэыпк иеиднакыло ауаапсыра, рыпстазаара чыда хэаакэызтцо, атерминқэеи ажэахэахьақэеи рыла ишьақэгылахьоу ахымцапгашья апкарақэа ирықэмныкэо ауаа рдунеи. Ихэыцу, ипсабаратэым абызшэа маза, хаз иалкаау асоциалтэ гэыпк ражэахэа *арго* хэагы (афранцуз бызшэакынтэ *argot* – иалкаау, иарку) хэа иашьтоуп.

Иазгэататэуп, бызшэақэак рфы ари алексикатэ гэыпк афеиара гэгэа амазар, апсуа бызшэафы ахархэара шытбаам. Иуцыло ажэақэа шыақэгылеижьтеи рацэак тдуам, еихаракгы иаланагалақэаз, ма атэым бызшэақэа ирефир-

цшу роуп: *Кылїџа* (зхы ицнамќо, ахэыцра зыцэмачу), *Цьмаф* (акы иацсам), *Бакэыл* (акрыфаразы зыцсы цэгьоу, зызхара ќамло), *ќалал* (гэыкала) ухэа.

Ажаргони азаанат ажэаќэеи злеицшым уи ауп, азанаат ажэа ианарбоит хыла иалкаау ус хкык, уи иазкны ишыќаќэ-гылаз ажэа-термин абызшэа иалалоит, иаднакылоит, иеиќэхоит. Ажаргон ажэа аеиетанакуеит, лассы аеац-сахыр алшоит, астиль хазуп, зегьы ирзеицшзам.

Ари алексика ацќра ианарбогьы, жэытэ аахыс ацсуаа рбызшэа иеицаћаны, ражэаћэа иацќлацшны, ажэа амч иамоу атдырааны ишырмаз, абызшэа еицазкуа, аазара иапырхагоу хэа ирцхьазоз ажэагьы амилат ишырыладмы-рцэоз ауп. Уи ишыќанаргэѓэоит ацсуа милаќ рыхдырреи рыцстазааратэ пышэеи шыћаракзоу, насгьы ацстазаара ахата мариабеиа ишазымнеиуа, иныќэырххшэа ахымџац-гареи ацэажэареи шрыцэтэыму, дызустазалаќ, дахьыќа-заалаќ имилаќ хаќра еитеикыр шзалымшо.

Азїаараќа

1. Абызшэа азеицш жэари зхархэара цку ажэари злеицшымзеи?
2. Адиалект ажэа ахќќэас иќаќэоузеи?
3. Ажаргон закэузеи?
4. Атермин закэузеи?
5. Азанаат ажэеи атермини злеицшымзеи?

Аилыркаага ажэар

1. Адиалект (абырзен бызшэаќынтэ *dialektos* – ае-цэажэашьа, ацэажэашьа) – тыцќ аќны иеиланхо ауаа рымацара рхы иадырхэо ажэа чыдаќа.
2. Ажаргон (афранцуз бызшэаќынтэ *jargon*) – иалкаау социалтэ гэыцќ иаднакыло ауаа ражэаћэа.

3. Арго, аргон (афранцуз бызшәақынтә *argot* – иал-каау, иарку) – ихәыцу, ицсабаратәым абызшәа маза, хаз иалкаау асоциалтә гәыц ражәахәа.
4. Азанаатажәа – иеиднакылоит занаатк знапы алаку ауаа рзанаатырбага ажәақәа.
5. Асленг (англыз бызшәақынтә *slang*) – асоциалтә гәыцқәа зегъы иеицырзеипшу, термин ҳасабла ахархәара зауа ажәақәа.
6. Атермин (алатын бызшәақынтә *terminus* – ахәаа) – аказара, атцарадырра, атцаарадырра, анаплакқәа ухәа ркны, абызшәа ажәахырҗеиаратә матәахәқәа рхархәарала, азанаатзказацәа иеикәшахатны иазы-рзбо, иазалырхуа ажәа, ма ажәеицааира.
7. Ава – ахаҗсахъа (акомпьютер).
8. Анлим – лимит змам атариф (акомпьютер).
9. Асия – хатала аицәажәара алзыршо апрограмма ахъз (акомпьютер).
10. Дедлайн – аҗәара антцәара (акомпьютер).
11. Дизлаик – ахәшьара баапс атара (акомпьютер).
12. Лаик – ахәшьара бзиа атара (акомпьютер).
13. Феик – итцабыргым, ицаршеиу (акомпьютер).

Адџа

1. Адидлект ажәақәа жәохә иреитцамкәа рантцара.
2. Абахчаазара, ажъира, ашәарацара, азахра азанаатқәа азырбо ажәақәа жәаба-жәаба иреитцамкәа рантцара.

Алитература

1. Амч-пҗа В. А., Гәыблиа-пҗа Р. К. Апсуа бызшәа. Ақәа, 1984.
2. Апсуа бызшәа ажәар. Ақәа, ат. I, 1986.
3. Апсуа бызшәа ажәар. Ақәа, ат. II, 1987.

4. Бгажба Х. С. Бзыбский диалект абхазского языка. Сухуми, 1964.
5. Зизариа О. П. Азанааттэ лексика. Аќәа, 2013.
6. Грачев М. А. Язык из мрака. Блатная музыка и феня. Нижний Новгород, 1992.
7. Начкебия С. М. Народная медицина. М., 2007.
8. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. М., 2003.
9. Таниа Е. Ш. Адгьылқәарыхра иадхәалоу алексика ацсуа бызшәафы. Аќәа, 2013.
10. Хеция А. Д. Некоторые абхазские спортивные термины, связанные с игрой в мяч // Известия АБИЯЛИ. Тб., 1979. Т. VIII.
11. Хьеция А. Ць. Азсара иадхәалоу атерминқәа ацсуа бызшәафы // Известия АБИЯЛИ. Тб., 1980. Т. IX.
12. Шьяќрыл К. С. Ацсуа бызшәа бзыцтәи адиалект ажәар. Аќәа, 2014.
13. Шакрыл К. С. Термины родства в абхазско-адыгских языках // Тезисы докладов XVI научной сессии АБНИИ. Сухуми, 1965.

Алитература иацу

1. Грачев М. А., Мокиенко В. М. Русский жаргон. Историко-этимологический словарь. М., 2009.
2. Грачев М. А. Словарь современного молодежного жаргона. М., 2006.
3. Грачев М. А. Словарь тысячелетнего русского арго. М., 2003.

Алекция №7

Алексика астильтә еихшара

Аплан

1. Алитературатә бызшәа алексика астильтә еихшара.
2. Ашәкәйтә лексика, уи аихшара.
3. Ацәажәаратә жәахәа алексикатә еилазаара.

1. Абызшәа функция хадас иамоу аицәажәара, адырратара ауп. Уи наназоит иара иеиуеипшым астильтә хархәагакәа рыла. Ажәйтә абырзенцәа ағәыцәмакь тҕканы, ацәа ыртҕны итартәон, ианшәлак, алабытцә ала иртахыз аныртәон, ирыфәуан. Излафәуаз алабытцә азхык тәыртәсан, уи иаланыртәон. Егьи фҕкыан, иаархәны ианыртәаз аладрыцкәон, иаланыржуан.

Абри афәыга лабытцә акәын «стило» (абырзен бызшәакынтә *stylos*) захьзызгы. Ацәа гәыцәмакьа «цера» (алатын бызшәакынтә *tabula cerata*) ахьзын. Иахьагьы иахлафшәа афәыгазы ажәа «стило» зхы иазырхәо ыкоуп, еихарак астудентцәа.

Астиль хадакәа фба ыкоуп: ацәажәара бызшәа, ашәкәы бызшәа. Ацәажәара бызшәа иаднакылоит амариа бызшәа, уи алитературатә хәаакәа иртгоуп, иаха ицәанырратәуп. Иахьатәи ацсуа бызшәа стильла иеизакым: ажәакәак зейпшла ахархәара еицрымоуп, егьырт иалкаау ажәахәатә тагылазаашьак иаднакылоит. Абызшәафәы кырза ирацәоуп, рхархәарагьы тбаауп ацәажәаратә бызшәа злейфәкаау ажәа-цәанырратәкәа, амариа бызшәа ахәаакәа зынза иртымтцау ажәакәа, ажәеицааиракәа, афразеологизмкәа. Ажәа-цәанырратәкәа еихарак ахәшьаратара иадхәалоуп. Дара рыфәнытҕка иеихшазар калоит абас:

- 1) ахәшьаратара иазку, хтыск, уафәытәыфәса кәзшьак азырбо:

ассир, ацъашьахә, аашьыкә, агәлымыѿ, абарбарѿы, ацәатәзза, амѿақыақыа;

- 2) ртцакы аитарсраан ахәшьара-цәанырратә кәзшьа зауа ажәақәа:

амшә (злеишәа цәгьоу, дытцыѿрны данугәыдло узымдыруа икәоу),

амат//ахымат (злеишәа цәгьазоу, зыбз шхмау),

ахьшь (деилтцәраауа, деилыхха икәоу),

ахьяжь (ауаѿы цакьцакь),

ахәажә (уаѿпсы ихәара змахауа, зхахәатәада акгыы ззымдыруа),

ашьяуардын (аилкья-еилгәыцә),

адырганѿыхәа (ауаѿы қәпақәс),

арбагьчышь (ауаѿ пагь, ачарпагь),

ацынча (изгу, зышәагаа мацу ауаѿы изы) [5];

- 3) иеиуеипшым ацәаныррақәа азырбо, асуффиксқәа зцу ажәақәа:

акьяғгәағә, акәыгачаңшь, акәыгачычыр, агазамкәыр, агызыхәѿәыр, ахәчымпышә, ахәчынзара.

Ауаѿы иажәа иатцоу ацәанырра аарпшхоит аекспресивтә (алатын бызшәакынтә *expressio* – аилкка, ацәанырра амчхара) ажәақәа рыбзоуралагы, иаагозар ажәа *абзия* ахатыпан акы ауаѿы даназгәыргьо ихы иаирхәоит: *ассир, иреигьзоу, зеигьакам, здакам, алңшаах, ахымкых, агәазырхага, агәыргьахә;* ажәа *амееи* ахатыпан ахархәара роуеит ажәақәа: *агәырмацга, ацәарзга, арңхашьагахә, анамза, амбжьах, амааза, амри, икамлаша, ианызааша* ухәа.

2. **Ашәкәы бызшәа** хыркуп, изыргоуп, итцоуроуи итцоурами ахәшьаратә лексика алоуп. Арахь иаднакылоит аттцарадырратә, апублицистикатә, аофициал-усуратә стильқәа.

Атцаарадырратә стиль – абызшәатә хархәагақәа еилкәшәааны, литературатә бызшәала иеиҫекаау, изы-зхәыцны иеиқәыршәоу стильуп. Атцаарадырратә стиль ажәар еихаразак атерминқәа рыла ишьақәгылоуп, настғы абызшәа ажәартә еилазаара еицмырқьязакәа иханартәаа-уеит. Атцаарадырратә лексикаҫы ахархәара роузом: ади-алект ажәақәа, абашацәажәаратә ажәақәа. Ара ирацәоуп аматәар иақәгоу аилкаарақәа: *арҫиара, ахәыцира, ақазара* ухәа реипш иқоу.

Атцаарадырратә усумтақәа рстиль алыркаауеит рца-ки рхықәки, иахынзасалшо изыхцәажәоу атема нтқааны иттцааны анализ азура, атоурыхтә ҫиарамҫа ашьақәыргы-лара, ахцәажәара, ахшыҫтцак еилкка аарцшра, аишьтагы-лашьа. Иеихшоуп иара: *хаталатәи, ацарадырратә, имариоу* хәа.

Хаталатәи атцаарадырратә стиль ахь иаднакылоит:

- 1) азанаатуаҫ, атцарауаҫ иацтамта: *амонография, атцарадырратә статиа, адиссертация, арәферат, ажәахә, арәцензия*;
- 2) атцарадырра-тцарадырратә стиль рызчыдароуп: *арцәгатә шәқәа, арцәгатә хархәагақәа, алекцияқәа, аилыркаагақәа, аметодикатә бжыгарақәа*;
- 3) имариоу-атцаарадырратә стиль: *аочерк, астатиа*.

Имариоу-атцаарадырратә стиль иаха ахы иақәитуп, иаха ирыларцәоуп, ирмариоуп, изыхцәажәо ахтыс ма ақалара зеипшла ауаҫы изнагара ауп хықәкыс иамоу.

Алитературатә бызшәа аҫиареи арбеиареи иацхраа-уеит хкы рацәала еилацсоу агазет-публицистикатә лексика. **Апублицистикатә стиль** ауаажәлара дырратарак рызнагара, рыларцәара, рыхдырра анырратара иазкуп. Ара иеилацсоуп: аофициал-усуратә, атцаарадырратә, азеипш-уаажәларратә, ацәажәаратә лексика. Ажәа еиза-

дақәа инарываргыланы ажәа-цәанырратәқәа рхархәара тбаауп, ирацәоуп атерминқәа, афразеологизмқәа.

Аофициал-усуратә стиль – аусуратә, азинтә, анапх-гаратаратә еизықазашьяқәа азырбо ажәахәатә стильуп. Арахь иаднакылоит жәларбжъаратәи, азиндырратәи, ае-кономикатәи, арратәи, анаплакытәи, ахәынтқарратәи ухәа усурақәа азырбо алексика. Ишоит: *азакәанңцаратә, ахадара-усмәаңгаратә, адипломатиатә* хәа.

Азакәанңцаратә стиль ахархәара амоуп ахәынтқар-ра напхагаратарағы. **Ахадара-усмәаңгаратә стиль** аз-куп аусшәкәеилыргара, анаплакқәа рқбаадеикқыршәа-ра. **Адипломатиатә** – жәларбжъаратәи афазара амоуп, ахәынтқаррақәа рыбжъареи адипломатцәа рыфнытқеи ахархәара аиуеит.

Асахьаркыратә литературағы ари астиль уцылоит иара иашьашәалоу хтыск, рҕиарак аарцшразы. Ашәкәы быз-шәа астильқәа рахьтә иара иаха итышәантәалоуп, иаркуп, аамтеитакра иабзоураны аеыпсахрақәа шахтысуагы, шамаха аеиетанакуам.

3. Ауафы иихәо ихатә дшазықоу адырбоит хархәа-ра зито иажәақәа, иажәеидхәалақәа, иажәахәа аиққыр-шәашья, аиҕартәашья, аинтонация, иатцаитцо ацәаныр-ра. Абызшәа ахкқәа бзиазаны идыруазароуп ажәа зхәо, цымкрада ахархәашья дақәшәозароуп. Аофициал быз-шәала ацәажәара зегы иеицеипшны ирылшазом, еихә-разакгы уи рцәыуадафуп ацәажәаратә бызшәа ахәаақәа иртымтцау, абаша бызшәала ицәажәо ауаа, дара зышь-цылам ажәахәатә тагылазаашья ианақәшәо, ргәанаагара ахәара рцәыцәгыоуп.

Ацәажәаратә бызшәа иахьей-уахеи ауаа злацәажәо, излеилибакаауа абызшәоуп. Ари астиль рхы иадрыхәоит зегы, рхатәы салам шәкәқәа анырыоуа, рыцстазаара иа-

нахцәажәо, ргәы иахәо анырхәо, ма ргәынамзара анаа-дырпшуа. Уи ажәахә еипш аҕазыкатцара, аиқәыршәара аҕахзам, зых иақәитү, иаарту, цымкрада ишыақәгылоу акоюп. Аофициалтә кәзшыа змоу ажәахәазам, алекция, ақәгыларақәа, апышәара атира, ажәахә ақатцара иреипшым. Ацәажәаратә бызшәа аҕаацәа рыфнытқка, агәыла-азла, афызцәа, ақәлацәа, ауа, атынха, амфәҕы ухәа рхы иадырхәо бызшәоуп. Уи иаанагазом ацәажәаратә стиль абззаратә тематика ахәаакәа иртагзоуп, зынзагғы иртытцзом хәа.

Астилистика аганахь ала ацәажәаратә бызшәа иаха илақәуп, ицәанырратәуп, иаагозар: *аашьара – ацәңсра, алас – ацә иахоу, азхарақамла – аңсымтә, атынч – ақәит, ақьашь – агәам, амццак – аҕауауа, ақьафура – амшгара, абзамықә – ахтыңишиа, аду – ацәдра.*

Ацәажәаратә стиль шоит ф-хкыкны: фырхәалатәи фыралатәи. Фырхәалатәи ахь иаднакылоит: *аиҕцәажәара* (адиалог), *азғы иажәахәа* (амонолог), *ауаа рацәа реицәажәара* (аполилог), *тәлла аицәажәара, аймак*. Фыралатәи иаднакылоит: *асалам шәқәкәа, анцәамтәкәа, аинтернет ағы ахатә дақьа.*

Ацәажәаратә бызшәа иамоуп ахатә ачыдарақәа:

- 1) абззаратә лексикеи афразеологизми рхархәара;
- 2) аинтонация, ақәыгәгәара, аатгыларақәа, ажәахәа алақәра, ахаракыра, арццакра, атынчхара ухәа илексикатәым ахархәагақәа ралахәра;
- 3) ажәахәа аиҕцәажәаратә форма иаха атбаара;
- 4) амонолог иаха амачра;
- 5) ауаа рацәа ралахәра;
- 6) иқоу аҕагылазаашьа ақәшәара, ахьцшра;
- 7) ажәа лагалақәа, абжытқьақәа, ахазырха, ахәтацқәа ажәахәа ралагалара;

- 8) еихарак ахәоу мариақәа рыла аиҕекаара;
- 9) иеилоу ахәоуқәа иаха рмачра;
- 10) ажәа еитахәақәа рырацәара;
- 11) ажәа аҕахтәара;
- 12) ахәоу анамгзара.

Алексика ытзтаауа атцарауаа ашыклапшуеит абызшәа аҕиашья, ианыртцоит ҕырхәалатәи ажәахәа, итыртцаауеит. Ауафы ҕазыкатцарада, цәажәарак иеазмырхиақәа, иажәа дашьклампшцәакәа, ихы дақәитны данцәажәо хархәара зито ажәақәа, ажәеицаairaқәа азгәартоит. Ажәа зхәо, ицәажәо азә иакәзаргы, дзацәажәогы ажәахәа далахәуп, дшызырсуа ихымсапгашьяла иаairпшуеит, ажәақәак бжәairшәуеит, ихы-иҕала иахауа дшазыкоу airбоит.

Ажәабжьаршәқәа (алатын бызшәақынтә *replicare* – амакра) аиҕецәажәара иалахәу ауаа еидыркылоит, реилибакаара иацхраауеит.

Амариа бызшәа инаваргыланы икоуп ихжәоу амсаду бызшәа, зхы хатыр ақәызтцо, зҕы иацшны ицәажәо иратәашьяны ражәахәа иаларымтцо ажәақәа. Уртгы абызшәа абеиара иахәтакуп, иадырбоит амилат рхәыцра аибыташья.

Азҕаарақәа

1. Алексика астильтә еихшара чыдарақәас иамоузеи?
2. Ашәкәы бызшәа закәузеи, уи еихшашьяқәас иамоузеи?
3. Ацәажәаратә бызшәеи абаша бызшәеи еицшымзаарас ирныцшуазеи?

Аилыркаага жәар

1. Атцараадырратә стиль – литературатә бызшәала

иеиҫкаау, еихаразак терминла ишыақәгылоу, изы-
зхәыцны иеиқәыршәоу.

2. Апублицистикатә стиль – ауаажәлара дырратарак
рызнагара, рылартцәара, рыхдырра анырратара иаз-
ку.
3. Аофициал-усуратә стиль – аусуратә, азинтә, ана-
пхгаратаратә еизықазашьақәа азырбо ажәахәатә
стильуп.

Адџа

1. Атцаарадырратә стиль иаднакыло ажәақәа жәаба
ранцара.
2. Апублицистикатә стиль иаднакыло ажәақәа жәаба
ранцара.
3. Аофициал-усуратә стиль иаднакыло ажәақәа жәаба
ранцара.

Алитература

1. Ацсуа литературатә бызшәа аграмматика. Ақәа,
2002.
2. Ацсуа бызшәа ажәар. 1 ат. Ақәа, 1986.
3. Ацсуа бызшәа ажәар. 2 ат. Ақәа, 1987.
4. Голуб И. Б. Грамматическая стилистика современно-
го русского языка. М., 1988.
5. Конджария В. Х. Из истории развития абхазского ли-
тературного языка. Сухум, 1984.
6. Кварчелия Ф. З. Основные проблемы лексической
стилистики абхазского языка. Автореферат кан-
дидатской диссертации. Сухум, 2016.
7. Тания Е. Ш. Абнатә цсаатә азырбо алексика// ажур-
нал «Алашара» №5, 1917.

Алишература иацу

1. Современный русский язык. М., 2001.
2. Головин Б. Н. Основы культуры речи. М., 1988.
3. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. М., 2009.

Алекция №8 Аңсуа бызшәа афразеология

Аплан

1. Афразеология, афразеологизм. Афразеологизм ачы-дарақәа.
2. Афразеологизм ахкқәа.

1. Ажәақәа аки-аки еицыло ажәеицааирақәа шыақәдыргылоит. Икоуп зхы иақәитү, зых иақәитым ажәеицааирақәа. Зых иақәитым ажәеицааирақәа, афразеологизмқәа хәа изышытоу атцоит абызшәадырра акәша – афразеология (абырзен бызшәақынтә *phraseos* – ажәахәахьа, ахәамта, *logos* – атцара). **Афразеологизм** – зхатә тцакы змоу, ахәшыаратара зылшо, иеилагъоу, иеилымшәо ажәеицааирақәа, ажәеикәыршәарақәа роуп.

XX ашәышықәса 40-тәи ашықәсқәа рзы асовет бызшәадыррафы, хаз матәарны ицәыртцит афразеология. Аурыс бызшәадырцәа Потевниа А. А., Шахматов А. А., Фортунатов Ф. Ф. ухәа русумтақәа рфы афразеология закәу иа-лацәажәахьан. Артцара-методикатә литературафы, иеилымшәо ажәеикәыршәарақәа рытцәара, иара ичыдоу кәшаны алкаара азцәара ықәыргылан 20-40 ашықәсқәа рзы: Поливанов Е. Д., Абакумов С. И., Булаховски Л. А. ухәа русумтақәа ркны.

Аурыс тцарауаф академик Виноградов В. В. иусумтақәа рфы афразеология азеипш еилкаара, амәхак, хасабтәқәас иамоу азцәарақәа шытихит. 50 ашықәсқәа рзы, афразеологизмқәеи, ажәеи, ажәақәа реицааиреи злеипшуи излеипшыми азцәарақәа тыртцауан атцарауаа. Арт ашықәсқәа рынтцәамтазы афразеология абызшәа аструктуратә акны иахәапшуа иалагеит. 60-70-тәи ашықәсқәа рзы афразеоло-

логия аҕиара аҕартбааит, атцаара знапы алазкыз атцарауа еихахеит.

Иахьатѳи абызшѳадырраѳы афразеология атцаара ѳ-хырхартак амоуп. Афразеология ажѳақѳа рыла ишьақѳылоу бызшѳатѳ акуп, ажѳақѳа реицааирала иеибыѳоуп ахѳоит актѳи ахырхарта. Уи ахырхарта иадгыло атцарауаа излазгѳартѳо ала, аицшымзаарақѳа шрымоугыы, афразеология абызшѳа иалоу ажѳеицааирақѳа зегыы хшыѳышьѳтра рытан итнатцаар алшоит. Аѳбатѳи ахырхарта адгылоит: иалкаау, егырт ажѳеицааирақѳа ирыламѳашьѳо иѳоу ажѳеибаркыроуп афразеология иаднакыло хѳа иѳоу агѳаанагара.

Афразеологизм атцаараѳы ихадараны иѳоу, иара ажѳахѳаѳы иалкаау аформеи, атцаки, ахархѳашьѳеи змоу бызшѳатѳ акны ахѳапшроуп. Афразеологизм абызшѳа алексикатѳ акқѳа иреицшызымтѳоуа ахатѳ чыдарақѳа амоуп:

- 1) еилазаарала имариам, иеихьцшу жѳеибаркыроуп:
ажѳѳа айбыѳара, амыргѳыргѳа ахы атцалара, мшы-зха азхара, акьатеиах аѳѳѳара, ахы адѳѳылара, ахахѳ алхра;
- 2) тцакыла (семантикала) иузейѳкѳымтѳхо, зтцакы ажѳак ала иаурбар алшо:
*игѳы инапы адкылары – гѳыкала,
игѳашьамх иѳѳѳраауеит – дгѳыргѳоит,
амацѳаз ахы дѳѳаиргѳежьѳеит – дицѳшѳоит,
инапы ахыы аѳссоит – дѳказоуп,
итѳыѳақѳа хыржѳеит – дырбжьѳеит,
атѳыѳа ахаргылан идырбоит – дыржьѳоит;*
- 3) зтцакы ажѳак ала иузамырбо:
инацѳқѳа харѳкаало дтѳоуп – ихашѳалахѳ заа ипцхьа-зоит,

- пүтк ацъыка еицаџфахъеит* – ҳаибадыруеижътеи
 акраатцуеит,
сапхъа рахъ уоухъеит – сгъы итаз сапхъа иухъеит,
ҳъызбеи кэаци еиқәихуам – шәарах жъыла дчоит, иф-
 ижә ыкәоуп,
айыс ашьаны ахъңцәоу бзла ихәшәтәуеит – даара
 дкәышны, ипцшзаны дцәажәоит,
ашәи ахъизи реиңш иеилыргоуп – дасу итып идыруеит;
- 4) зых иакәитү ажәеицаairaқәа реицш акәымкәа,
 афразеологизм злеибытоу ажәеибаркырақәа еил-
 шәара рықәым. Дара рыџнуткә ажәа даеак ажәак
 ала апсахра залшазом, цакыла иага иазааигәаза-
 заргы, зых иакәитү ажәеицаairaқәа ркны ажәакәа
 еитакхаргы рцакы цгазом, иаагозар:
амза збоит, амза сахәаңшуеит, амза сақәаңшуеит;
- 5) афразеологизм авариантра азчыдароуп:
ақәра ааиқәактәуп – *ақәра ааиқәарххатәуп,*
абга бызшәа иқәоуп – *абгацәа ихарқәоуп,*
ибзә қәқәоуп – *ибзә имоуп,*
ибз атра итыңт – *ибз хәаңсоуп,*
ибз лбааидеит – *ибз ихәлашәеит,*
игәы иасит – *игәы ндырхеит,*
игәы қсасит – *игәы кәандахеит;*
- 6) атцак чыдақәа ируакуп еитакрада аитахәара, дара
 хианы абызшәа иалоуп, ауафы ихдыррақәы иаархәаз
 атцакы шрымоу иаанхоит, ахархәарақәы еитакрада
 иеитахәахоит ажәахәацыцхъаза, ахәтақ захаз, анаџ
 иацугъы идыруеит: *мамгәыду* ихәар ицәажәо, иа-
 различ идыруп анаџ иацитцә *еырбақъантаз* шакәу;
еиқәа зшьамыз ухәар, инацыртчоит – *еимаа кылцәа*
дихыччон; *игәи-илақырзи* – акгы узацтазом *еила-*
цәоит акәымзар; *абақъ* иацааиуа ажәа ыкәам *дас-*

уеит ада. Зых иакәитү ажәеицаирақәа ракәзар, урт ажәахәаҕы ицәажәо ишитаху иеиқәиршәоит, ихы иаирхәоит;

- 7) афразеологизмқәа реиҕартәашья лакьысшья амам, акы ацутцо, акы агурхо алшазом: иааго-зар *агәайәахы акыдҕара* – иаанаго здыруа хәашья имам *аарла агәайәахы акыдҕара*; *агәы акылжәара* – *ашышьыхәа агәы акылжәара* рхәазом, насгьы дара инҕахтцәа-нҕахтцәаны хархәара анроуагьы ыҕоуп, аха усқангьы рцакы еилкаауп: *Уи мамгәыду акә-гәышьоуп, аха... Еиқәа зшьамыз итәы дьirmi...*;
- 8) афразеологизм злашьақәгылоу ажәеибаркырақәа иалкаау аграмматикатә форма рымоуп, ишьақә-тәоуп, хатәгәацхарала иузыцсахзом. Иузхәазом: *збыбқәа издыруам, игәагәқәа цалт, адунеиқәа хызфа-ахьоу, азатцә хыцхьазра аформақәа арацәа хыцхьазра-раҕы хархәашья рымам. Иҕоуп аграмматикатә форма авариа́нт анаанахәогьы: шыаны кьантаз – шыаны кьантазраа* (арацәа); *мгәацәа хәақьа – мгәацәа хәақьараа; маҕа ҕамхәа – маҕа ҕамхәараа*;
- 9) афразеологизмқәа реихарак злеибарку ажәақәа иалкаау аишьтагылашья рымоуп, ртыцқәа узыцсахзом: *Кәрыжәаа рхаан аахыс*; ртыцқәа еитаркыр рылшоит аҕатцарбеи иара иахьцшу ажәеи рыла ишьақәгылоу афразеологизмқәа рыхәтақәа:
Ихылҕа айыс тәоуп – Айыс тәоуп ихылҕа;
Ари ахәызба уаҕагылан Стампыл уцан – Уцан Стампыл ари ахәызба уаҕагылан.

Афразеологиатә тҕаки иара шыақәзыргыло ажәеибаркырақәа рлексикатә тҕаки еиқәшәазом.

2. Адунеизегьтәи абызшәадырраҕы, рацхьаза акәны, афразеологизм ахкқәа дрыхцәажәеит, Женеватәи абы-

зшәадырратә школ адтцафцәа ирузәку, еицырдыруа ашвейцар бызшәадырфы Шарль Балли, 1921 ш. итытцыз ишәкәы «Афранцуз стилистика» захьзу афы. Иара иоуп ажәеицаaira ахкқәа афбагы алзкааз:

- 1) зых иакәитү ажәеицаaira;
- 2) иузейкәымтхо акқәа: афразеологизм мамзаргы аидиома.

1946 ш. итытцыз академик Виноградов В. В. истатиа «Аурыс бызшәа афразеологиатә акқәа рыхкы хадақәа» захьзу аҕны иааигеит афразеологизм аклассикатә еихшара, анафс ари азтцара аус адзулоз атцарауаа азәырфы иара икәныкәаны, ихартәаны, афразеологиатә еицаairaқәа рлексика-грамматикатә чыдарақәа рыла хцаны иеихыршеит:

- 1) афразеологиатә еилағъара,
- 2) афразеологиатә акзаара,
- 3) афразеологиатә еикәыршәара.

Афразеологиатә еилағъара – лексикала иузейкәымтхо ажәеицаairaқәа, зтцакы, излашьақәгылоу ажәақәа иадмырбо ауп. Афразеологизм злеибарку ажәеицаairaқәа хаз ажәақәаны иузышазом, ианарбо атцакы урт хаз-хазыла иаадырцшзом, иаагозар:

- 1) *Пынҕала азы ижәуам* тцакыс иамоу, иаргы акы дацсоуп, баша адәы дыкәым ауп, ажәақәа акакала ртцакы: *аҕынҕа* – ацәеижь ахәта, *азы* – арыжәтә, *ажәра* – баазарак албаадара, иеилағъоу жәеикәыршәараны ишьақәгыламзар, уи афыза атцакы хартазом;
- 2) *Азынра ахәаш* иаанагоит ахаангы, дунеихаангы, *азынра* – ашықәс аамта, *ахәаш(а)* – амчыбжь амш.

Афразеологиатә еилағъарақәа чыдара хадас ирымоу – ажәеибаркыра ахәтақәа зегы ртцакы аизакроуп, синтаксисла иадырбогы хәоу хәтак ауп, абызшәафы дара аидио-

мақәа хәагғы ирышьтоуп (абырзен бызшәаҕынтә *idioma* – иузейкәымтхо ажәеицааира, абырзен бызшәаҕынтә *idios* – акы иаламҕашьо).

Афразеологиатә акзаара захьзу, иузейкәымтхо ажәеицааирақәа, излашьақәгылоу ажәақәа рҕақы аиагарала, амотивтә ҕазшьа зауа роуп:

- 1) *агәцәхәы дықәдыртәеит* (дыхдыртәеит) – ажәа *ацәхәы* иахәоит ихьыз;
- 2) *иеимаақәа амла иакуеит* (иеимаақәа пжәоуп),
- 3) *изатәоумшьо ахәак икәнуп* (узқәымгәыҕуа гәымшәарақәа ааирпшыр ҕалоит).

Арт реипш иҕоу афразеологизмқәа рҕаққәа еилкаахоит, дара злашьақәгылоу ажәақәак рҕақы аиагара абзоурала. Афразеологиатә еилаҕарақәа излареипшым убри ауп, реилазаашья иалнаршоит ажәақәак рыбжьаргылара, иаагозар:

- 1) *Изатәоумшьо ахәак икәнуп* – *Изатәоумшьо азәггы ахәак икәнуп*;
- 2) *Ақәа кылсуам хык ихагылоуп* – *Ақәы кылсуам хәа уи хык баша ихагылоуп*.

Афразеологиатә еикәыршәара – зҕақы излеибарку ажәақәа ирныпшуа, иеилымшәо ажәеикәыршәарақәа роуп. Ас еипш иҕоу афразеологизм злашьақәгылоу ажәақәа ҕақыла ихьпшзам, аха рхы иақәитзам, дара-дара реипшырала, ма иалкаау ажәак радхәаларала иаарпшхоит афразеологиатә ҕақы. Афразеологиатә еикәыршәара ахәтақәа руак әеитанақзом, ахәтак әеитанакуеит, ари аҕазшьоуп егырт афразеологизм ахққәа иреипшызымтәуагғы. Иаагозар,

- 1) *абылра* – *абзиабара абылра, агәаг абылра, ахьымзг абылра, ашьыцра абылра*;
- 2) *агара* – *агдырҕа агара, ахәыццәара агара, ашәара агара*;

3) *аиķажэара* – ахы *аиķажэара*, *ахаҳэ аиķажэара*, *агэы аиķажэара*.

Ас еипш иķоу аиқэыршэарақэа рќны, даеа ажэак ахар-хэара узатазом: *агэырғара абылра*, *аччапшь аиķажэара узхэазом*.

Афразеологиатэ еиқэыршэарақэа рыхэтақэа асинонимқэа рыла иеитакзаргы алышит, вариантқэагы аархэит:

- 1) *абз ахэлашэара* – *абз албаадара*;
- 2) *агэы аицхара* – *агэы аибафара*;
- 3) *алақта архэашьра* – *алақта архэлара*;
- 4) *ахы алоужьра* – *ахы акэаера*.

Реифартэашьала, афразеологиатэ жэеиқэыршэарақэа ъ-гэыцкны ишоит:

- 1) синтаксисла ихыркэшоу, ихэоу назақэоу:

Ила ажьа акит.

Иңсы даңшэмахеит.

Иажэа аңша иалеиџом.

Хэызбада ихэда џиķеит.

Ихылңа айыс тоуп.

Шьханыķэа дыķазамқэа шьханыҳэа ķарџон;

- 2) зынза имачзан, аха иуцылоит азтааратэ хэоуқэа:

Убз ухэлашэама?

Убз лбааудама?

Уцапан кашэама?

Адуinei дақэлахама?

- 3) ажэеицааирала иеибарку:

адуinei иақэлоу, адуinei айьхэан, алеи аңси рыбжьара,

зыбз ада зыхэлам, зхы акгыы тјам; зшьеи зыхши еи-латэо.

Рышьақэгылараан иеицааир зылшо ажэахэа хэтақэа рыбзоурала, афразеологиатэ акқэа грамматикатэ еи-

лазаара иамоуп аипшымзаарақәа. Ажәеицааирақәаны рәеидыркылар рылшоит:

- 1) ахьызкәеи ахьызкәеи: *адунеи аҕыхәа, ахи аҕыхәеи, геи шьхеи;*
- 2) ахьызкәеи аказшьарбеи: *абз ду; абз хәаңса, акапеи кылцәа;*
- 3) ахьызкәеи, ахьызкәеи, арлахәыреи: *игәы инапы надкы-ланы, ибз ақәақәа ңцәаны;*
- 4) ахьызкәеи алахәыреи: *аңша иақәтәоу, хғәы ңы-зцәахьоу, ақәтаацәа зықәтәоу;*
- 5) ахьызкәеи, аказшьарбеи, алахәыреи: *ажьа шкәакәа зңылаз, амәа иаша иану, ашыц лабашья зку;*
- 6) ахьызкәеи ашьтынгылеи: *гәык-ңсык ала, хыла-хшыәла;*
- 7) ахьызкәеи алахәыреи, ахьызцынхәреи: *угәы иаатәаху зегьы, уңсы назлахаз зегьы;*
- 8) аказшьарбеи аказшьарбеи: *хәыцгьы дугьы, баагьы ңсгьы;*
- 9) ахьызкәеи арлахәыреи: *ахызацә зихьымзо, игәы иа-уа-иамуа, игәы ҕыгьгьаа, агәҕыгь дагаха, игәацәа ҕыхны;*
- 10) ацынгылеи алахәыреи: *хыхь иқәтәоу, лбаа иҗоу, ганха иавоу.*

Арт иаха лассы-лассы иуцыло ахкқәа роуп, аха афра-зеология алексика-грамматикатә еилазаара зегьы акыр итбаауп, хкы рацәала иеилацсоуп, иҕеиәуеит, аҕеитәнаку-еит, амилац рыцстазаараҕы имәапысуа ахтысқәа анарбо-ит.

Афразеологизм ахкқәа хадырҕәауеит афразеоло-гиатә жәахәахьақәа. Арахь иаднакылоит: ажәацқәа, ажәаццәа, иеицырдыруа ажәахәахьақәа.

Ажәацқәа – итышәынтәалоу, ишәа-иза зхәареи згәы-нкылареи мариоу, ихшыәортцагоу, амилац рышьақәгыла-реи рбызшәа аҕеиареи иациуа, ажәлар рыбзазара, рдоу-

ха, ркәышра зныцшуа, иса-ипќа игәылыршәоу ажәоуп. Ажәапќа хәоу назоуп, иамоуп ахатә ритм, иаагозар:

- 1) *Ааңын аарыхра азын иафоит.*
- 2) *Адгьыл ңсыла анапы иазыѳеуит.*
- 3) *Амхы змамыз ажәла дахәон.*
- 4) *Аңхын аќәраангыы амхы азылоуп.*
- 5) *Аќәыдгыы жәлала иќалоит.*
- 6) *Цьабаала иурхауа аґайа хаахоит.*
- 7) *Цьқәыреи шыапык лазымйац, ахала иќало цышьоит.*

Ажәапќакәа рышќа иатцанакуеит, ирзааигәоуп ацу-фарақәа. **Ацуфара** метафоратә жәеикәыршәароуп, аматәарқәа еиґырцшыны, ирзеипцшу, иеидызкыло кәзшыак ала ауаѳы ирдырроуп изызку, иаагозар:

- 1) *Абнахь ианцо аѳныќа иңшуа, аѳныќа ианаауа, абнахь иңшуа (ацьма атәыѳақәа);*
- 2) *Ачуан хәычы ѳ-ґахрак зтыйуа (акакан);*
- 3) *Еиґарґа-еиґарґа жәѳа еиґарґа (архнышьна);*
- 4) *Напыда шыапыда агәашәқәа аазыртуа (аңша);*
- 5) *Нырцә дыгә-дыгә, аарцә дыгә-дыгә (агара);*
- 6) *Цышьѳеишьцәа ныгак иеицтахысуеит (ажә акыкақәа);*
- 7) *Сымпахьшьы хәычы имбазо (абз);*
- 8) *Аќәцьал хәычы нахәырхәыр (атытынжәга).*

Ажәапќеи ацуфарей еипцшым: ацуфара атцакы атцухроуп, иудырроуп; ажәапќа – лабжәгажәоуп.

Ажәапццакәа злашыақәгылоу ажәақәа акакала рхатәы лексикатә тцакы рымоуп, ихыркәшазам, ишыақәдыргылоит тцакы нықәырцшу, исахьарку ажәахәахьа: *азынра ахәаш, адагь ахаңыцқәа анаауа, хаңсцәа ангыло, қәаба ашә анаатуа.*

Афразеология тызтаауа атцарауаа иеицґакны ажәапќакәеи ажәапццакәеи афразеологияхь иадыркылазом. Виноградов В. В. ажәапќакәа арахь иалаипцхьазомызт.

Шански Н. М. афразеология ахэаакэа нартбааны ажэапқақэа, ажэаптқақэа, иеицырдыруа ажэахэахыақэа адкылазар ахэтоуп хэа азицхызон.

Иеицырдыруа ажэахэахыақэа, ғырхэалатэи ғыралатэи ажэахэағы ахархэара зырто, ағапыцтэ рғиамтқэеи али-тературеи ркынтэ иаагоу, ажэа сахьарк еибаркырақэа роуп:

- 1) *Ахшығ аңшымоуп, айара сасуп. (Д.Гэлиа);*
- 2) *Досу иңсадгыыл шыам еиңи иңхызонт. (Д.Гэлиа);*
- 3) *Хшығда айара мыцхэи шиэартқа дууп. (Д.Гэлиа);*
- 4) *Насың имоуп ажэлэр лыңха зыртыаз. (Б.Шынкэба).*

Афоризм (абырзен бызшэақынтэ *aphorismos* – аилкаара) – иеитцыхцэамкэа, иеилкка икоу ахэамтэ. Иаагозар, Руставели Ш. иафоризмкэа:

- 1) *Арыцхара зегь азеиңшуп: азэ дашьыргыи, шэфык ашыыргыи.*
- 2) *Ахреиңи иғэғэоу агэи азынгыи, икоуп алмас иалху абцы.*
- 3) *Бзиак қазыаз, бзиак зырғиаз, ииуз бжыазуам иахыцалакгыи.*
- 4) *Абзиабэ ибзиабара илмыжжроуп аламала.*
- 5) *Азэгыи уааигэа дқамлар еиғьуп, згэи нханы икоу дуцзар айкыс.*

Ажэарццаккэа, хэашыала ируадағу, шытыбжыеиқэы-ршэарала ишыақэгылоу, ажэахэа ашыақэыргыларэ иазку, иаазыркыағы, синтаксисла ииашаны иеибарку ажэеидхэалақэа роуп, иаагозар:

- 1) *Ашамыхыажь еиңи сзышамыхыажьымхазеи;*
- 2) *Амцарцэағцэа амца дырцэеит, амцарцэараз аамтэ рцэымцеит;*
- 3) *Арланаа ран лылтара;*
- 4) *Амиэ, ахыиэ, ағыиэ, ақыиэ, ағышыапык;*

- 5) *Ах иҫа еихаҫа ажә иһнаҫаҫааит;*
- 6) *Аҫдыҫә ахәы ахы ахьхоу ирханы уахан ихәылухроуп;*
- 7) *Хә-ҫдыҫәк хә-махәык ирықәтәоуп, рымаҫә амахә аза иқәтәоуп.*

Афразеологиатә жәеикәыршәарақәа, ажәацқәа, ажәа-пцәқәа иаадырцшуеит ажәлар рхәыцшыә, рмилац қазшыә ачыдарақәа, рдунейхәацшышыәқәа.

Азҷаарақәа

1. Афразеологизм захьзузеи, чыдарақәас иамоузеи?
2. Изахьзузеи афразеологиатә еилағъара, афразеологиатә акзаара афразеологиатә еикәыршәара? Иеипшызымтәуа чыдарақәас ирныцшуази?
3. Излеипшымзеи ажәацқәеи ацуфарей?
4. Изахьзузеи ажәаццә?

Аилыркаага жәар

1. Абцы – ажәытәзатәи абцъар, напыла идыршәуаз ма псатас излеибашьуаз аҫәа ду.
2. Аидиома (абырзен бызшәақынтә *idioma, idios* – акы иаламфашьо, иузейкәымтхәо ажәеицааира).
3. Афразеологизм (абырзен бызшәақынтә *phraseos* – ажәаҫәахьә, аҫәамтә, *logos* – атцара) – зхатә цакы змоу, ахәшьаратара зылшо, иеилағъоу, иеилымшәо ажәеицааирақәа, ажәеикәыршәарақәа.
4. Афразеологиатә еилағъара – лексикала иузейкәымтхәо ажәеицааирақәа, излашьақәгылоу ажәақәа зцакы адмырбо.
5. Афразеологиатә акзаара – иузейкәымтхәо ажәеицааирақәа, излашьақәгылоу ажәақәа рцакы аиагарала амотивтә қазшыә зауа.

6. Афразеологиатә еикқыршәара – иеилымшәо ажәеи-қыршәарақәа, зтакы излеибарку ажәақәа ирныц-шуа.

Адїа

1. Иаагоу афразеологизмқәа цакыс ирымоу антцатәуп:
  - 1) *Агәаїәахы акыдїара* –
  - 2) *Адагь ахаңыцқәа анаауа* –
  - 3) *Амї ңыруазар уахауа* –
  - 4) *Анцәа ыцьшьоуп* –
  - 5) *Ацгәи ахәынаңи реиңи еишьтоуп* –
  - 6) *Аїыси ахәыхәи ирхәеит* –
  - 7) *Еиқәа зшьамыз еимаа кылїәа дихыччон* –
  - 8) *Мамгәыду ыырбақьантаз* –
  - 9) *Мгәацәа хәақьа* –
  - 10) *Мақа ғамхәа* –
  - 11) *Шьханықәа дықазамқәа шьханыхәа қарїеит* –
  - 12) *Шьахәа-шьаға бжам* –
  - 13) *Шьаны қьантаз* –
  - 14) *Уцгәыңсы адәахьы иузкаршәуам* –
  - 15) *Ф-зыбларак ирыбжьхаз* –
2. Ажәацқәа, ацуфарақәа, афоризмқәа хәба-хәбаранцара.
3. Иеицырдыруа ажәахәахьақәа хәба иреитцамқәаранцара.

Алитература

1. Амч-пқа В. А., Гәыбли-ацқа Р. К. Ацсуа бызшәа. Афонетика. Аморфология. Ақәа, 1984.
2. Ацсуа бызшәа ажәар. Ақәа, Іат., 1986.
3. Ацсуа бызшәа ажәар. Ақәа, Пат., 1987.

4. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц русского языка // Лексикология и лексикография: Избранные труды. М., 1982.
5. Гэлиа Д. И. иажэа хьыршэыгэқэа. Ақэа, 1999.
6. Касланзиа В. А. Апсуа–агерман-аурыс фразеологиатэ жэар. Ақэа, 2009.
7. Касланзиа В. А. Апсуа бызшэа афразеологиатэ жэар. Ақэа, 1999.
8. Крысин Л. П. Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография. М., 2009.
9. Руставели Ш. Афоризмқэа. Ақэа, 1966.
10. Саманба Л. Х. Лексические и лексико-грамматические омонимы абхазского языка. Сухум, 2012.

Алитература иацу

1. Современный русский язык. М., 2001.
2. Николенко Л. В. Лексикология и фразеология современного русского языка. М., 2005.
3. Фразеологический словарь русского языка. М., 1978.

Алекция №9 Ацсуа лексикография

Аплан

1. Ажээр хкқәа: аенциклопедиатә, афилологиатә.
2. Ацсуа жәарқәа.

1. Ажәарқәа реикәыршәареи рытцаареи иазку абы-шәадырра ақәша **алексикография** (абырзен бызшәа-кынтә *lexikos* – ажәартә, *grapho* – сыџеит) ахызуп. Ҷаамтазы ажәа алексикография х-цакык аныцшуеит: иеиуеицшым ажәар хкқәа реикәыршәашәа зцо абызшәа-дырра ақәша; ажәарқәа реикәыршәара; бызшәак иатәу ажәарқәа реидкыла.

Ажәар – алфавитла иеишьтаргылоу (еихарак), аилыркаа зцу ажәақәа реидкыла, дара урт рцакы азырбо, бызшәакны икоу ма аицага зцны бызшәа рацәала иеикәыршәоу шәкәуп. Ҷаамтазы ахархәара тбаахо иалагеит акомпиутер ала аус зуа рзы иманшәалоу аелектронтә жәар. Ажәар хәа иашьтоуп иара убас абызшәа иалоу ажәақәа зегы аайдкыланы: ауаџы иажәахәазы ирхәоит ижәар цкуп, икәадоуп, ибеиоуп. Икоуп шәкәыџык ибызшәа ажәар.

Ажәарқәа шоит аенциклопедиатәи (иаагозар, Ахәыцтәы енциклопедиа, Алитературатә енциклопедиа, Аилыркаа-гатә енциклопедиатә жәар ухәа), афилологиатәи (абызшәадырратә// алингвистикатә) хәа. **Аенциклопедиатә жәарқәа** ркны ауаатәыџса, аилкаарақәа, акаларақәа, ахтысқәа ирызку адырратарақәа еидкылоуп. **Абызшәа-дырратә (алингвистикатә) жәарқәа** шоит џ-хкыкны: бызшәакны икоу; бызшәа рацәала икоу, иаагозар:

- 1) Ацсуа бызшәа ажәар,
- 2) Ацсуа-аурыс жәар,

- 3) Ацсуа – аурыс -анемец фразеологиатә жәар,
- 4) Англиз – аурыс – анемец – афранцуз жәар,
- 5) Англиз – аурыс – анемец – афранцуз - анидерланд жәар ухәа.

Рацхьаза акәны ажәарқәа хкыла ишеит абызшәадырщы П. В. Шьерба 1940 шықәсазы итытцыз истатиа «Алексикография азеипш теория апышәа» захьзу аҕы. Иара икклассификация шытас иазышыштоуп ажәарқәа хықәкыла реиҕагылара: академиатә жәар – ажәар-цхыраагза, аенциклопедиатә жәар – азеипш жәар, атезаурус – ажәар (аилыркаагатә ма аитагатә) мариа, ажәар (иҕоуп аилыркаагатә ма аитагатә) мариа – аидеологиатә жәар, аилыркаагатә жәар – аитагаратә жәар, атоурыхтә жәар – итоурыхтәым ажәар.

Академиатә жәар – ажәа иашаны ахархәаразы изгәылапшуа шәкәуп, ацқаратә хәаақәа иртагзоуп, иалкаау бызшәак алексикатә система анарбоит.

Ажәар-цхыраагза – излашьақәгылоу ажәақәа рхыцхьазара иаха имачуп, аилыркаа аазыркыаҕеуп, ажәа тцакыс иамоу адырразы рхы иадырхәоит, алитературатә бызшәа анормақәа ирытхәхәоит.

Аенциклопедиатә жәар – ажәар статиа зцу, адунеи, ауаа ирызку адырратара еиднакылоит.

Азеипш жәар – бызшәадырратә жәаруп, ажәақәеи ажәахәахьақәеи ртцакқәа нартбааны ианарбоит.

Атезаурус (абырзен бызшәақынтә *thesaurus* – ахазына) – абызшәа иалоу ажәақәа зегы иахьынзалашо иеидызкыло, атекст аҕы хархәашьақәас иамоу азырбо, аҕырпштәқәа зыццаны иеиқәыршәоу шәкәуп. Атезаурус еихарак ипсхьоу, ииазаахьоу абызшәақәа ржәар аидкылариа изкуп, избанзар зыцсы тоу абызшәа ҕиауеит, шәкәык аҕны еидкылашьа аманы иҕам. Абызшәаҕы знызатцәык

ада ахархэара змоуз ажэак ыказаргы, ари ажэар хкы иаданкылоит.

Ажэар мариа, лассы-лассы хархэара зауа ажэакэа еиднакылоит, иацу аилыркаа аазыркаэфуп.

Аидеологиатэ жэар аидеографиатэ хэагы иашьтоуп, ажэа-еилкаарақэа лексика-семантикатэ гэыцла иеихшаны иеиднакылоит.

Аилыркаагатэ жэар бызшэакны ишыакэгылоуп, ажэакэа алфавитла иеишьтаргылоуп, абызшэа ныкэызго амилат ирызкуп, иаагоу ажэакэа ртцакқэа аазыркаэфны иануп, рхархэашьакэагы ацуп, ажэакэа аизырхара, аиэкаара иазкуп.

Аицагаратэ жэар тэым бызшэала иеиқэыршоу атекст аус адуларазы ихымпадатэуп, аицага ацуп.

Атоурыхтэ жэар – иалкаау аамта хтэахак азы абызшэа ажэар.

Итоурыхтэым ажэар абызшэа алексикатэ система тоурыхла аеицакрақэа анарбоит.

Бызшэакны икоу ажэарқэа шоит:

- 1) абызшэа иалоу ажэакэа зегы еидызкыло,
- 2) алитературатэ бызшэа ажэар,
- 3) адиалекттэ жэар,
- 4) иалкаау шэкэыоык ибызшэа ажэар,
- 5) иалкаау аамтак иатэу ажэакэа еидызкыло атоурыхтэ жэар,
- 6) аетимологиатэ жэар, ажэакэа рхылтцшьтра атэы зхэо,
- 7) асинонимқэа ржэар,
- 8) афразеологиатэ жэар,
- 9) алитературатэ нормақэа хэашьалеи оышьалеи ирыкэымшэо ажэакэа еидызкыло ажэар;
- 10) атэым бызшэа ажэакэа ржэар,

- 11) аорфографиатә жәар,
- 12) аорфоепиатә жәар,
- 13) ажәахырҕеиаратә жәар,
- 14) ихъархәу ажәар, атцыхәтәантәи анбан ала иеикәы-ршәоу (*акалам, агәам, ацарам; аха, алаха, аҕаха; амака, айака, уака*);
- 15) аркьяҕерақәа ржәар;
- 16) ажаргон ажәақәа ржәар ухәа.

Атцааруаа-бызшәадырыҕәә излазгәартә ала, ауаҕы иахъеи-уахеи ицәажәараҕы бжъаратәла зкыи инарзынапшуа ажәа ихы иаирхәоит, иагъизхоит. Занаатк знапы алаку, царак зтаз ауаҕпсы иажәахәа кырза итбаауп, уи ихы иаирхәоит азанаат ажәақәа, бызшәа хкыла иеикәыршәоу ажәарқәа, аусшәкәеилыргаратә бызшәа шьтикаауеит. Здырра хараку, атцара змоу, абызшәақәа акымкәа издыруа ауаҕы ипстазаараҕы жәанызкы инареиханы ажәа ихы иаирхәоит.

Рапхъазатәи ажәарқәа аҕыра ахы анакыз заазатәи аамтақәа рзы ицәыртцит, изыкызгыи ажәытә напылаҕырақәа ркны зеилкаара уадаҕыи ажәақәа ртакқәа реилыргара, ранцара акын. Зтакы еилкаам ажәа аилыркаа ма аиҕага **глосса** (абырзен бызшәаҕынтә *glossa* - абызшәа, ажәахәа) ахъын, ацәахәа антытц ианыртцон ма ацәахәақәа ирыбжъарыҕуан, атекст аус адызулоз изымариан, анаҕс иапхъозгыи иахәоз еилдыргон. Ас еипш иҕоу ажәақәа сиала иеидкыланы, ишәкәны еикәдыршәо иалагеит зхы иазырхәоз, атцаара знапы алакыз ауаа.

Ажәытә напылаҕырақәа ркны уаҕы ипылоз зхархәара пкуи атәым бызшәа иатәуи ажәақәа рсия аглоссари (алатын бызшәаҕынтә *glossarium* – аглоссақәа реизгара) ахъзуп. Ари атермин иахъаҕы ахархәара амоуп. **Аглосса-ри**, занаатк иатәу атерминкәа ртакы азырбо, зны-зынлаҕыи даеа бызшәак ахъ аиҕага зцу ажәар ауп.

Иарбанзаалак ажээр функциас иамоуп: **адырратаратә** – иҕоу, иеидкылоу адырра ауаҕы изнагара; **аилибакаа-ратә** – абызшәақәа ртцара, аицәажәара, аилибакаара иазкуп, иацхраауеит; **анормативтә** – абызшәатә акқәа ирых-цәажәоит, ртцакқәа аннатцоит, иеиднакылоит. Арт зегъы аайдкыланы апрактикатә лексикографияхь иаднакылоит. **Атеориатә лексикография** – алексика аизгара, аидкылашья, аихшашья, ажәартә статиақәа рышьақәыргылашья иазкуп.

Ажээр ашьақәыргылашья:

- 1) ажәа нбан дула иантатәуп,
- 2) атранскрипция арбазар еиғьуп,
- 3) жәәхәа хәтас иахьаднакыло (ахьызҕа, аказшьарба, аҕатцарба...) арбатәуп,
- 4) ажәа атцакы, аилыркаа азырбо ажәартә статиа ацтатәуп,
- 5) бызшәакны иҕоу акәымзар, аиҕага ацуп,
- 6) ажәа ахархәашья аҕырпштәқәа ажәеицааирақәа, ахәоу аагоуп,
- 7) ажәар еиқәыршәазар калоит алфавитла, тематикала ухәа хықәкыс иамоу, изызку иаҕырпшны,
- 8) алфавитла иеиқәыршәоу ажәар аҕы ажәақәа злала-го анбанқәа еипшызар, аҕбатәи анбан иахәацштәуп, алфавитла ацхья ицо ргылатәуп; аҕбатәиқәагъы еипшызар ахцатәи ала.

2. Атцарауаҕ-лексикограф, хықәкыс имоу иаҕырпшны, абызшәа иалоу ажәақәа (алексикон) еидикылоит, иеихишоит, шәкәны иеиқәыршәоит. **Алексикограф** – ажәарқәа реиқәыршәара знапы алаку азанаатуаҕ иоуп.

Абызшәа алексикатә еилазаара – амилат ирыциз, ртоурых зегъы азырбо, еиқәзырхо, амилат рыхдырра, шәышықәсалатәи, зқышықәсалатәи рыҕиара, милатны

рышьякәгылара, егырт ажәларкәеи дарей реимадара иадыргоу калароуп. Абызшәа лексикатә беиара зегыи еидыркылоит ажәаркәа. Итытцхьоу ажәаркәа:

1926 ш. зегь рацхьаза акәны итытцит Марр Н. И. иеиқәиршәаз «Ацсуа-аурыс жәар».

1928 ш. Марр Н. И. ижәар ала атцарауаа В. Кәыкәбеи А. Ҳашбеи иеиқәдыршәеит «Аурыс-ацсуа иаархәу ажәар».

1930 ш. итытцит Гәлиа Д. И. ишәкәы «Алитературеи абызшәатцдареи ртерминологиа» захьзу.

1930 ш. итыжын иара убас Ҳашба М. Л., Дарсалиа Д. Х. иеиқәдыршәаз «Иаазыркьяәу ацсуа политжәар» актәи ахәта.

1933 ш. Гәлиа Д. И. рацхьаза акәны, ацсуа литература ашьякәыргыларәы изыкәныкәаша ацкаракәа «Иаазыркьяәны ацсуа бызшәа аорфография» захьзу тижьит.

1935 ш. Гәлиа Д. И. ирәыцны, аус адуланы иеитәтижьит «Иаазыркьяәны ацсуа аорфография».

1935 ш. Акәа итытцит «Аурыс-ацсуа азеипшуаажәларра-политикатә терминологиатә жәар» (урыс бызшәала).

1954 ш. Цьанашьяи Б. П. иеиқәиршәеит «Ацсуа-ақыртуа ажәар».

1964 ш. акьыпцхь абеит 16000 ажәа ркынза иназо «Аурыс-ацсуа жәар».

1977 ш. Ҳалбад Т. Хә. иеиқәиршәеит «Абызшәадырратә терминкәа ржәар. Аурыс-ацсуеи ацсуа-аурыси» (урыс бызшәала).

1980 ш. Аршба Н. В. итлыжьит «Арахәазаратә терминкәа ржәар» (урыс бызшәала).

1980 ш. Ҳалбад Т. Хә. итижьит «Аутратыхаазаратә терминкәа ржәар: Аурыс-ацсуа, ацсуа-аурыс».

1981 ш. Касланзиа В. А. иеиқәиршәеит «Ацсуа бызшәа асинонимкәа иаазыркьяәу ржәар».

1985 ш. артцафы-аметодист Миқаа Ць. И. «Ацсуа бызшәа артцагатә жәар» еиқәиршәеит.

1986 ш. итытцит Шьақрыл К. С., Концьариа В. Х. иеиқәдыршәаз «Ацсуа бызшәа ажәар» I атом.

1986 ш. итытцит Арыш-пқа Н. В., Нацқьебиа С. М. иеиқәдыршәаз «Дырмит Глиа ибызшәа ажәар».

1986 ш. Хьециа А. Ць. «Аурыс-ацсуа економикатә жәар» тижьит.

1987 ш. Шьақрыл К. С., Концьариа В. Х., Чкадуа Л. П. иеиқәдыршәеит «Ацсуа бызшәа ажәар» II атом.

1988 ш. Нацқьебиа-пқа С. М. «Ацсуа бызшәа аомографқәа ржәар» тлыжьит.

1996 ш. Чыргба В. А. англыз бызшәала итижьит «Ацсуа бызшәа-шьаҭа ажәар» / «A Dictionary of Common Abkhaz».

1996 ш. Саманба Л. Х., Касланзиа В. А. иеиқәдыршәеит «Аурыс-ацсуа фразеологиатә жәар».

1998 ш. аурыс бызшәадырфы, кавказтҭаафы Генко А. Н. иеиқәиршәеит ацсуа лексикографиазы акразтцазкуа, ацсуа бызшәа адиялект ажәақәеи аеҭәажәашьақәеи рыла иеидкылоу «Ацсуа-аурыстә жәар».

1999 ш. Касланзиа В. А. «Ацсуа бызшәа афразеологиатә жәар» еиқәиршәеит.

1999 ш. Қышьмариа С. Р., Шамба Е. М. иеиқәдыршәеит «Афизикатә терминқәа ржәар».

1999 ш. итыжьын «Ацсны ацсабаратцара иазку ажәартә материалқәа».

2000 ш. итыжьын «Аурыс-ацсуа терминологиатә жәар».

2000 ш. Саманба Л. Х. «Хәашьала еицшу ажәақәа реила-заашьа (атцзаареи ажәари)» еиқәиршәеит.

2002 ш. Хараниа В. Л. иеиқәиршәеит «Азиндырратә терминқәа ржәар (аурыс-ацсуа, ацсуа-аурыс)».

2003 ш. Нацқьебиа С. М. иеиқәлыршәеит «Аурыс-ацсуа археологиатә жәар».

2005 ш. Касланзиа В. А. иеиқәиршәеит ̘-томкны и̋оу «Ацсуа-аурыс жәар».

2007 ш. Чытәнаа С. М. итижыит «Ацсны аетноботаникатә жәар».

2009 ш. Касланзиа В. А. «Ацсуа-анемец-аурыс фразеологиатә жәар» еиқәиршәеит.

2010 ш. итытцит Амчба С. А., Чкоту О. иеиқәдыршәаз «Атырқәа-ацсуа, ацсуа-атырқәа жәар».

2011 ш. Касланзиа В. А., Цьонуа Б. Г. «Иаазыркыаеу ацсуа-аурыс, аурыс-ацсуа жәар» еиқәдыршәеит.

2011 ш. Цьонуа Б. Г. иеиқәиршәеит «Аурыс-ацсуа жәар».

2012 ш. Цьонуа Б. Г., Хәарцкыиа Х. И. «Аурыс-ацсуа, ацсуа-аурыс акомпиутертә терминқәа ржәар».

2013 ш. Пачлиа Н. Л. иеиқәиршәеит «Аурыс-ацсуа, ацсуа-аурыс математикатә жәар».

2013 ш. Зизариа О. П. иеиқәиршәеит «Азанааттә лексика ажәар».

2014 ш. ШьяӀкрыл К. С. «Ацсуа бызшәа бзыцтәи адиалект ажәар» тыжыын.

2014 ш. итыжыын «Аурыс-ацсуа географиаатә енциклопедиаатә жәар».

2015 ш. «Ацсуа биографиаатә жәар» тытцит.

2015 ш. Гаглоиты И. И. «Ауацс-ацсуа жәар» тижыит.

2016 ш. Цьонуа Б. Гь., Касланзиа В. А. иеиқәдыршәаз «Аурыс-ацсуа жәар» атомқәа ̘ба тытцит.

2019 ш. Цьонуа Б. Гь., Касланзиа В. А. иеиқәдыршәаз «Аурыс-ацсуа жәар» ахпатәи атом тытцит.

Азѓаарақәа

1. Ажәар зызкузеи?
2. Жәар хкқәас и̋ақәоузеи?
3. Аенциклопедиаатә жәари абызшәадырратә жәари чыдарақәас ирныцшуазеи?

Аилыркаага жээр

1. Алексикография (абырзен бызшэақынтэ *lexikos* – ажэартэ, *grapho* – сыѳуеит) – ажэарқэа реиқэыршэа-реи рытцаареи иазку абызшэадырра ақэша.
2. Аилыркаага жээр – ажэақэа ртцаққэа реилыркаа азырбо ажээр.
3. Аенциклопедиатэ жээр – ахтысқэа, ақаларақэа, ауаа ирызку адырратара еидызкыло ажээр.
4. Абызшэадырратэ жээр – иеидкылоу ажэақэа ртцаққэа реилкаа зну ажээр.
5. Атранскрипция (алатын бызшэақынтэ *trans* – алсра, *scribo* – сыѳуеит, ианыстѳоит) – ажэақэа шытыбжықэа иалкаау дыргақэак рыла арбара.

Адѳа

1. Енциклопедиатэ жээрк ақынтэ ажэартэ статиакэа хца ранцара.
2. Абызшэадырратэ жээр ақынтэ ажэартэ статиакэа хэба ранцара.
3. Адиалекттэ жээр ақынтэ ажэартэ статиакэа быжыба ранцара.

Алитература

1. Абхазская интернет-библиотека apsnyteka.org
2. Библиографический указатель научных трудов профессорско-преподавательского состава АГУ (1979 - 2004).
3. Ацсуа грамматикаI. Ақэа, 2014.

Алитература иацу

1. Большой толковый словарь русского языка / Кузнецов С. А. – М., 2000.

2. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. Тт.1-4. М., 1982.
3. Русский семантический словарь: Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / под ред. Н. Ю. Шведовой. – Тт.1-3. М., 1998-2000.
4. Протченко И. Ф. Словари русского языка. М., 1995.
5. Шимчук Э. Г. Русская лексикография. М., 2003.

Акурстә усумтақәа ртематика:

1. Ажәа аҗақырацәара аҗсуа бызшәаҕы.
2. Ажәа хырк ахархәашья аҗсуа бызшәаҕы.
3. Атәым ажәақәа аҗсуа бызшәаҕы.
4. Аҗсуа бзазара алексика.
5. Агәымшәара азырбо афразеологизмқәа аҗсуа бызшәаҕы.
6. Агәабзиара иадхәалоу афразеологизмқәа аҗсуа бызшәаҕы.
7. Зхархәара җкыу алексика аҗсуа бызшәаҕы.
8. Асахьарқыратә литератураҕы амариа-цәажәаратә лексика ахархәара.
9. Ажәа-җақыдақәа ажәахәаҕы.
10. Ажәаҗақәа, ажәарццакқәа, аҗуфарақәа рҗыдарақәа.

Аҗышәара инықәырҗшу азҗарақәа:

1. Алексикология бызшәадырратә кәшак ахсабала. Алексема закәу.
2. җакыки аҗакы рацәа змоуи ажәақәа.
3. Аметафора, аметонимиа, асинекдоха.
4. Асиноним, антоним, аомоним.
5. Ишьаҗаркуи иаланагалази алексика.
6. Иахьатәи аҗсуа бызшәа активи апассиви лексика.

7. Атоурых ажәақәеи иажәыз ажәақәеи.
8. Зхархәара тбаауи зхархәара цкыуи алексика.
9. Адилекттә лексика, адилектизм хкқәа.
10. Ажаргонтә лексика.
11. Иахьатәи алексика астильтә еихшара.
12. Ашәкәытә лексика, уи аихшара.
13. Ацәажәаратә лексика, уи аихшара.
14. Алексикография закәу.
15. Абызшәадырратә жәар хкқәа.
16. Аилыркаагатә жәар.
17. Афразеология закәу, уи аҭиара.
18. Афразеологизм ачыдарақәа.
19. Ажәацқақәа, ажәацтақәа, иеицырдыруа ажәахәа-хьақәа, ацуфарақәа, афоризмқәа.
20. Афразеологизм ахкқәа.

Ахала усура алитература (арефератқәа ирызку):

1. Джанашиа Б. П. Абхазская лексика виноградарства и виноделия. Тбилиси, 2010.
2. Дзидзария О. П. Морская лексика в абхазском языке. Сухуми, 1989.
3. Дзидзария О. П. Строительная лексика в абхазском языке. Сухум, 2009.
4. Кварчия В. Е. Животноводческая (пастушеская) лексика в абхазском языке. Сухуми, 1981.
5. Тания Е. Ш. Адгьылқәаарыхра иадхәалоу алексика ацсуа бызшәаҭы. Ақәа, 2013.
6. Шакрыл Т. П. Лексика этикета общения абхазов. Сухум, 2010.
7. Саманба Л. Х. Лексические и лексико-грамматические омонимы абхазского языка. Сухум, 2012.

АЖӘАХЫРҒИААРА

АТҒАКЫ

Алекция 1 АжәахырҒиаара абызшәадырра аґәшак аґасабала	90
Алекция 2 Аморфемақәа рклассификация	96
Алекция 3 Ажәа ашьаґа ашареи ахырҒиаареи	103
Алекция 4 АжәахырҒиаара аморфонологиатә чыдарақәа	108
Алекция 5 АжәахырҒиаара ахкы хадақәа	113
Алекция 6 Ажәақәа хәґақәа рхырҒиаара	119
Алекция 7 Апрефикстә, асуффикстә жәахырҒиаара . . .	124
Ахала усура атематика	130
Акурстә усумґақәа ртематика	130
Апышәара инықәырґшу азґаарақәа	131

Алекция №1

Ажәахырҕеиаара абызшәадырра аҕәшак аҕасабала

Аплан

1. Ажәахырҕеиаара. Асинхрониятәи адиахрониятәи жәа-хырҕеиаара.
2. Аморфемеи аморфи.

1. **Ажәахырҕеиаара** – абызшәадырра иаҕәшоуп, ажәа злейбытоу ахәтақәа, ажәак даҕеа ажәак злахылҕеиаауа, дара реибыташыа, реидкылашыа аҕҕарақәа тнатцаауеит. Иатцоит: ажәа, ажәеиҕартәашыа, шыагәытк змоу ажәақәа рыструктура-семантикатә еимадара. Иеибытоуп ω -хәтақны: аморфемика; ажәахырҕеиаара, мамзаргыы абызшәадырраҕы иеицеипшны хархәара зтоу атермин «адериватология».

Абызшәа системоуп, излашыақәгылоу акқәа акиаки еидхәалоуп. Убас еипш иузейкәымтхо иеидхәалоуп ажәахырҕеиаареи, алексикологияеи, аморфологияеи. Алексикологияҕы ажәахырҕеиаара абызшәа ажәартә еилазаара ханартәауеит иҕоу абызшәатә хархәагақәа рыла. Аморфологияҕы ҕыц ишыақәгылаз ажәақәа аграмматикатә аҕҕарақәа рыҕерықәдыршәоит.

Ажәахырҕеиааратә тцаарадырра ω -хыкны иҕоуп: асинхрониятәи адиахрониятәи. **Асинхрониятә** (абырзен бызшәаҕынтә *synchronoiyn* – иеицу, *chronos* – аамта) жәахырҕеиаара иатцоит иахьатәи абызшәа аонытқа ажәақәа рышыақәгылара, ихырҕеиаау алексика, ажәақәа рморфематәи ражәахырҕеиааратәи еилазаашыа, хылтцшытрала иеизааигәоу абызшәақәа реимадара. **Адиахрониятә** (абырзен бызшәаҕынтә *dia* – алсра, иагәылсуа, *chronos* – аамта)

иатцоит ажэашьақәгылар атоурых, ажэа ҕыц ашьақәгылар алыршаз атоурыхтэ процессқәа, ишьақәгылахыоу ажэа аиҕартэашьа, аитакрақәа, абызшэа ажэахырҕеиаратэ система ашьақәгылашыа, аҕыцсахшыа, аҕеиашьа. Иаидкыланы: асинхрониятэ жэахырҕеиара иатцоит иҕоу акқәа реизыҕазаашьа, адиахрониятэ – абызшэатэ ак даеа базшэатэ акқәак рахь аиасра апроцесс.

Аилкаарақәа асинхрониеи адиахрониеи алазгалаз ашвейцар бызшэадырғы, 20-тэи ашэышықәса абызшэадырра аб хэа изышьтоу Фердинанд де Соссиур иоуп. Аҕбагы атоурыхтэ бызшэадырра иаднакылоит.

2. Ажэахырҕеиара гэыцэ хадас иамоу еилкаароуп – аморфема. **Аморфема** (абырзен бызшэаҕынтэ *morphe* – аформа) – иеитцазоу ажэа ахэта хада, тцакы змоу акқәа: амофема, ажэа, ахэоу рахьынтэ уаха шашьа змам. Аморфемақәа рсистема, ажэақәа рморфематэ еилазаашьа, ажэаформақәа этцо абызшэадырра аҕэшоуп аморфемика.

Аморфемика хықәкы хадас иамоу, итнатцаауа аморфема ауп. Аморфемика ичыдоу бызшэадырратэ матэарны ашьақәгылар азыбзоуроу, Казантэи абызшэадырра ашкол ахатарнакцэа рытцаарақәеи иара апыцтаз аурыс бызшэадырғы И.А. Бодуен де Куртене роуп. 1881 шықәсазы И. А. Бодуен де Куртене атцаарадырра иалеигалеит «аморфема» захьзыз аилкаара.

Абызшэаҕы ажэақәа ҕ-хкыкны иҕоуп:

- 1) имариоу, уаха имшо, морфемакны иҕоу;
- 2) ҕба ма инареиҕханы морфема рыла ишьақәгылоу.

Аморфема есымша ажэа иахэтакны иҕам, ашьтыбжь еилазаарей атцаки рыла ажэа иаҕаразаргы алшоит: *шьта, нас, аха, уа, уажды* ухэа реипш иҕақәоу.

Ажэеи аморфемеи еипшызымтэуа аҕазшьақәа:

- 1) ажэа лексика-грамматикатэ акуп;

- 2) ажәа атцоит алексика, иаагозар ажәа *ахылаңа* алексикатә цакы – ауаҕы ихаитцо, амра, ацша, ахьта ихы рцәызхьчо аматәар;
- 3) ажәа грамматикаҕы иатцоит: *ахылаңа* – азеипш хьызҕа, аматәар акласс, азатцә хьпцхьазара;
- 4) аморфема лексикатә цакык ма грамматикатә цакык ауп иамоу: асуффикс –к цыракны иҕоу иеилкаам аматәар анарбоит, асуффикс –*цаа* – ауаатәыҕса ркласс арацәа хьпцхьазара;
- 5) ажәа иаҕа ахы иақәитуп, ажәахәаҕы иеиуеипшым афункциақәа нанагзоит: *Расидац лусурахь днеихеит*, ара *Расидац* арҕиара кәзцо лхаҕы анарбоит, *лусурахь* – арҕиара ахьрхартә хьқәкыла иалнакаауеит, *днеихеит* – арҕиара ахатә;
- 6) аморфема ажәа иахәтакуп, иҕоуп иара ианакароуҕы, иаагозар: *аа* – зымҕыжәла бзиоу атцла;
- 7) ажәа ажәахәаҕы атыц ацсахьр алшоит: *Расидац лусурахь днеихеит*. *Лусурахь днеихеит Расидац*. *Днеихеит Расидац лусурахь*. *Лусурахь Расидац днеихеит*;
- 8) аморфема ажәаҕы иалкаау ахатә атыц ааннакылоит: *х-хәа-ла*, *а-м-шәа-ра*, *а-р-цәа-ра*;
- 9) ажәа – алексика, фонетика, ажәахьрҕиара, аморфология, асинтаксис еиднакылоит;
- 10) аморфема ажәа шьақәзыргыло, иеибызто акуп.

Аморфемеи ажәеи рказшьа чыдақәа:

аморфема	ажәа
1) цакы змоу, иреитцазоу, уаҕа шашьа змам, иушар итцакыдахо абызшәатә ак;	1) морфемала иеибарку;

2) аматээрқәа, аилкаарақәа, рарбара злымшо;	12) зых иакәитү;
3) лексика-грамматикатә гәыпк иатцанамкуа;	3) ѿба ма инареиҳаны морфема аазхәар зылшо;
4) жәахәа хәтак иаднамкыло.	4) грамматикатә категориак иаднакыло.

Ажәахырҕеиараҕы аморфема инаваргыланы ихадоу еилкаароуп аморф. **Аморф** – аморфема иахатарнаку, ажәа хәтала ашараан иалкаахо акуп, иаагозар ажәақәа: у – морфк ала ишьақәгылоуп, *жә-хьа-н* – х-морфк рыла. Иааидкыланы, аморфема – зеипш еилкаароуп, аморф – ажәаформаҕы аморфема хыла иалкааны ианарбоит. Морфемак аҕны рееидыркылоит зтҕакы еипшү, иалкаау афонематә еизааигәара (зынзатцәкьа акәымзаргы) зныцшуа аморфқәа.

Морфемак иеиуеипшым авариантқәа амазар калоит. Аморфема авариантқәа хәа ирышьтоуп иахьгылазаалакгы зееитнызцсахлар зылшо, иааныркыло атыц ала иеикәшәо: *убас – убыс, иаҳа – еиҳа, егьыс – агьыс*.

Аморфема ажәахәаҕы иаарцшуп аморфқәа рыла, урт ажәаформақәа рҕны ицәыртцует. Ажәақәеи аморфемақәеи иеицырзеипшү аказшьақәа рымоуп, абызшәаҕы хымпада иарбоуп иалкаау формала. Аморфема атҕакы ажәа алексикатә тҕакы иакәшәазом. Аморфқәеи аморфемақәеи ртҕакқәа аапшует ажәақәеи дара зыхәтаку ажәаформақәеи рышьақәгылараан: *ацәкәы*, арака: – *цә, к* – рхала асемантикатә тҕакы рымазам, аха ажәаҕы *цә* ахьзтә тҕакы аанахәоит, *к* – катцарбатә шыадоуп, арҕеиартә тҕакы анарбоит.

Иахьатәи ацсуа бызшәа иазчыдароуп ѿба, хца морф инадыркны рыла иеибытѳоу ажәакәа: *а-зы, а-за-тә, а-гҕа-з-ра, а-ны-м-ха – хы-м-цә-а*.

Ажәа ихадоу абызшәатә ак аҳасабала ацакы змоу ахәтақәа, мамзарггы аморфемақәа рыла ишьақәгылоуп, иаагозар: *ара-са, ацәа-сса*. Арт ажәакәа имариоу, зышьаҕа шыагәытк ала иаарцшу ажәакәа ирҕырцшзар, иаапшуеит хәтацыпхьаза цакык шрымоу: *ара, ацәа – маҕарқәоуп, сса (асса) – ианарбоит иссоу акы*.

Аморфема ацакы ахьамоу ауп афонемеи ашьтыбжьи иреипшызымтәуа, ажәеи ахәоу ирзааигәазтәуа.

Ацәарақәа

1. Ажәахырҕеиара закәузеи, иатцозеи?
2. Алексикологиеи ажәахырҕеиареи еимадарас ирымоузеи?
3. Аморфлогиеи ажәахырҕеиареи еидызхәалозеи?
4. Асинхрониятә жәахырҕеиара закәузеи?
5. Адиахрониятә жәахырҕеиара закәузеи?
6. Аморфема закәузеи?
7. Аморфемеи ажәеи еипшымзаарас ирымоузеи?
8. Аморф закәузеи?

Аилыркаага жәар

1. Асинхрониятә (абырзен бызшәаҕынтә *synchronoiyn* – иеицны, *chronos* аамта) иахьатәи абызшәа асистемаҕы ажәакәа рышьақәгылашьа, ихырҕеиаау алексика, ажәа аморфематәи ажәахырҕеиаратәи еиҕартәашьа, иеигәыцхәу ажәакәа реизыҕазаашьа, реимадара абызшәа аҕеиара иалкаау аамта хцәахак азы итызтцаауа ажәахырҕеиара.
2. Адиахрониятә (абырзен бызшәаҕынтә *dia* – алсра – *chronos* – аамта) ажәакәа рыҕеиара аҕоурых,

аҭоурыхтә процесскәа, ажәа ҕыц ашьақәгылашьа азакәанқәа, ишьақәгылахьоу ажәақәа реиҕартәашьа аеыцсахрақәа, абызшәа ажәахырҕеиааратә система ашьақәгылашьа, аеитакшьақәа, аҕеиашьа зтцо ажәахырҕеиаара.

3. Аморфема (абырзен бызшәаҕынтә *morphe* – аформа) – иреитцазоу, уаҕа имшазо, ацакы змоу ажәа ахәта.
4. Аморф – аморфема иахатарнаку, ажәа хәтала ашараан иалкаахо ахкы.

Адҕа

1. Морфемакны иҕоу ажәақәа быжьба иреитцамакәа ранцара.
2. Җба инеиҕаны морфемала иеибытоу ажәақәа жәба иреитцамакәа ранцара.

Алитература

1. Ацсуа литературатә бызшәа аграмматика. Аҕәа, 2002.
2. Ацсуа грамматика I. Аҕәа, 2014.
3. Чкадуа Л. П. Глагольное словообразование в абхазском языке. Сухум, 2005.
4. Хеция А. Д. Неологизмы в абхазском языке. Словообразовательный аспект. Тбилиси, 1981.
5. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. Москва, 2004.

Алитература иацу

1. Современный русский язык (Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис). СПб, 1999.
2. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства // Русский язык конца XX столетия (1985 - 1995). М., 1996.

Алекция №2

Аморфемақәа рклассификация

Аплан

1. Ашыагәыттәи аффикстәи морфемақәа. Ажәахыр-
ҕеиаратәи аформашыақәыргыларатәи аффиксқәа.
2. Ашыагәытәи аффикс рчыдаракәа.

1. Ртцакқәеи ажәаҕы тыпс иааныркылои ирҕырцшны аморфемақәа шоит ашыагәыттәкәеи аффикстәкәеи хәа. Аффикстә морфемақәа хазы ишоит ажәахырҕеиаратәи аформашыақәыргыларатәкәеи хәа.

Ашыагәыттә морфемақәа жәартә тцакыла иеигәыцхәу ажәақәа иеицырзеицшу ахәтоуп: *ахы, ахыбаф, ахыбжа; ача, ачыгь//ачагьа, ачажәла*. Ас еицш шыагәытк иахырҕеи-аау ажәақәа иеишыатарку рыхьзуп. Шыагәыттә морфемақәоуп ихырҕеиам ажәақәагьы: *нас, аха, аици, уа*. Ашыагәыттә морфема ажәа ашыаҕаҕы зда цсыхәа ыккам ауп, шыагәыт змам ажәа зышыақәгылазом.

Ашыагәыттә морфемақәа реихарак ажәахырҕеиаратә аффиксқәа – асуффиксқәеи ацынгылақәеи ирыцлоит:

- 1) *ача: а-ча-ра, аи-ц-ча-ра, а-қә-ча-ра,*
- 2) *ауа: а-уа-цәа, а-уа-ра.*

Арт ашыагәытқәа ажәахырҕеиаратә аффиксдагы рхала ажәаны икоуп. Урт ихьцшым, зых иакәитү шыагәытқәоуп. Ихьцшым, зых иакәитү ашыагәыт хәа иашьтоуп, зхала ажәа ашыаҕа шыақәзыргыло, насгы ажәахырҕеиаратә аффиксқәа ирыцны ажәа ҕыцқәа апызтцар зылшо.

Икоуп ашыагәытқәа ажәахырҕеиаратә аффиксда зхала ишыақәымгыло. Урт ашыагәыт ҕахәақәа хәа ирышьтоуп, иаагозар: *жәа – а-х-жәа, а-хә-жәа, а-кыл-жәа; кьа – а-х-кь-а, а-т-кь-а, а-ц-кь-а* [3, 111].

Аурыс бызшәадырғы А. А. Реформатски, ашыагәыт ҫахәақәа ирызкны, абызшәадырра иалеигалеит атермин **радиксоид** (алатын бызшәақынтә *radix* – ашыагәыт, абыр-зен бызшәақынтә *oid* – иеипшу).

Ашыагәыт – ажәа аморфематә еилазаараҫы ажәартә (алексикатә) тҫақы азырбо ахәта хадоуп. Ажәаҫы иааныркыло атыц ала иеиҫагылоит ашыагәыттә морфемақәеи ацхыраагзатә морфемақәеи (аффиксқәеи). Ажәа ашыатаҫы ашыагәыттә морфема ихадоу, зда цсыхәа ыкам хәтоуп. Ацхыраагзатә морфемақәа, аффиксқәа иара хадыртәаауеит.

Аффикстә морфемақәа – ажәаҫы ашыагәыт иаду, иалкаау аишытагылашыа змоу ашытыбжықәа рыла иарбоу, ма даеа формак иаҫырпшны иаапшуа (анультә аффиксқәа) роуп. Ашыагәыттә морфемақәа ирҫырпшны урыхәапшуазар, аффикстә морфемақәа рхала изышыақәгылазом, ашыагәыттә морфқәеи аморфемақәеи ианрыцу ауп ацҫақы анаархәо.

Аффикс (алатын бызшәақынтә *affixis* – иаду) – ашыагәыт апхәа ма анафс игылар зылшо аморфема. Аффиксқәоуп: **апрефикс, асуффикс, аинтерфикс.**

Ажәахырҫеиаратә аффиксқәа – апрефиксқәеи асуффиксқәеи ажәа ҫыц ашыақәыргылара иазку: *ахра – а-вхра, а-л-хра, а-х-ҫы, а-х-ыга.*

Аформашыақәыргыларатә аффиксқәа ажәа формак апцара иазкуп:

- 1) *ацәа – цәа-к, цәа-с, цәа-ны, цәа-ха;*
- 2) *акаңшы – акаңшы-за, акаңшы-за-за, акаңшы-хәцәара, акаңшы-хәыхәара, акаңшы-хаҳара;*
- 3) *афара-ифон;*
- 4) *азахра – изахуа.*

Ажәаҫы иааныркыло атыци ашыагәыт ишазыкоуи ирҫырпшны аффиксқәа шоит:

- 1) апрефиксқәа (алатын бызшәақынтә *prefixus* – аңхәа иарку) – ажәәґы ашьагәыт аңхәа игылоу ажәахы-рґааратә морфемақәа;
- 2) аинтерфиксқәа (алатын бызшәақынтә *inter* – аб-жъара, *fixus* - иарку) – ѿ-шьагәытк рыбжъара иґоу аицшьратә морфемақәа;
- 3) асуффиксқәа (алатын бызшәақынтә *suffixus* – иаду, иашьтанеиуа) – ашьагәыт ма даеа суффикск иашьта-неиуа ажәахырґааратә морфемақәа.

Апрефиксқәа рыбзоурала абызшәаґы лтцшәала ихы-рґааахоит:

- 1) еихаразак аґатцарбақәа: *а-цә-цара, а-тґ-гара*;
- 2) ахьызґақәа префиксла рахырґаара зынза итшәоуп: *аи-қәлацәа, аи-ѿыцәа*;
- 3) имачзоуп ацынғылақәа: *еа-зны, еа-кала*.

Аинтерфиксқәа рхархәара абызшәаґы рацәак ит-баам: *асы-р-хәы, алақәа-р-цыс, ацәы-р-гыла*. Ажәаґны аицшьратә хәтақәа реидкыларә алеигалеит аурыс быз-шәадырѿы Н. С. Трубецкой. Иара арт ахәтақәа ирыхьзи-тцеит «Verbindungsmorphemen» – аицшьратә морфемақәа хәа, абызшәадырратә литератураґы аинтерфикс рыхьзуп.

Атермин аинтерфикс аурыс бызшәадырѿы, аитагаѿ А. М. Сухотин иалеигалеит. Уи дадгылеит иара итцаѿы, аурыс бызшәадырѿы, Москватәи афонологиатә школ ахатарнак М. В. Панов.

Аинтрефиксқәа ажәаґы ахатә тґакы рымазам, функ-циас инаргзо аицшьратә, аидхәаларатә ауп. Дара ажәаґы аморфқәа еипызшьуа хархәагоуп, асуффиксқәеи апре-фиксқәеи реипш ажәахырґааратә хкуп хәа ипхьазам.

Абызшәаґы асуффиксқәа рхархәара иаха итбаауп:

- 1) ахьызґақәа рышьақәгыларәґы: *азахы-га, ара-ґыс*;
- 2) иаха имачуп аґатцарбақәа: *ахцә-ра, ахых-ра*;

3) ирацѣам иара убас аказшьарбақѣа: *ашыц-тѣ, ахищѣ-да*.

2. Аффиксқѣеи ашьагѣытқѣеи еицшызымтѣуа аказшьақѣа:

ашьагѣыт	аффикс
1) ашьагѣыт – ажѣа аморфематѣ еилазаара зда ишьақѣымгыло, иеитцазоу ахѣта;	1) аффикс – ихымцадатѣим аморфема;
2) шьагѣыт змам ажѣа ыказам;	2) аффикс зцым ажѣа ыкоуп;
3) ашьагѣыт ианакѣзаалак ацакы амоуп;	3) аффикс иалкаау цакык анамырбозар калоит, иаа-гозар, аицшьратѣ морфема -р- : <i>алақѣа-р-ѣыс, ача-р-з</i> ;
4) аморфема шьагѣытқѣа иалкаау жѣақѣа хѣтак иадхѣалазам;	4) аффиксқѣа иалкаау жѣақѣа хѣтак иадхѣалазар алшоит: -п – акатцарба икалша I аамтатѣ форма: <i>сца-п, изга-п</i> ; -шт – акатцарба икалша II аамтатѣ форма: <i>сца-шт, изга-шт</i> ; -к – ахьызка иеилкаам акатегория рбага: <i>шѣыр-к, маза-к</i> ;
5) абызшѣаѣы ашьагѣытқѣа иақѣа иеихауп аффиксқѣа рааста;	5) аффиксқѣа абызшѣаѣы ѣыц ишьақѣыло аморфемақѣа иреиуам;

6) абызшәаҕы ашыагәыт ҕыцкәа цәыртцыр, ишыақә-гылар алшоит;	6) аффикстә морфема фонема ала иарбазаргыы кәлоит: <i>иҕых-у, их-у, са-к</i> ;
7) шыагәыттә морфемак иалшоит тәа змам ажәақәа рапцара;	7) аффикстә морфема нульхар (аффиксдахар) алшоит: <i>ашә, ар, ан, аб</i> ; рбагасгыы иамоуп адырга Ø.
8) ашыагәыттә морфема нульхазом.	

Асуффиксқәеи апрефиксқәеи ажәаҕы иааныркыло атың ала иеиңшым.

Асуффиксқәеи апрефиксқәеи рказшыа чыдақәа:

апрефикс	асуффикс
1) апрефикс ашыагәыт ацхәа игылоуп, иацынгылоуп;	1) асуффикс ашыагәыт иашытанеиуеит;
2) апрефикс абзоура-ла жәахәа хәтак аҕынтә ишыақәгылоит даеа цәапштәахәык змоу ажәақәа: <i>агара - а-в-гара, а-қә-гара</i> ;	2) асуффикс ажәа аграмматикатә кәзшыақәа анарбоит, апрефикс уи азчыдарам, иаагозар асуффикс -уп ала ишыақәгылоу ажәақәа рҕы ианарбоит астатикара, уажәтәи аамта: <i>иҕо-уп, иҕо-уп</i> ;
3) апрефикс ажәа ацакы нагзатәҕкәаны иапсахзом: <i>а-цара – аиц-цара, аҕызыцәа – аи-ҕызыцәа</i> .	3) асуффикс абзоурала жәахәа хәтак аҕынтә даеа жәахәа хәтак шыақәгылоит: <i>алага-ра, алага-ҕы, алага-га</i> ;

	4) асуффикс жәахәа хәтәк иадхәалоуп, иаагозар асуффикс -ҰЫ азанаат азырбо ахьызкақәа шыақәнаргылоит: <i>арҕа-ҰЫ</i> , <i>аныкәца-ҰЫ</i> ;
	5) асуффикс -ТӘЫ аказшырбақәа шыақәнаргылоит: <i>айәа-тәы</i> , <i>амә-тәы</i> .

Азҕаарақәа

1. Ашыагәыттә морфема закәузеи?
2. Ацхыраагзатә морфема закәузеи?
3. Анультә морфема закәузеи?
4. Ажәахырҕааратә аффикс закәузеи?
5. Аформашыақәыргыларатә аффикс закәузеи?
6. Ашыагәытә аффикси еипшызымтәуа аказшыақәа арбақәану?

Аилыркаага жәар

1. Апрефикс (алатын бызшәақынтә *prefixus* – ацхьа иарку) – ажәағы ашыагәыт ацхьа игылоу ажәахырҕааратә морфема.
2. Антерфикс (алатын бызшәақынтә *inter* – абжьара, *fixus* – иарку) – Ұ-шыагәытк рыбжьара икоу аицшыратә морфема.
3. Асуффикс (алатын бызшәақынтә *suffixus* – иаду, иашьтанеиуа) – ашыагәыт ма даеа суффикск иашьтанеиуа ажәахырҕааратә морфема.

4. Аффикс (алатын бызшәаҕынтә *affixis* – иаду) – ашьягәыт апхъа ма анаѳс игылар зылшо аморфема.
5. Анультә морфема – аффиксда иҕоу абызшәатә ак.

Адџа

1. Апрефиксқәа рыла ихырџаау ажәақәа жәаба иреитцамкәа ранцара.
2. Антерфиксқәа рыбзоурала ишьақәгылоу ажәақәа жәаба иреитцамкәа ранцара.
3. Асуффиксқәа рыла ихырџаау ажәақәа жәаба иреитцамкәа ранцара.

Алитература

1. Арстаа Ш. К., Цкадуа Л. П. Ацсуа литературатә бызшәа аграмматика. Аҕәа, 2002.
2. Ацсуа грамматика I. Аҕәа, 2014.
3. Амч-цха В. А., Гәыблиа-цха Р. К. Ацсуа бызшәа. Аҕәа, 1984.
4. Шакрыл К. С. Аффиксация в абхазском языке. Сухум, 1961.

Алитература иацу

1. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. Москва, 2004.
2. Современный русский язык (Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис). СПб, 1999.

Алекция №3

Ажәа ашьәтә ашарей ахырҗеаарей

Аплан

1. Ашьәтә закәу, аихшашьәкәә.
2. Аморфематә анализ.
3. Ажәахырҗеааратә анализ.

1. Ажәа аструктураҗы аморфемакәә инарываргыланы ихадоу хәтак аҗасабала иалкаауп ашьәтә. **Ашьәтә** – ажәартә цакы азырбо, зееитазымкуа ажәа ахәтоуп. Абызшәадырратә литератураҗы иара иазкны иҗоу аҗкаракәә зегьы иеицеипшны иазгәартөит, ажәа аморфематә еилазаараҗы хра злоу, зда цсыхәә ыҗкам акы шакәу. Иарбан ажәазаалак иамоуп ашьәтә, иахырҗеаау ажәәкәә рҗы уи ианарбоит изхырҗеаау. Ажәа аиҗартәашьә зейцшроу иаҗырцшны ашьәтәкәә шоит ихырҗеаауи ихырҗеаами хәә.

Абызшәә иалоу ажәәкәә еихшоуп обаны: ишо, имшо. Морфк амацарала ишьәкәгылоу, уаха даҗа морфкәак рыла иузымшо, **имшо ашьәтә** ахьзуп. Морфк инеиханы ишьәкәгылоу **ишо ашьәтә** ахьзуп.

Имшо рахь иаднакылоит, иаагозар: *ус, акәыз, аха, хыхь, наҗ*. Арт зәызымпсахуа ихырҗеааам ажәәкәоуп.

Ишо рахь иаднакылоит ихырҗеаау зәызымпсахуа ажәәкәә зегьы: *аханы, ахьҗаха, анҗхынрак, айыкьхәә*. Зәызпсахуа ажәәкәә ихырҗеааамгьы ихырҗеааугьы, ишо рахь иаднакылоит:

- 1) ихырҗеааам – *җыңх (җыңхынза, җыңхижьҗеи), анкьа (анкьатәи, анкьаҗәкьа), иаба (иабанза, иабыкәу);*
- 2) ихырҗеаау – *а-х-җа-р-ах, лаба-хы-ла, а-қә-га-ра.*

Ажәа ашьәтәқәа шоит: **имариоу, иеилоу**. Ашьәгәыт мацарала ишьәқәгылоу ашьәта имариоу ахьзуп, акымкәа ашьәгәытқәа змоу – иеилоу:

- 1) зышьәтә мариоу – *абна*;
- 2) зышьәтә еилоу – *абна+хәа, абна+раса, абна+цгәы, абна+цма, абна+уафы*.

2. Аморфематә анализ – ажәа злашьәқәгылоу ахәтәқәа ралкаареи ртцаки аилыргара қәкыс иамоуп, ажәа айбыташья, айфәртәашья, зны-зынлагыы аграмматикатә қазшьәқәа реилыргара иацхраауеит.

Аморфематә анализ аан зхатә тцакы змоу ажәәқәа хадароуп, дара роуп хәтәкымкәа иеилоу. Ажәа аморфематә анализ ақатцаразы иадгалатәуп иеишьәгәыту ажәәқәа, иаагозар: *адды – аддыбга, аддыкакац, аддыкрын*. Апын-гылақәеи асуффиксқәеи ралкааразы иеицеипшу аморфемақәа змоу ажәа адгалатәуп: **аи-бабара, аи-дтәалара, аи-цәажәара**, ара апрефикс **аи-** иеизырхоу арфеиара аанарцшуеит: *абггы-и, ары-и, араса-и* – асуффикс **-и** цыракны икәоу амадтар анарбоит.

Аморфематә анализ амәацгашья:

- 1) ажәа алексикатә тцакы алкаатәуп;
- 2) морфологиала иахьаднакыло азгәәтәтәуп;
- 3) зееитазкуа жәәхәа хәтазар, иалкаатәуп ашьәтә, аееитанамкуазар, уи ажәа-шьәтоуп;
- 4) анафс ашьәтә хырфеиаау ихырфеиаау еилыргатәуп;
- 5) ихырфеиаам шыәтазар, иеишьәгәыту ажәәқәа адгаланы ашьәгәыт алкаатәуп;
- 6) ихырфеиаау шыәтазар, еифәртәашьяла (структурала) иеипшу ажәәқәа ааганы, апрефиксқәа, асуффиксқәа алкаатәуп;
- 7) ашьәгәыт алкаатәуп иеишьәгәыту ажәәқәа реиңырцшрала.

Ажәа «*ажәлаазаафы*» аморфематә анализ аагозар: алек-сикатә тцакы – ажәла ылзго атциаакәа аазрыхуа ауаафы; зееитазкуа ажәахәа хәта, ахыызка; ихырәиаау шыаҭоуп, ашыагәыт адагыы аффиксқәа ацуп; *а*- азеипшрбагатә пынгыла; *жәла* – ахызтә шыагәыт; *аа* – апынгыла-шыаҭа; *за* – ақатцарбатә шыагәыт; *-аы* – арәиара кәзтцо дазырбо ажәахырәиааратә суффикс. Иааидкыланы, ажәа *ажәлаазаафы* хә-морфемак рыла ишыақәгылоуп: апынгылақәа аба, ашыагәытқәа аба, асуффикс,

3. Ажәахырәиааратә анализ ақәкы – ажәа шыақәгылашыас иамоу, ихырәиаауа ашыаҭа, ажәахырәиааратә хархәагақәа, ахкқәа рышыақәыргылары ауп. Ажәахырәиааратә анализ ззыруа ихырәиаау ашыаҭа змоу ажәақәа роуп. Ихырәиаау ажәа – ажәахырәиаара итнәтцаауа ихәдоу жәахырәиааратә акуп.

Ажәахырәиааратә хкы шыақәыргылахоит ихырәиаау ажәа адәахытәи афнытқатәи асемантикатә кәзшыақәа рыла. Ажәа *ажәлаазаафы*, ажәахырәиааратә анализ ала уахәапшуазар, иаднакылоит аморфологиатә жәахырәиаара асуффикстә хкы.

Ажәақәа рышыақәгылашыа ахкқәа акым. Ажәахырәиаара иабзоураны ииуеит ахыз ҕыц шыақәзыргыло алексемақәа мамзаргыы алексемақәа реицаaira. Абызшәаҕы ишыақәгылахоу, итышәынтәалахоу ажәа ма ашыаҭа роуп изхыләиаауа ажәа.

Ажәахырәиааратә анализ аморфематә анализ иахыпшзам, иаагозар ажәақәа ргәыц: *агәы*, *агәатҭа*, *агәаҭшь*, *агәаҭа*, *агәыхь*, *агәацәыхь* ақынтә ажәахырәиааратә анализ объектс иаиуа *агәатҭа*, *агәаҭшь*, *агәаҭа*, *агәыхь*, *агәацәыхь* роуп, ихырәиаау ажәақәа дара ахыракәу азы. Аморфематә анализ агәыц зегыы аднакылоит, избанзар ихырәиааугыы ихырәиаамгыы реилазаараҕы аморфемақәа рымоуп.

Ажәа иахьатәи аморфологиатә еилазаара уанзатәи иеицшым. Ажәа җоурыхла аҗиараҗы аеиҗанакуан фонетикала, җакыла, морфологиатә еилазаарала, аморфемакәа реиыкҗаашьала, реиышәарала. Ажәа аморфологиатә еилазаара аеиҗанакыр алшоит иеиуеицшым амзыккәа ирыхкьаны: ажәа аетимология, уанзатәи аҗакы аҗәызра, ажәа афонетикатә еиҗакра, ажәа уанзатәи аиҗартәашьа, ажәахырҗиашьакәа реилыргаразы икоуп аетимологиатә анализ.

Ажәахырҗиааратә анализ ажәа иахьатәи аиҗартәашьа аҗозар, аетимологиатә анализ ажәа җоурыхла изнысыз амҗа еилнаргоит. Аетимологиатә анализ аҗоурых-еиҗырцшратә җҗаара шьатас иазышьҗоуп. Хыккәкыс иамоуп: ажәа ахыҗхырҗа, ажәа амаҗсаху мамзаргы ишьаҗарку аилкаара; ажәа абызшәаҗы ианышьакәгылаз ма ианаланагалаз ашьакәыргылара. Хылҗшьҗрак иатәу абызшәакәа еиҗырцшны, ажәа злеибыҗоу аморфкәа азгәаҗаны, аетимологиатә жәаркәа адгаланы иҗырҗауеит ажәа хылҗшьҗрала.

Аҗҗааракәа

1. Аморфематә анализ зыккузеи?
2. Ажәахырҗиааратә анализи аморфематә анализи злеицшымзеи?
3. Аетимологиатә анализ закәузеи?

Аилыркаага жәар

1. Аморфематә анализ – ажәа злашьакәгылоу ахәҗакәа ралкаареи рҗаки аилыргара иазкуп.
2. Ажәахырҗиааратә анализ – ажәа шьакәгылашьас иамоу, ихзырҗиаауа ашьаҗа, ажәахырҗиааратә хархәагакәа, ахккәа шьакәнаргылоит.

3. Аетимологиатә анализ – ажәа җоурыхла изнысыз амҗа атҗоит.

Адҗа

1. Аҗырпштәкәа быжьба иреитцамкәа аморфематә анализ рызура.
2. Аҗырпштәкәа быжьба иреитцамкәа ажәахырҗаа-ратә анализ рызура.

Алитература

1. Арстаа Ш. К., Ҙкадуа Л. П. Ацсуа литературатә бызшәа аграмматика. Аҗәа, 2002.
2. Амч-цҗа В. А., Гәыблиа-цҗа Р. К. Ацсуа бызшәа. Аҗәа, 1984.

Алитература иацү

1. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. Москва, 2004.
2. Современный русский язык (Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис). СП б, 1999.

Алекция №4 Ажәахырҕаара аморфонологиатә чыдарақәа

Аплан

1. Аморфонология закәу, иатцо.
2. Ажәа аилазаараҕы аморфемақәа реизықазашья.
3. Ихырҕаауи ихзырҕаауеи ашьәтақәа реизышәара.

1. Аморфонология – абызшәадырра иакәшоуп, иатцоит афонологиеи аморфологиеи реимадара. Абызшәадырра акәшак аҳасабала иаликааит аурыс бызшәадырфы Н. С. Трубецкой 1931 шықәсазы иусумта «Аморфонологиазы гәаанагарақәак» захьзу аҕы. Иара аморфонология ихадоу акқәа, бызшәадырратә кәшак аҳасабала дтәахасабтәқәас иамоу дрыхтәажәеит. Ихадароуп хәа иагьипцхьазеит аморфқәа реинаалара, ажәаҕы реидкылара. Даеакала иухәозар, аморфонология – ажәеитакреи ажәахырҕааареи рҕы афонологиятә хархәагақәа тызтәауа абызшәадырра акәшоуп.

Ажәа аморфонология шыақәгылоуп **ә**-ажәак: аморфонология, афонология реилаларала. Иеипшу ацырақәа **ә**ба рахьтә акы абыжьшәарала (уи абызшәадырраҕы «агаплогия» хәа иашьтоуп) аморфонология ахатыңан ишыақәгылеит аморфонология. Абызшәадырра акәшакәа зегьы рааста иҕоу хәа ицхьазоуп. Ажәа аилазаараҕы аморфемақәа рфонологиятә еибыташья, ажәахырҕааараан, ма ажәапсахраан аморфемақәа рееитакшыақәа, рчыдарақәа разгәатара матәарс иамоуп.

Аморфонология аморфема хкқәа рфонематә еилазаашья ашьақәыргылара, ажәаҕы аморфемақәа реидкылашья аңқарақәа, реишьтанеишья, реишьтагылашья хасабтәқәас иамоуп.

2. Иеишьтанеиуа аморфемақәа аки-аки еизышәахоит абас еипш ахархәагақәа рыла:

- 1) абжьаргыларә (аинтерфиксация);
- 2) аморфемақәа реидыларә (аинтерференция);

Абжьаргыларә (аинтерфиксация) – морфонологиатә калароуп, ажәафәы иеивагылоу аморфемақәа абжьаргыла – аинтерфикс аархәоит, зеицхәара удаџу афонемақәа арц-сыгеуеит, иаагозар: *акәты-р-бга, аңс-и-ңсых, ағьыч-и-қәыч, ашәт-ы-ш, аза-ма-за, аға-ма-ға.*

Аморфемеидыларә (аинтерференция) – абызшәадыррафәы аппликация мамзаргы аинтерференция хәа иашьтоуп ажәафәы иеишьтанеиуа аморфқәа џба реилаларә: *аххра – ахра, аңккара – аңкара, атжәжәара – атжәара, аәппра – аәпра.*

Аморфқәа еидылар алшоит:

- 1) ашьагәытә асуффикси реипшьрафәы: *ашәкәы-џ-џ-ра – ашәкәы-џ-ра, ақәы-џ-џ-ра – ақәы-џ-ра, аты-џ-џ-ра – аты-џ-ра;*
- 2) ашьагәытә апынгылеи реипшьрафәы: *и-и-беит – ибеит, и-и-геит – игеит;*
- 3) ашьақәа џба реипшьрафәы: *уажәы-уашьтә – уажә-шьтә.*

3. **Ажәахырәиара** – ажәахырәиаратә система, мамзаргы абызшәа ажәахырәиаратә шықәгылашьа, ажәахырәиашьақәа, ихырәиау ажәа атоит, иара убасгы ари асистема тызтәауа абызшәадырра акәшоуп.

Ажәахырәиара абызшәадыррафәы хаз кәшаны иалкаауп, иаттоит иеигәыцхәу, ма шыагәытк змоу ажәақәа ркынтәи ажәашьақәгыларә, иахырәиауи изхырәиауи ажәақәа рыбжьара икоу аизыкәаашьақәа. Абызшәадыррафәы ари апроцесс адеривация (алатын бызшәакынтә *derivation* – азкра, акаларә) ахьзуп. Иаидкылары, ажәахы-

рѣиаара ажәа атцаки аформеи рыла аморфема афункциақәеи ароли атцоит. Хазы бызшәадырратә кәшаны ишьақәгылеит XX ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа рзы.

Ахырѣиаареи, ихырѣиаауи, ихзырѣиаауа ашьатақәеи атцоит ажәахырѣиаара. **Ахырѣиаара** – иеишьагәыту ажәақәа реизышәара, ажәак аформеи атцаки даеа ажәак аформеи атцаки рыла ианымзызырку ауп.

Ихырѣиаам – ажәақәа формалеи цакылеи даеа ажәақәак рыла имзызыркым: *ашә, азы, ахы, аҕы*. Ихырѣиаау – формалеи цакылеи даеа ажәақәак рыла зышьата мзызырку: *ашәха, азхыҕеа, ахыбжа, аҕайа*.

Ихырѣиаау ашьата ачыдарақәа:

1) есымша иамазароуп ихзырѣиаауа ашьата;

2) морфемала ишозароуп;

Ихырѣиаауи ихзырѣиаауеи ашьатақәа реизышәара:

1) формалеи цакылеи ихырѣиаау ашьата иаха ируадацоуп ихзырѣиаауа ааста: *ақәа – ақәазы, ақәаҕсата, ақәарҕссара, ақәаршыф*;

2) ихырѣиаау ашьатеи ихзырѣиаауеи иеиуеипшым ажәахәа хәтақәа ирыднакылар алшоит: *аҕа – аҕара, алас – аласхара, аҕы – аҕыра*;

3) ихырѣиаау ашьатеи ихзырѣиаауеи жәахәа хәтак иатәызар калоит: *ажәа – ажәахәа, ажәар, ажәабжъ, ажәеинраала*.

Иааидкыланы: аморфемика, аморфонологиа, ажәахырѣиаара абызшәадырраҕы зхатәы дцаҳасабтәқәа змоу, зхала иҕоу кәшақәоуп.

Аморфемика – аморфемақәа мамзарггы атцакы змоу ажәа ахәтақәа, ажәа аиҕартәашья, аилазаашья зцо бызшәадырратә кәшоуп.

Аморфонологиа – ажәаҕы иеицааиуа аморфемақәа реинаалара, реинышәара зцо абызшәадырра ақәшоуп.

Ажәахырҕеиаара – аморфема ажәахырҕеиааратә тҕаки ажәахырҕеиаара ахкқәеи зтҕо абызшәадырра аҕәшоуп.

Арт аҕәшақәа хаз-хазуп хәа ишыпхьазоугыи иуз-еиҕәымтҕо иеидхәалоуп. Убри азоуп иеицтҕаны, иеидкы-ланы изыртҕо, изтыртҕаауа, насгыи дара рыҕнытҕка иха-дароу ажәахырҕеиаароуп, избанзар ихырҕеиаау ажәақәа абызшәа ажәартә еилазаара аихарак шыақәдыргылоит, ихадыртәаауеит.

Азҕаарақәа

1. Аморфонология закәузеи?
2. Абжьаргыларак закәузеи?
3. Аморфемеидыларак захьзузеи?
4. Ихырҕеиаауи ихырҕеиааами ажәақәа рчыдарақәас иҕақәоузеи?

Аилыркаага жәар

1. Аморфонология – афонологиеи аморфологиеи реи-мадара зтҕо абызшәадырра аҕәша.
2. Аинтерфиксация (алатын бызшәаҕынтә *inter* – аб-жьара, *fixus* – иаду) – зеицхәара уадаҕу афонемақәа рырҕсыҕера иазку абжьаргыла аанахәара.
3. Аинтерференция – алатын бызшәаҕынтә *inter* – аб-жьара, *ferentis* – ииазго) – ажәаҕы иеишьтанеиуа аморфқәа ҕба реилалара.
4. Агаплогология – (абырзен бызшәаҕынтә *haplós* – ихалазатцәыку, *logos* – ажәа).
5. Ахырҕеиаара – иеишьагәыту ажәақәа реиышәара.
6. Ихырҕеиаам – ажәақәа формалеи тҕакылеи даеа ажәақәак рыла имзызыркым.
7. Ихырҕеиаау – формалеи тҕакылеи даеа ажәақәак рыла зышьаҕа мзызырку ажәақәа.

Адџа

1. Абжьаргыла змоу ажэақэа быжьба иреитцмкэа ранцара.
2. Аморфемеидылара ағырпштэқэа быжьба иреитцмкэа ранцара.
3. Ихырџааам ажэақэа жэохэ иреитцмкэа ранцара.
4. Ихырџаау ажэақэа жэохэ иреитцмкэа ранцара.

Алитература

1. Арстаа Ш. К., Цкадуа Л. П. Ацсуа литературатэ бызшэа аграмматика. Ақэа, 2002.
2. Ацсуа грамматика I. Ақэа, 2014.
3. Амч-цха В. А., Гэыблиа-цха Р. К. Ацсуа бызшэа. Ақэа, 1984.
4. Гублия Р. К. Провербы направления в глаголе абхазского языка. Автореферат кандидатской диссертации. Тбилиси, 1971.
5. Инал-ипа А. И. Отглагольные имена субъекта и объекта действия в абхазском и абазинском языках. Сухум, 1988.

Алитература иацу

1. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. Москва, 2004.
2. Современный русский язык (Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис). СПб, 1999.
3. Современный русский язык. М., 2001.

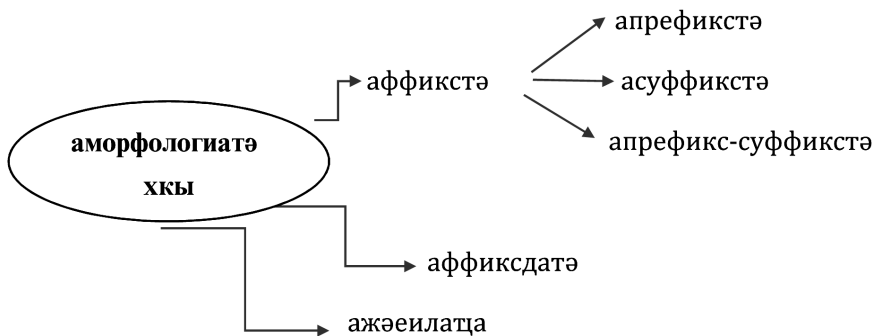
Алекция №5

Ажәахырҕаара ахкы хадақәа

Аплан

1. Аморфологиатә жәахырҕааратә хкы.
2. Иморфологиатәым ажәахырҕааратә хкқәа.

1. Алексика ашыақәгыларәы, аморфологиатә хкы, абызшәаҕы иҕоу егырт ахкқәа зегь реиҕа илтшәатәуп. Иҕоуп абас еипш иҕоу аморфологиатә хкқәа:

Апрефикстә хкы – ихырҕаау ажәа ихзырҕаауа аҕ-нытә апрефиксқәа рыбзоурала ишыақәгылоит:

- 1) *аҕара* – *а-ва-ҕара*, *а-та-ҕара*, *а-ха-ҕара*, *а-ла-ҕара*, *а-қә-ҕара*;
- 2) *агара* – *а-х-гара*, *а-й-гара*, *а-т-гара*, *а-л-гара*, *а-в-гара*.

Асуффикстә хкы – ихырҕаау ажәа ихзырҕаауа аҕ-нытә асуффиксқәа рыбзоурала ишыақәгылоит, иаагозар: *ара* – *ара-са*, *аҕҕа* – *аҕҕа-са*, *ахырма* – *ахырма-сса*, *аҕа* – *аҕа-сса*, *амхы* – *амхы-рҕа*, *ахра* – *ахы-га*, *асра* – *асы-га*.

Апрефикс-суффикстә хкы – ихырҕаау ажәа ихзырҕаауа аҕнытә ишыақәгылоит апрефиксқәеи асуф-

фиксқәеи рыбзоурала: *аїара – а-р-їа-фы, а-р-їа-га; ага-ра – а-ї-га-фы, а-қә-га-га.*

Аффиксдатә хкы – даеа ажәахәа хәтак аҕынтәи ажәахәа хәта ҕыц анышыақәгыло: *аиаїдара – аиаїдә, аблақьара – аблақьа, абжысра – абжыс, агдыхьра – агдыхь, азағьхара – азағьа, афара – афа, атбаахара – атбаа.*

Ажәеилатца – ф-шьатақ ма инеиханы рыла ажәа ҕыцқәа рышыақәгылара: *ашыа+ацәгьа = ашыацәгьа, аеы+ахәа = аеыхәа, аңша+алас = аңшалас, аїыс+ңишқа = аїысңишқа, аїыс+агра= аїысгра.*

Аббревиация – ажәеицааира удафқәа злалаго актәи анбанқәа реидкыларала ажәа ҕыцқәа рышыақәыргыларара: Апсынтәи ахәынтқарратә университет – ААУ, Апсны атцаарадыррақәа ракадемия – ААР, Апсуатцааратә институт – АИ, Апсуа телехәапшра – АТ.

2. **Иморфологиатәым ажәахырҕеиаратә хкқәа** рахь иаднакылоит:

- 1) аморфология-синтаксистә,
- 2) алексика-синтаксистә,
- 3) алексика-семантикатә.

Аморфология-синтаксистә хкы – иалкаау асинтаксистә тагылазашьа ианақәшәалақ, ажәақ жәахәа хәтак ахьынтә даеа жәахәа хәтак ахь ианиасуа. Иалкаау асинтаксистә еизықазашьақәа ирыбзоураны, аказшьарбақәа *аңиша, ахаа, абзиа, агьеиф, ақамла, азла* хьызқәақәахар алшоит:

- 1) *аңиша – аңиша днеи-ааиуеит;*
- 2) *ахаа – ахаа лаҳауеит;*
- 3) *абзиа – абзиа деигдырғьоит;*
- 4) *агьеиф – агьеиф дидазом;*
- 5) *ақамла – ақамла дгдырзгоуп;*
- 6) *азла – азла дазгагоуп.*

Алексика-синтаксистә хкы – ихырҗеиаау ажәа иеицааиуа ажәакәа реилаларала ианышыақәгыло:

- 1) *азҗыа (аз җыа – аҗыа зы);*
- 2) *аҗшыаныхаҗааф (аҗшыа аныхаҗааф – аныхаҗааф җыа);*
- 3) *уаашәфы (уаа шәфы – шәфы уаа);*
- 4) *аҗәарахахә (аҗәара ахахә - ахахә җәара);*
- 5) *ахынап (ахыи нап – анап хыи);*
- 6) *аҗыцлагала (аҗыц лагала – алагала җыц);*
- 7) *аҗыцнхаф (аҗыц нхаф – анхаф җыц).*

Ари ахкы абзоурала ишыақәгылаз ажәакәа злашыақәгылоу ахәтақәа ртыцкәа еитнупсахларгыи, рцакы рцәыззом, ажәеицааираны ишыақәгылоит. Ашыәтеилалара абзоурала ишыақәгылаз ажәакәеи дарей злеипшымгыи убри ауп, урт ртыцкәа реитнупсахлара залшазом, иаагозар: *аблахшәала, агәазырҗага, ахамаҗагыа* излашыақәгылоу ашыәтақәа ртыц еитакшыа амазам.

Ацсуа бызшәаҗы ахархәара амоуп асинтаксистә хкы. Уи абзоурала ишыақәгылоит ажәакәа маҗымкәа. Иеилоу ажәакәа алексикатә жәахырҗеиаара иаднакылозар, ажәеицааирақәа здызкыло асинтаксис ауп. Ажәахырҗеиаараан ажәакәа фба еилаланы еилкаара җыцк, ажәа җыцк азырбо шыақәдыргылоит.

Иеилоу ажәа злашыақәгылоу ахәтақәа нагзаны рхы иакәйтзам, урт асинтаксистә еизыҗазаашыа рымазам, атрибутивтә җазшыоуп ирныцшуа. Ажәеицааирақны ишыақәгыло ажәа җыц акәым, җыц еилкаарак, ажәа-еилкаарак ауп.

Ажәеицааирақәа грамматикала хәоу хәтақ афункциа ауп инаргзо, фба-хца хәта (компонент) рыла ишыақәгылоуп. Ахәтақәа зегыи синтаксисла иеидхәалоуп. Урт дара рхатәи еиҗартәашыа, иалкаау аструктуратә еи-

быташыақәа (моделькәа) рымоуп, ажәакны акәымкәа, хаз-хазы ишыақәгылоуп: *анаша аракә, ацъымшыы абгъаза, ажәла агдылцра, аеаора аҗагалара.*

Алексика-семантикатә хкы – абызшәа иалоу ажәақәа рҗакы еитакны ажәа җыцқәа рышыақәгылара. Ари ахкы абызшәаҗы ишыақәгыло аомонимкәа ирылтцшәоуп:

- 1) *акъаҗ* – иршәыртцо амаҗәа, *акъаҗ* – заура лаҗәу;
- 2) *акәара* – кәара-кәара, цәыкәбар-цәыкәбар илеиуа азы, *акәара* – акы артцарра;
- 3) *акъынцыз* – аҗы, азы зларжәуа ачаҗәа, *акъынцыз// акъынцыц* – зхахәатәы мацара иқәныҗәо;
- 4) *акәҗа* – аҗаҗы иқәитцо, иҗызлахиҗо, *акәҗа* – ахра иазку акакан, *акәҗа* – иқәҗаны иҗоу.

Азҗаарақәа

1. Ажәахырҗеиаара аморфологиатә хкы закәузеи?
2. Аморфология-синтаксистә хкы закәузеи?
3. Алексика-синтаксистә хкы закәузеи?
4. Алексика-семантикатә хкы закәузеи?

Аилыркаага жәар

1. Апрефикстә хкы – ихырҗеиаау ажәа ихзырҗеиаау аҗ-нытә апрефиксқәа рыбзоурала ашыақәгылара.
2. Асуффикстә хкы – ихырҗеиаау ажәа ихзырҗеиаау аҗ-нытә асуффиксқәа рыбзоурала ашыақәгылара.
3. Апрефикс–суффикстә хкы – ихырҗеиаау ажәа ихзырҗеиаау аҗ-нытә апрефиксқәеи асуффиксқәеи рыбзоурала ашыақәгылара.
4. Аффиксдатә хкы – даҗәа ажәахәа хәҗак аҗынтә ажәахәа хәҗа җыц анышыақәгыло:
5. Ажәеилатца – җ-шыаҗак ма инеиҳаны рыла ажәа аҗы-цқәа рышыақәгылара.

6. Аббревиация – ажәеицааира удааққа злалаго актәи анбанқәа реидкыларала ажәа ғыцқәа рышьақәыр-гылара.
7. Аморфология-синтаксистә хкы – иалкаау асинтаксистә тагылазаашья ианақәшәалак, ажәак жәәқәа хәтак ахынтә даҭа жәәқәа хәтак ахь аиасра.
8. Алексика-синтаксистә хкы – ихырҭеиаау ажәа иеицааиуа ажәәқәа реилаларала ашьақәгылара.
9. Алексика-семантикатә хкы – абызшәа иалоу ажәәқәа ртакы еиҭакны ажәа ғыцқәа рышьақәгылара.

Адҭа

1. Апрефикстә хкы ала ихырҭеиаау ажәәқәа быжьба иреитҭамкәа ранҭара.
2. Асуффикстә хкы ала ихырҭеиаау ажәәқәа быжьба иреитҭамкәа ранҭара.
3. Апрефикс-суффикстә хкы ала ихырҭеиаау ажәәқәа быжьба иреитҭамкәа ранҭара.
4. Аффиксдатә хкы ала ихырҭеиаау ажәәқәа хәба иреитҭамкәа ранҭара.
5. Ажәеилатҭа ахкы абзоурала ишьақәгыло ажәәқәа хәба иреитҭамкәа ранҭара.
6. Аббревиатурақәа хәба иреитҭамкәа ранҭара.
7. Аморфология-синтаксистә хкы ала ишьақәгылаз ажәәқәа хәба иреитҭамкәа ранҭара.
8. Алексика-синтаксистә хкы ала ишьақәгылаз ажәәқәа хәба иреитҭамкәа ранҭара.
9. Алексика-семантикатә хкы ала ишьақәгылаз ажәәқәа хәба иреитҭамкәа ранҭара.

Алитература

1. Арстаа Ш. К., Цкадуа Л. П. Аҭсуа литературатә бызшәа аграмматика. Ақәа, 2002.

2. Ацсуа грамматика I. Аҕәа, 2014.
3. Амч-цҕа В. А., Гәыблиа-цҕа Р. К. Ацсуа бызшәа. Аҕәа, 1984.
4. Габуниа З. М. О композитном словообразовании в абхазском и русском языках. Грозный, 1985.
5. Касландзия В. А. Сложные слова в абхазском языке. Сухум, 1998.

Алитература иацү

1. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. Москва, 2004.
2. Современный русский язык (Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис). СПб, 1999.
3. Современный русский язык. М., 2001.

Алекция №6 Ажәахәа хәтақәа рхырҕеаара

Аплан

1. Ашьәтеицтарала ихырҕеаау ажәахәа хәтақәа.
2. Ашьәтеицдареи асуффиксқәеи рыла ихырҕеаау ажәахәа хәтақәа.

1. Ацсуа бызшәаҕы ажәақәа рхырҕеаашьақәа еипшым. Ихырҕеаау ашьәта аморфологиатә еилазаара еиуеипшымкәа икоуп. Ихырҕеаау ашьәта мариа морфемакны ишьақәгылоуп. Ихырҕеаау ашьәта ашьагәыттәи аффикстәи морфемақәа рыла ируадаоу **ихырҕеаау** ахьзуп.

Ихырҕеаау ашьәта **ф**-шьагәыт морфемак рыла ишьақәгылазар иеилоу ахьзуп, аффикс ацзар – иеилоу ихырҕеаау. Ашьәтақәа еиоырдыраауеит рхырҕеаашьа зеипшроу иаҕырцшны. Иеишьагәыту ажәақәа ажәахырҕеааратә гәыпк шьақәдыргылоит.

Ажәахәа хәтақәа рхырҕеаараҕы илтцшәатәуп **ашьәтеицтара**. Иара абзоурала ихырҕеаахоит:

- 1) **ахьызкәкәа**, арака иеилалоит:
  - а) ахьызкәкәтә шьәта цкәкәа:
абнацгәы – абна + ацгәы,
адәыкакач – адәы + акакач,
абхәацла – абхәа + ацла,
ахьачаңа – ахьа + ачаңа,
акәтагьцәа – акәтагь + ацәа;
  - б) ахьызкәкәтә шьәтеи аказшьарбатә шьәтеи:
абгасса – абга+асса,
азгьы – азы + агьы,
амшьтацәгьа – амшьта + ацәгьа,
агәацәажәна – агәацәа + ажәна,
агәыбзыгажәа – агәыбзыг + ажәа;

- в) ахьызкәтә шыәтеи ақатқарбатә шыәтеи:
агәлайә – агәы + алайә (ра),
ажькәәкәә – ажьы + ақәәкәә (ра),
азтас – азы + атас (ра),
азтәеә – азы + атәеә (ра),
аегыла – аеы + агыла(ра);
- 2) **ақатқарбақәә**, ахьызкәтә шыәтеи ақатқарбатә шыәтеи
 реицыларала:
агәйдкыларә – агәы + адкыларә,
агәйджьыларә, агәы + аджьыларә,
агәйдларә – агәы + адларә,
азлачрә – азы + алачрә,
ахәыхәәазарә – ахәыхә + аазарә;
- 3) **ақазшьарбақәә**, арақа иеилалоит:
- а) ахьызкәтә шыәтеи ақазшьарбатә шыәтеи:
агәыраз – агәы + араз,
агәхьәә – агәы + ахьәә,
абзцәгьә – абз + ацәгьә,
алаңшцәгьә – алаңш + ацәгьә,
ахпаиш – ахы + апаиш;
- б) ахьызкәтә шыәтеи ақатқарбатә шыәтеи:
алатыцьцьәә – ала + атыцьцьә (ра),
аңсымтә – аңсы + амтә (ра),
ахца – ахы + аца (ра),
ахтқьә – ахы + атқьә (ра),
ахцәхәы – ахы + ацәхәы (ра),
ацәалаха – ацәә + алаха(ра);
- в) ақазшьарбатә шыәтәқәә:
ақәахадагәә – ақәаха + адагәә,
агазңагьә – агаза + аңагьә,
аиәпажәпа – аиәпа + ажәпа,
ацәхәықьантәз – ацәхәы + ақьантәз;

г) акатцарбатә шыаҥақәа:

ахәамшь – ахәа(ра) + амшь(ра);

4) **ацынғылақәа**, ара иеилалоит:

а) ацынғылатә шыаҥа цқьақәа:

иацжәацы – иацы + жәацы,

уацәашьтәхь – уацәы + ашьтәхь,

уаханахыс – уаха + нахыс;

б) ахьызкәтә шыаҥеи ацынғылатә шыаҥеи:

арамца – ара + амца,

аоныцка – аоны + ацка;

2. **Ашыаҥеиццареи асуффиксқәеи рыла ихырҕеиаау ажәахәа хәҥақәа:**

1) **ахьызкәқәа**, ахьызкәтә шыаҥеи, акатцарбатә шыаҥеи, асуффикси реицыларала:

ажәлакаҥсага – ажәла + каҥса + га,

арыцтәгалага – арыц + тәгала + га,

ацышлацартә – ацыш + лаца + ртә,

аҕызәзәартә – аҕы + зәзәа + ртә,

ашьатәмырзга – ашьатә + мырз + га,

аҕырпынкацаоы – аҕырпын + каца + оы,

аутраарыхоы – аутра + аарых + оы;

2) **ацынғылақәа**, ахьызкәтә шыаҥеи, акатцарбатә шыаҥеи, асуффикси реицыларала:

еаоратәгалан – (а) еаора + тәгала + н,

шьхацан – шьха + ца + н,

шьхалбаан – шьха + лбаа + н;

3) **аказшьарбақәа**, аказшьарбатә шыаҥеи, акатцарбатә шыаҥеи, асуффикси реицыларала:

аҕыццәагәара – аҕыц + цәагәа + ра,

аҕыцхцәара – аҕыц + хцәа + ра.

Иеиуеипшым ажәахәа хәҥақәа ажәакны иеидыркылоит **аинфиксқәагы**. Ара иеилалар алшоит: ахьызкәтә

шьатақәа, ахьызкәтә шьәтеи ақатцарбатә шьәтеи, аказ-шьарбатә шьатақәа, ацынғылатә шьатақәа:

- 1) **ахьызкәқәа:** ацьма-**р**-ашә, аза-**ма**-за, азы-**р**-кәанда, ахьа-**р**-ңара, ахш-**р**-ца, ағьыч-**и**-қәыч;
- 2) **аказшьарбақәа:** аеҥа-**р**-ззала, аңс-**и**-ңсых;
- 3) **ақатцарбақәа:** адәыл-**ы**-**р**-кьара, адәыл-**ы**-**р**-ңара, ағәа-**р**-гылара, ағәа-**р**-хара, агәа-**р**-ңхара, азаа-**р**-гылара, ака-**р**-бара, аөна-**р**-чра, аеҳәа-**р**-цәира, аеҳәа-**р**-гьежьра;
- 4) **ацынғылақәа:** жәацы-**р**-нахыс, иац-**ы**-**р**-нахыс, ес-**ы**-мза, ес-**ы**-мша, уашьтә-**р**-нахыс, уаха-**р**-нахыс.

Азҷаарақәа

1. Ашьәтеицтарала ажәахәа хәтақәа рхырҕеиаара закәузеи?
2. Ашьәтеиццареи асуффиккәеи рыла ажәахәа хәтақәа рхырҕеиаара захьзузеи?

Аилыркаага жәар

1. Ашьәтеиццара – ажәа шьатақәа реилаларала ажәак ашьақәгылара.
2. Ашьәтеиццара-суффикстә жәахырҕеиаара – ажәа шьатақәа реилаларалеи асуффиксқәа рацларалеи ажәак ашьақәгылара.
3. Аинфикстә жәахырҕеиаара – ашьатақәа абжьаргыла рыцларала ажәақәа рышьақәгылара.

Адҷа

1. Ашьәтеиццарала ихырҕеиаау ажәахәа хәтақәа жәабаранцара.
2. Ашьәтеиццареи асуффиксқәеи рыла ихырҕеиаау ажәахәа хәтақәа жәабарейтцамкәа ранцара.

3. Арцгага шәкәы «Ацсуа литературатә бызшәа аграмматика» аҕнытә аконспект антцара.
4. Арцгага шәкәы «Ацсуа бызшәа» аҕнытә аконспект антцара.

Алитература

1. Арстаа Ш. К., Чкадуа Л. П. Ацсуа литературатә бызшәа аграмматика. Аҕәа, 2002.
2. Ацсуа грамматика I. Аҕәа, 2014.
3. Амч-пҕа В. А., Гәыблиа-пҕа Р. К. Ацсуа бызшәа. Аҕәа, 1984.
4. Авидзба З. Х. Модальные аффиксы в глаголе абхазского языка. Сухум, 2017.
5. Касландзия В. А. Сложные слова в абхазском языке. Сухум, 1998.

Алитература иацу

1. Розенталь Д.Э., Голуб И.Б., Теленкова М.А. Современный русский язык. Москва, 2004.
2. Современный русский язык (Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис). СПб, 1999.

Алекция №7

Апрефикстә, асуффикстә жәахырҗеиаара

Аплан

1. Апрефикскәа рыла ихырҗеиаау ажәахәа хәтақәа.
2. Асуффикскәа рыла ихырҗеиаау ажәахәа хәтақәа.
3. Апрефикс-суффикстә хкы ала ихырҗеиаау ажәахәа хәтақәа.

1. Апрефикстә жәахырҗеиааратә хкы аан ишьақәгыло ажәақәа, ихырҗеиаауи дарей здызкло ажәахәа хәтақ ауп, реейтаркзом.

Апрефикскәа рыла ихырҗеиаау ажәахәа хәтақәа рахь иаднакылоит:

- 1) **ахьызкақәа:** *аилкаа, аимак, аийҗайҗа, аитҗахәа, аиаца, авба, авҗиаа, аицарса, аийцаркәакәа, адгыла, азгәатҗа;*
- 2) **ақатцарбақәа:**
  - апынгыла-шьаҗа **гәыҗа-**: *агәыҗаҗсара, агәыҗасра, агәыҗатҗара, агәыҗахәхәара, агәыҗашәара;*
  - апынгыла-шьаҗа **гәыл-**: *агәылаиара, агәылакра, агәылакшара, агәылаҗҗара, агәылаҗшара;*
  - апынгыла-шьаҗа **җс-**: *аҗсақьара, аҗсатҗара, аҗсгара, аҗстҗайҗара;*
  - апынгыла-шьаҗа **җсх-**: *аҗсхқьара, аҗсхаҗсра, аҗсхтҗынҗара, аҗсхыхра;*
  - апынгыла-шьаҗа **мҗа(ы)-**: *амҗара, амҗазара, амҗалара, амҗайҗара;*
  - апынгыла-шьаҗа **шькла-**: *ашьклаҗшара, ашьклата-тара, ашьклахьсра, ашьклаҗара;*
  - апынгыла-шьаҗа **шьта-**: *ашьтақшара, ашьталара, ашьтанейра, ашьтанықәара, ашьтаҗшара;*
  - апынгыла-шьаҗа **җра(ы)-**: *аҗрабаара, аҗракшара, аҗраҗшара, аҗрасра, аҗрыхра, аҗрыфрра;*

апынгыла-шьаҭа **зый**-: *азыйгара, азыйсра, азый-хәдәара, азыйчалара*;

апынгыла-шьаҭа **зыз**-: *азызгара, азызкра*;

апынгыла-шьаҭа **еа**-, **еха**-: *аеахарҭара, аеатара, аеахаргылара, аеахаршәларара*;

апынгыла-шьаҭа **еҳәа**-: *аеҳәахара, аеҳәалара, аеҳәаргылара, аеҳәацара*;

3) **ацынгылақәа**: *егьацьара, егьафь, есааира, есаамҭа, есшара, есзынра, еслацан, есрашәан, ессаат, есҭага-лан, еазны, еакала*;

4) **аказшьарбақәа**: *аиқәлашьца, аиқара, аиҳабы, акырзкыу, акырзлоу, акырзмоу, акырцьара, акылцый, аҭабаа, аҭабга, аҭақьақьа, аҭақьаңс, аҭақькы, ахаҭыза*;

5) **апхьазарахьзқәа**: *аиҳара, аицара, аицца, аигырха*.

Асуффиксқәа рыла ихырҭеиау ажәахәа хәҭақәа:

1) **ахьызқәа**:

асуффиксқәа **-та**, **-рта**, **-ста**, **-рста** + ахьызқәтә шыаҭақәеи ақатцарбатә шыаҭақәеи: *асахьаҭыхы-рта, амха-та, ақәыды-рта, ацәагәа-рста, аҭқа-рста*;

асуффикс **-ф**, **-фы** + ақатцарбатә шыаҭақәа: *аиҭаха-ф, алаца-ф, арашәа-фы, ачалт-фы, ацәагәа-фы*;

асуффикс **-га** + ақатцарбатә шыаҭақәа: *аиҭаха-га, ажы-га, алаца-га, ақы-га*;

асуффикс **-тә(ы)** + ахьзтә шыаҭақәеи ақатцарбатә шыаҭақәеи: *арх-тәы, ацахәа-тәы, ацәагәа-тә, афна-тә, арашәа-тә, абаҳча-тә*;

асуффикс **-с// -сс** + ахьызқәтә шыаҭа: *ара-са, аңхәа-са, атама-сса, ахәырма-сса, ацәа-сса*;

асуффикс **-ц** + ахьызқәтә шыаҭа: *араса-ц, ацьыка-ц, ацьықәреи-ц*;

асуффикс **-цыс**, **фыс**: *ара-цыс, ара-фыс*;

- 2) **аказшырбақәа** – ахызкәтә шыәтә + асуффиксқәа:
агәәцәа-да, анамыс-да, ахшыә-да, ацәа-тәы, аха-тәы;
- 3) **ацынғылақәа**: ахызкәтә шыәтә + асуффиксқәа:
гәәз-ла, мәы-да, ла-цәс, бга-цәс;
 аказшырбатә шыәтә+ асуффикс–**шақә**: *цәгьа-шақә;*
 ахызкәтә шыәтә + асуффикс –**шақә**: *гәәз-шақә;*
 акатцарбатә шыәтә + асуффикс –**шақә**: *хәмар-шақә;*
 аказшырбатә шыәтә + асуффикс – **за**: *кьакьа-за, шкәакәа-за.*
- 4) **акатцарбақәа**, асуффикс шыәгәытқәеи ахырхартәтә суффиксқәеи рхархәарала:
 а) **асуффикс-шыәгәытқәа**: **-цә, -ла; -ц, -х:**

-цә -ла	<i>ава-цә-ра</i> <i>атә-цә-ра</i> <i>ақә-цә-ра</i> <i>ала-цә-ра</i> <i>аәа-цә-ра</i>	-х -ц	<i>ав-х-ра</i> <i>аты-х-ра</i> <i>ақә-х-ра</i> <i>ал-х-ра</i> <i>аәы-х-ра</i>
	<i>ала-ла-ра</i> <i>аәна-ла-ра</i> <i>агәыла-ла-ра</i> <i>атә-ла-ра</i> <i>ава-ла-ра</i>		<i>ал-ц-ра</i> <i>аәны-ц-ра</i> <i>агәыл-ц-ра</i> <i>аты-ц-ра</i> <i>ав-ц-ра</i>

б) ахырхартатә суффиксқәа: *-ла*, *-аа*:

-ла

абжъя-ла-ра

агы-ла-ра

адҕа-ла-ра

адгы-ла-ра

ахы-ла-ра

аха-ла-ра

акыд-ла-ра

ақә-ла-ра

аңы-ла-ра

атә-ла-ра

аҕа-ла-ра

-аа

алб-аа-ра

алѳ-аа-ра

алк-аа-ра

алкәшә-аа-ра

ақәң-аа-ра

ақәжә-аа-ра

атң-аа-ра

атжә-аа-ра

айѳ-аа-ра

айшә-аа-ра

аҕбл-аа-ра

Асуффикс-шьагәйтқәеи ахырхартатә суффиксқәеи еицшызымтәуа аказшьақәа:

асуффикс-шьагәйтқәа:

- жәйтәла зхала иказ, зхатә цакы змаз ажәа-шьагәйтқәоуп
- асуффикс-шьагәйт ажәаҕы даеа суффикс-шьагәйтк ала айтәкра алшоит: *ақә-йа-ра*, *ақә-ла-ра*, *ақә-й-ра*, *ақә-х-ра*

ахырхартатә-суффиксқәа:

- зхала икоу шыатазам
- иеилоу ақатқарбатә шыатақәа роуп изцыло
- зхала икоу ақатқарбатә шыатақәеи аңынгыла-шьатақәеи ирыцлазом

Апрефикс-суффикстә хкы ала ихырҗеиаау ажәәхәә хәтақәә шыақәгылоит: апрефикси, ақатарбатә шыәтеи, асуффикси реицыларала. Ари ажәәхырҗеиаараан, ахьыз-кақәеи ақатарбақәеи шыақәзыргыло, илтшәәтәу цынгы-лақәәуп **в-, д-, қә-, ц-, җә-, җә-**:

1) **ахьызкақәә:** *а-ва* + *кәаша* + *әы*, *а-қә* + *тҗых* + *әы*, *а-ц* + *хәә* + *ә (ы)*, *а-ц* + *цәәжәә* + *ә(ы)*, *а-җә* + *цә* + *га* + *әы*;

2) **ақатарбақәә:** *а-д* + *га* + *ра*, *а-д* + *хәә* + *ра*, *а-ц* + *кайа* + *ра*, *а-ц* + *цәәжәә* + *ра*, *а-қә* + *цәәжәә* + *ра*, *а-қә* + *чаңа* + *ра*, *а-җә* + *цәга* + *ра*, *а-җә* + *ңшь* + *ра*, *а-җә* + *цәырхә* + *ра*, *а-җә* + *ңе* + *ра*.

Азҗаарақәә

1. Апрефиксқәә рыла ажәәхәә хәтақәә рхырҗеиаара захьзуеи?

2. Асуффиксқәә рыла ажәәхәә хәтақәә рхырҗеиаара закәүзеи?

Аилыркаага жәар

1. Апрефикстә жәәхырҗеиаара – ашьәта апрефикс ацларала ажәә җыц ашьақәгылара.

2. Асуффикстә жәәхырҗеиаара – асуффиксқәә рыбзоурала ажәә җыц ашьақәгылара.

Адҗа

1. Апрефиксқәә рыла ихырҗеиаау ажәәхәә хәтақәә жәәба ранцара.

2. Асуффиксқәә рыла ихырҗеиаау ажәәхәә хәтақәә жәәба иреитқамкәә ранцара.

3. Арцәга шәкәы «Ацсуа литературатә бызшәә аграмматика» аҗнытә аконспект антцара.

4. Арцәга шәкәы «Ацсуа бызшәә» аҗнытә аконспект антцара.

Алитература

1. Арстаа Ш. К., Цкадуа Л. П. Ацсуа литературатә бызшәа аграмматика. Ақәа, 2002.
2. Амч-цха В. А., Гәыблиа-цха Р. К. Ацсуа бызшәа. Ақәа, 1984.
3. Авидзба З. Х. Модальные аффиксы в глаголе абхазского языка. Сухум, 2017.
4. Касландзия В. А. Сложные слова в абхазском языке. Сухум, 1998.

Алитература иацу

1. Авидзба З. Х. Модальные аффиксы в глаголе абхазского языка. Сухум, 2017.
2. Габуня З. М. Словообразование имен существительных в абхазском языке. Автореферат кандидатской диссертации. Нальчик 1971.
3. Габуня З. М. О композитном словообразовании в абхазском и русском языках. Грозный, 1985.
4. Гублия Р. К. Превербы направления в глаголе абхазского языка. Автореферат кандидатской диссертации. Тб., 1971.
5. Гублия Р. К. О функции направительности превербов в глаголе абхазского языка. Труды Сухгоспединститута. Т. XXI-XXII, Сухум, 1971.
6. Гублия Р. К. Об особенностях некоторых глагольных словосочетаний в абхазском языке. Первые Международные иналиповские чтения. Сухум, 2011.
7. Инал-ипа А. И. Отглагольные имена субъекта и объекта действия в абхазском и абазинском языках. Сухум, 1988.
8. Касландзия В. А. Сложные слова в абхазском языке. Сухум, 1998.

9. Чкадуа Л. П. Аналитические образования. Глагольное словообразование в абхазском языке. Сухум, 2005.
10. Шакрыл Т. П. Избранные труды. Т. I. Сухум, 2015.
11. Шинкуба Б. В. Удвоение в абхазском языке. Труды АБИЯЛИ. Т. XXXVII. Сухум, 1956.
12. Шинкуба Б. В. Именные основы-превербы в абхазском языке. Труды АБИЯЛИ. Т. XXXVII. Сухум, 1957.
13. Шинкуба Б. В. Именное словосложение в абхазском языке // Собрание сочинений. Т. VI, Сухум, 2008.

Ахала усура атематика:

1. Ажәа аихшара азтцарақәа.
2. Аморфонологиа ак хадақәа.
3. Аморфонологиатә еитныцсахларақәа.
4. Аморфематә еилазаара атоурыхтә ееитакрақәа.
5. Аморфематә жәарқәа.
6. Ажәахырҕеиаратә жәарқәа.
7. Ажәахәа хәтақәа ражәахырҕеиара.
8. Ажәахырҕеиаратә хкқәа.

Ахала усура, астудент алекциаҕы иауз адыррақәа рышьақәыргәҕәара адагьы, ихатә гәаанагара аарпшышьа инартцит, арҕеиара даднапхьалоит. Адтца анагзараан, арцагақәа ирну атеориатә хәта аилыргара адагьы, иҕоу атцаамтақәа, аусумтақәа аус рыдулатәуп. Иттцаау, аус зыдулоу аматериал антцалатәуп. Апрактикатә саатқәа раан инагзоу ахалатә усура анагзашьа еилыргатәуп.

Акурстә усумтақәа ртематика:

1. Аморфи аморфемеи.
2. Ажәахырҕеиара ахкқәа.

3. Аморфологиатә жәахырҕеаара.
4. Ахыызҕа аҕынғылатә жәахырҕеаара.
5. Ахыызҕа асуффикстә жәахырҕеаара.
6. Ашьәтеиццара ахыызҕа ахырҕеаараҕы.
7. Аҕатцарба аҕынғылатә жәахырҕеаара.
8. Аҕатцарба асуффикстә жәахырҕеаара.
9. Ашьәтеиццара аҕатцарба ахырҕеаараҕы.
10. Ашьәтаҕбатәра аҕатцарба ахырҕеаараҕы.
11. Аҕазшьарба ахырҕеаара.
12. Аҕынғыла ахырҕеаара.

Аҕышәара инықәырцшу азтцарақәа:

1. Ажәахырҕеаареи абызшәа алексикеи аграмматикеи реимадара.
2. Аморфематәи, ажәахырҕеааратәи, аетимологиатәи анализ ртцакқәа.
3. Аморфи аморфемеи.
4. Ихырҕеаау ашьәта аморфемақәа: ашьагәыт, аҕынғыла, асуффикс.
5. Ихырҕеааам ашьәтақәа: зых иақәитү, иеидхәалоу.
6. Аформашьақәырғыларатәи ажәахырҕеааратәи аффиксқәа.
7. Илтцшәатәу, илтцшәатәым аффиксқәа.
8. Ажәеилазаара аҕоурыхтә ҕеитакрақәа.
9. Ихырҕеаауи ихырҕеааами ашьәтақәа, ихырҕеаауи ихзырҕеаауеи ашьәтақәа.
10. Аҕсуа бызшәа ажәахырҕеаара ахкқәа.
11. Ажәахырҕеаара аморфологиатә хкы.
12. Ажәахырҕеаара алексика-семантикатә хкы.

Таниа Ева Шавел-ипцха

**Иахьатәи ацсуа бызшәа
Алексика
Ажәахырҕеиара
(алекциатә курс)**

Тания Эва Шавелевна

**Современный абхазский язык
Лексика
Словообразование
(курс лекций)**

Акорректор Р.Ш.Таниа
Акомпьютер нбанкәшәафы Гә. А. Камлиа
Акомпьютер ала аиқәыршәаф А. Ш. Беренцьи